CANER TASLAMAN

ALLAH'IN VARLIĞININ 12 DELİLİ

DESTEK yayınları

DESTEK YAYINLARI: 673

FELSEFE: 5

CANER TASLAMAN / ALLAH'IN VARLIĞININ 12 DELİLİ

İmtiyaz Sahibi: Yelda Cumalıoğlu
Genel Yayın Yönetmeni: Ertürk Akşun
Yayın Koordinatörü: Özlem Esmergül
Editör: Devrim Yalkut
Sayfa Düzeni: Cansu Poroy
Sosyal Medya-Grafik: Tuğçe Budak - Ali Türkmen

İstanbul Yayınevi: 8.Baskı
Destek Yayınları:
9.-13.Baskı: Nisan 2016
Yayıncı Sertifika No. 13226

ISBN 978-605-311-107-8

Abdi İpekçi Caddesi No. 31/5 Nişantaşı/İstanbul
Tel.: (0) 212 252 22 42
Faks: (0) 212 252 22 43
www.destekyayinlari.com
info@destekyayinlari.com
facebook.com/DestekYayinevi
twitter.com/destekyayinlari
instagram.com/destekyayinlari

İnkılâp Kitabevi Baskı Tesisleri
Matbaa Sertifika No. 10614
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No. 8
Yenibosna – Bahçelievler / İstanbul
Tel.: (0) 212 496 11 11

CANER TASLAMAN

ALLAH'IN VARLIĞININ 12 DELİLİ

DESTEK yayınları

Kızım Meliha Taslaman'a...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Ateist veya teist varoluşçulardan, Hume'dan, Kant'tan, Marksist felsefeden, pozitivizmden, postmodern yaklaşımlardan, aklı küçümseyen dini ekollerden hareketle Allah'ın varlığı için sunulan delillerin tarihin tozlu raflarındaki yerini aldığı ve modasının geçtiği şeklindeki söylemlerin naifçe, hatta daha da kötüsü bilgisizce yapılmış yaklaşımlar olduğunu ve tutarlı bir temele dayanmadığını savunuyorum. Burada sunulan 12 delille ise niye böyle düşündüğümü argümanlar formatında sizlerin görüşlerine sunuyorum. Buradaki delillerin birçoğunun daha uzun versiyonlarını başka çalışmalarımda bulabilirsiniz.

Allah'ın var olup olmadığı hususunda varacağımız karar kendimize, yakınlarımıza, dünyamıza ve tüm varlığa bakışımızı altüst edecek önemdedir. "Nereden geliyorum, neden buradayım, ben kimim, ben ve yakınlarıma ölünce ne olacak?" şeklindeki gerçekten de önemli varoluşsal soruların hepsinin cevabı bu meseleyle alakalıdır. Allah'ın var olması; tüm varlığın ve insanın bilinçli bir şekilde yaratıldıkları, varoluşumuzun bir anlam ve gayesi bulunduğu, Allah isterse ölümden sonra da yaşamın olabileceği anlamını taşımaktadır. İşte bu kitapta, her insan açısından

bu kadar kritik olan varoluşsal meselelerin temelinde yatan Allah'ın varlığı meselesinin ele alındığı, kitap okunurken hiç akıldan çıkarılmaması gerekli bir husustur.

Bu kitabı, siz değerli okurlarıyla buluşturmadan önce okuyup katkılarını sunan Enis Doko'ya, Alper Bilgili'ye, Fatih Fidan'a, Fulya Özcanlı'ya, Selen Fettahoğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum. Bu kitabı okuyan siz değerli okurlarıma da ilginizden dolayı teşekkür ediyor; yorumlarınızı, eleştirilerinizi, katkılarınızı ve önerilerinizi **www.canertaslaman.com** adresi aracılığıyla iletmenizi rica ediyorum. Ayrıca bu internet adresinden diğer çalışmalarıma ulaşabileceğinizi de hatırlatmak istiyorum.

GİRİŞ

Allah'ın varlığının delillerinin olup olmadığı, varsa bu delillerin neler olduğu dinler tarihi ve felsefe tarihi kadar eski bir tartışmadır. Bu kitapta hem dinler, hem felsefe, hem de varoluş açısından bu çok önemli konu ele alınacaktır. Bu önemli konu ele alınırken, modern bilimin verilerinin bu konuya nasıl katkıda bulunduğunun gösterilmesine özel önem verildi. İslam düşüncesinde birçok kelam çalışmasının bu konuyla başlaması, İslam düşüncesi içinde bu konuya verilen özel önemin göstergelerinden biridir. Yaratılmışlar üzerine tefekkür ederek bunların Yaratıcı'sı hakkında sonuçlara ulaşma, Kuran'ın yönlendirdiği bir varlıkla ilişki kurma şeklidir. Kuran, birçok ayetiyle evrene, yeryüzündeki olgulara, canlılara, içdünyamıza baktırmakta ve bunlardan aklın kullanılarak sonuçlar çıkarılmasına davet etmektedir.

Elbette göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün art arda gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki yeryüzünü canlandırdığı suda, orada her çeşit canlıyı yaymasın-

da, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre tabi bulutları yönlendirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır.[1]

Elbette göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün art arda gelişinde işin özüne nüfuz edebilenler için deliller vardır.[2]

De ki: "Yeryüzünü gezip dolaşın da, yaratılışın nasıl başladığını görün. Allah bundan sonra ahiret hayatındaki yaratmayı da gerçekleştirecektir. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter."[3]

İnsan sırf akıldan müteşekkil bir varlık değildir, insanın inanma ve inkâr sürecinde aklın yanında psikolojik faktörler gibi başka etkenler de önemli rol oynar. Her şeyi akılcı deliller ileri sürmekten ibaret sanmak kadar aklın inanma ve inkâr sürecinde etkisi olduğunu görmezden gelmek de önemli bir hatadır. Akıl insan yaratılışının (fıtratının) önemli bir parçasıdır. Aklın dindeki önemini anlamamak, hem yaratılışla çelişmek hem de aklı kullanmaya yönlendiren birçok Kuran ayetini görmezden gelmek olur. Kuran aklı ilahlaştırmaz ama aklı kullanmanın dine hizmet edeceğinin dersini birçok ayetiyle verir. Allah'ın varlığı hakkında akla (ve dolayısıyla akılla bilim ve felsefe gibi alanlarda yapılan değerlendirmelere) dayalı delillerin önemini kavramak için aklın dindeki yerini layıkıyla anlamak gerekmektedir.

---

1. 2-Bakara Suresi 164.
2. 3-Âli İmran Suresi 190.
3. 29-Ankebut Suresi 20.

İslam'ın "taşıyıcı sütunları"[4] diyebileceğimiz temel içeriğinin gerçekliğinin akılcı bir yolla nasıl anlaşılabileceği, bir soru olarak birçok zaman karşımıza çıkmaktadır. Bu soruya cevap verirken taşıyıcı sütunların akılcı bir temellendirmesinin iki şekilde yapılabileceğini düşünüyorum: Bunlardan birinci yol "aşağıdan yukarı" olarak adlandırılabilecek yoldur; bu yolu benimseyen kimse, başlangıçta Kuran'ın içeriğini hareket noktası yapar, Kuran'ın içeriğini bir insan veya insan topluluğunun oluşturamayacağını gösterir ve buradan hareketle Kuran'ın (dolayısıyla Kuran'da ifade edilen İslam'ın taşıyıcı sütunlarının) Allah'tan olduğunu, böylelikle Kuran'da ifade edilen tüm temel inançların doğru olduğunu ortaya koyar. Kuran'ın, kendisinin bir benzerinin ortaya konulamayacağı şeklindeki meydan okumaları bu yöntemin Kuran'a uygunluğu için bir dayanak olarak sunulabilir.[5] İkinci yol ise "yukarıdan aşağıya" olarak adlandırılabilecek yoldur; bu yolu benimseyen kimse başlangıçta Allah'ın varlığını ortaya koyar, daha sonra bu inancın olmadığı felsefi ve dini yaklaşımları eledikten sonra dinlerle ilgili meseleyi değerlendirmeye geçer. Yaratılmış varlıklardan sonuçlar çıkarılmasını tavsiye eden yukarıda zikredilen ve benzeri birçok ayet ise bu yöntemin de Kuran'a uygun olduğuna dayanak olarak sunulabilir. Elbette bu iki yöntemi birbirinin tamamlayıcısı olarak gören yaklaşımları da benimsemek mümkündür (benim benimsediğim tavır bu olmakla

4. "Taşıyıcı sütunlar" ifadesiyle İslam dairesi içindeki tüm ekollerin ortak olarak kabul ettiği inançlar; Allah'ın varlığı, Hz. Muhammed'in peygamberliği, Kuran'ın Allah'ın vahyi oluşu, ahiret yaşamının gerçekliği gibi inançlar kastedilmektedir.
5. Bakınız: 2-Bakara Suresi 23-24, 4-Nisa Suresi 82, 11-Hud Suresi 13-14, 17-İsra Suresi 88, 29-Ankebut Suresi 50-51.

beraber ikinci yola öncelik vermekteyim). İkinci yolda Allah'ın varlığı delillendirildikten sonra dinlere karşı tavrın ne olacağı ve dinler arası tercihin nasıl belirleneceği hususlarında birinci yolda olduğu gibi yine Kuran'ın içeriğinin değerlendirilmesine geçilmesi gerekmektedir. İkinci yolu farklı kılan unsur, akılcı temellendirme hususunda önceliğin Allah'ın varlığının delillendirilmesine verilmesidir. Gerçi Allah'ın varlığı Kuran'ın ortaya koyduğu varlık anlayışının (ontolojinin) merkezi olduğu için bu hususun ele alınması Kuran'ın içeriğinden ayrı bir mesele de değildir. Ama akılcı temellendirme meselesine nereden başlanabileceğinin gösterilmesi açısından böylesi bir ayrımı önemli buluyorum.

Allah'ın varlığının delillendirilmesi İslam'ın taşıyıcı sütunlarından sadece birinin akılcı temel bulması olarak düşünülmemelidir. Bu taşıyıcı sütun aynı zamanda İslam'ın tüm taşıyıcı sütunlarının da taşıyıcısıdır. İslam'ın akla gelen en temel taşıyıcı sütunlarını hatırlayalım: Hz. Muhammed'in peygamberliği, Kuran'ın Allah'ın mesajı olduğu, öldükten sonra ahiret yaşamının varlığı, belli ahlaki prensiplere uymanın zorunluluğu vs... Allah'ın varlığını anlamak demek nübüvvetin (peygamberliğin) mümkün olduğunu anlamak anlamını da taşır, çünkü her şeyi yaratan, isterse pekâlâ insanların "Nereden geliyorum?" "Nereye gidiyorum?" "Yaratıcımın benden bir isteği var mı?" gibi sorularına cevap da verebilir. Bu sorulara cevap verilebilecek olması demek peygamberliğin mümkün olduğu, yani Allah'ın varlığı merkezli bir varlık anlayışını yayan ve Allah'tan başka ilahlaştırılanların inkârını talep eden Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ve onunla insanlığa

ulaşan mesaj olan Kuran'ın Allah'tan oluşunun mümkün olması demektir. Allah'ın varlığını anlamak demek ahiret yaşamının mümkün olduğunun anlaşılması da demektir, çünkü bu gözlenen evreni yoktan yaratan bir kudret için bir benzerini bir kez daha yaratmak çok kolaydır. Allah'ın varlığını anlamak belli ahlaki prensiplere uymanın zorunlu olmasının mümkün olması da demektir, çünkü insanı yaratan Allah kendi konumundan kaynaklanan otoritesiyle belli prensipleri buyurduysa elbette bunlara uyulması da zorunludur.

Bir şeyin mümkün olduğunun gösterilmesi elbette o şeyin gerçekliğinin gösterilmesi anlamını taşımaz. Bahsedilen hususlarda mümkünlükten gerçekliğe geçiş yapılmasında Kuran'ın içeriğini değerlendirme aşamasına geçiş yapılmalı veya Kuran'dan bağımsız bunlara inanmak için de gerekçeler ortaya konmalıdır. Allah'ın varlığıyla ilgili delillendirmeden sonra Kuran'ın içeriğiyle ilgili değerlendirmeye başlanırken Kuran'ın en temel mesajlarından olan Allah'ın varlığı ve tüm çeşitliliğiyle evrenin ve dünyanın, diğer canlıların ve insanın O'nun tarafından yaratılmış olduğu (Kuran'ın sunduğu ontoloji ve kozmolojinin en temel hususları) anlaşılmış olacağı için Kuran'ın önemli bir kısmıyla sunulan mesaj değerlendirilmiş de olmaktadır. Ayrıca İslam'ın bahsedilen diğer "taşıyıcı sütunlarının" gerçekliğiyle ilgili hususların değerlendirilmesine o hususların mümkün olduğu noktasından başlamanın ne kadar büyük bir avantaj olduğu da dikkatlerimizden kaçmamalıdır. Örneğin Allah'ın varlığı gösterildiğinde peygamberliğin mümkün olduğu otomatikman anlaşılacaktır; Hz. Muhammed'in peygamberliğinin mümkün

olduğu anlaşıldıktan sonra bu hususun değerlendirilmesi ise böylesi bir anlayış oluşmadan değerlendirilmesine nazaran çok daha avantajlı bir pozisyondur.

Allah'ın varlığının akılcı temeli olduğunu göstermek için sunulacak delilleri, Kuran'dan ilham alarak iki grupta topladım. Birinci gruptakiler dış dünyadaki gözlemlerimizden, ikinci gruptakiler ise kendi içdünyamızda içebakış (introspection) ile tanıklık ettiklerimizden, yani benliklerimizdeki (nefislerimizdeki) delillerden oluşmaktadır. Birinci gruptakileri "evren delilleri", ikinci gruptakileri ise yine Kuran'dan ilham alarak "fıtrat delilleri"[6] olarak isimlendiriyorum. Dış dünya ("evren delilleri" ile işlenen) ve benlik ("fıtrat delilleri" ile işlenen) ikili ayrımı yapmamda ilham kaynağı olan ayetler şunlardır:

> **Delillerimizi (ayetlerimizi) dış dünyada ve benliklerinde göstereceğiz ki onlara onun gerçek olduğu açıkça belli olsun. Rabb'inin her şeye tanık olması yetmez mi?**[7]
>
> **Yakinen inananlar için yeryüzünde deliller (ayetler) vardır. Ve benliklerinizde de. Öyleyse görmüyor musunuz?**[8]

"Evren delilleri" bölümünde yedi tane delil sunulacaktır: Bunlardan birincisi kelam tarihinde en sık kullanılmış delil olan, evrenin ezeli olmadığını göstermeyi hedef edinen "hudus delili"nin, modern bilimin verileriyle birleşti-

6. 30-Rum Suresi 30.
7. 41-Fussilet Suresi 53.
8. 51-Zariyat Suresi 20-21.

rilmiş halidir; bu delil modern din felsefesi literatüründe meşhur olan "kelamın kozmolojik delili" ismiyle sunulacaktır. İkincisi evreni anlamamızı ve bilimi mümkün kılan koşullardan biri olan yasaların varlığından hareketle savunulacak olan "yasaların varlığı delili"dir. Üçüncüsü bilimi mümkün kılan koşullardan biri olan matematiğin evrene uygunluğundan ve evrenin keşfedilmeye imkân tanıyan özellikler ihtiva etmesinden hareketle formüle edilen "evrenin keşfedilebilirliği delili"dir. Dördüncüsü evrenin taşıdığı zengin potansiyelin en iyi açıklamasının Allah'ın evreni yaratması olduğu sonucuna ulaştıran "evrenin potansiyeli delili"dir. Beşincisi modern bilimin verileriyle ortaya çıkan, canlılığı mümkün kılan evrene içkin yasaların ve sabitlerin hassas ayarına dayanan "yasaların ve sabitlerin hassas ayarı delili"dir. Altıncısı modern bilimin verileriyle ortaya çıkan, canlılığı mümkün kılan evrendeki süreçlerin hassas ayarına dayanan "süreçlerin hassas ayarı delili"dir. Yedincisi canlılar dünyasındaki çeşitli olgular merkezli, bu konuda modern bilimin sunduğu zengin içeriği de değerlendiren "canlıların tasarımı delili"dir (bu delille beraber evrim teorisinin Allah'ın varlığı açısından sorun teşkil edip etmediği de ele alınacaktır).

"Fıtrat delilleri" bölümünde ise beş tane delil sunulup, deliller on ikiye tamamlanacaktır. Bunlarla her insanda doğuştan var olan temel özelliklerden hareketle teizm[9]

9. Bu kitap boyunca "teizm" ifadesi "monoteizm"e özdeş anlamda kullanılmaktadır. Bu kavramla kendisi dışındaki bütün varlıkların yaratıcısı olan, bilinçli, iradeli, kudreti çok yüksek bir Allah'a inanma ifade edilmektedir. "Ateizm" ise bu kavramdan "a" olumsuzluk takısını alarak oluşmuş bir kavramdır; teizmin ve her türlü tanrının reddini ifade etmek için kullanılmaktadır.

lehine ve materyalist-ateizm[10] aleyhine sonuçlara ulaşılmaktadır. Sekizinci delil her insanda var olan doğal arzuların incelenmesinden yola çıkarak bunların Allah tarafından oluşturulduğu açıklamasının en iyi açıklama olduğunu dile getiren "doğal arzular delili"dir. Dokuzuncusu modern psikoloji ve bilişsel bilimler gibi alanlarda yapılan çalışmaların gösterdiği ahlakiliğin doğuştan bir özelliğimiz olmasını başlangıç noktası yapan, buradan bu özelliğimizin Allah tarafından bize yerleştirilmiş olmasının en iyi açıklama olduğunu söyleyen "doğuştan ahlakilik delili"dir. Onuncusu sağlıklı tüm insanlardaki ortak akıl yürütme özelliğinin en iyi açıklamasını teizmin yaptığını ifade eden "akıl delili"dir. On birincisi insanın en önemli özelliklerinden irade sahibi olmasının en iyi açıklamasının, bu özelliğin Allah tarafından verilmesi olduğunu dile getiren "irade delili"dir. On ikincisi insanın bilinç ve benlik sahibi olmasının en iyi açıklamasının Allah tarafından bunların verildiği olduğunu söyleyen "bilinç ve benlik delili"dir.

---

10. "Ateist", Allah'ın olmadığını iddia eden felsefi görüştür. "Natüralizm (doğalcılık)", doğa dışında yani madde-enerji ile uzay-zaman dışında hiçbir şey var olmadığını iddia eden felsefi görüştür, bunun bir sonucu olarak natüralistler fiziksel bir varlık olmadığı gerekçesi ile Allah'ın da var olmadığını iddia ederler. Bütün natüralistler ateisttir, ancak bütün ateistler natüralist olmak zorunda değildir, zira bir kişinin Allah'a inanmayıp başka doğaüstü varlıklara inanması mümkündür. Buna karşın hemen hemen bütün ünlü ateistler natüralisttir. "Materyalizm" doğanın yegâne yapıtaşının madde olduğu ve zihinsel süreçler, bilinç dahil evrendeki bütün süreçlerin maddi kökenli olduğunu iddia eden felsefi görüştür. Materyalizm bu anlamda natüralizmle yakından ilişkilidir, ancak neredeyse bütün materyalistler ateist olsa da, materyalizm ateizmi gerektirmez. Allah'ın maddi bir varlık olduğunu iddia eden bir materyalist mümkün olsa da, günümüzde materyalist olduğunu iddia edenlerin hemen hepsi ateisttir ve tek tanrılı dinler açısından maddi bir tanrı inancı kabul edilemez. Bu kavramların özündeki bu farklara rağmen çok geniş bir kitle ateizm, materyalizm, natüralizm kavramlarını birbirinin yerine kullanmaktadır, günümüzün olduğu gibi tarihin ünlü ateistlerinin de hemen hepsi bu üç sıfatla da tanımlanabilirler. Bu yüzden bu kitap boyunca "materyalist-ateizm" dediğimiz her yerde "natüralizm" diye de anlayabilirsiniz.

Buradaki delillendirmelerde kullanılan akıl yürütme şekline kısaca değinmek istiyorum. Güncel hayatta, felsefede ve bilimlerde kullandığımız çok temel bir akıl yürütme şekli, alternatifleri değerlendirmek ve alternatifler içinde en uygununu seçmektir. Bu yöntem bilim felsefesinde "en iyi açıklama olarak çıkarım" (inference to the best explanation) ismiyle anılan yaklaşıma benzerdir.[11] Varlığına tanıklık ettiğimiz evrenin, canlıların ve fıtratımızın nasıl var olduğu sorusunu sorduğumuzda düşünce tarihinde karşımıza temel olarak iki alternatif açıklama çıkmaktadır. Bunlardan birincisine göre tüm varlıklar varoluşlarını bütün ayrıntılarıyla Allah'a borçludurlar. Galaksilerden dünyaya, bitkilerden hayvanlara ve insana, insanın doğal arzularından bilincine kadar her şey Allah'ın yaratmasının ürünleridir. İkincisine göre bütün bu saydıklarımız "tesadüf ve zorunluluk" ile açıklanmalıdır; bu görüşü benimseyenler materyalist-ateistlerdir. Buna göre evren ve evrenin yasaları zorunlu olarak ezelden beri vardır, galaksilerden dünyamıza, bitkilerden hayvanlara ve insana, insanın doğal arzularından bilincine kadar her şey zorunlu evren yasaları çerçevesinde gerçekleşen tesadüflerin ürünleridir.[12] Tarihin ünlü ateistleri de günü-

---

11. "En iyi açıklama olarak çıkarım" (inference to the best explanation) veya "en iyi hipoteze indergeme" (abduction) gibi güncel hayatta ve bilimde kullandığımız birçok akıl yürütme alternatifler içinde en uygununu bulmaya dayanır. Bu konuyla ilgili şu kitaba bakabilirsiniz: Peter Lipton, Inference to the Best Explanation, Londra, Routledge, 2001.
12. Teizm ve materyalist-ateist yaklaşım için yapılan bu genel tarifin dışında kalanlar olabilir. Fakat bu tariflerin genel teist ve materyalist-ateist yaklaşımı kısaca özetlediği rahatlıkla söylenebilir. Materyalist-ateist yaklaşımı savunanların varlığı "tesadüf-şans" ve "zorunluluk" üzerinden tarifi için Monod'un klasikleşmiş şu kitabına bakabilirsiniz: Jacques Monod, Chance and Necessity, Çev: Austryn Wainhouse, Vintage Books, New York, 1972.

müzde ön plana çıkan Yeni-Ateistler de materyalist-ateistlerdir.[13] Agnostiklerin (bilinemezcilerin) hemen hepsi bu iki alternatif görüşten hangisinin doğru olduğunun bilinemeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu görüşlerden birinin doğruluğunu belirlemek agnostisizmi de geçersiz kılar. Bu kitapta, bu temel iki alternatif görüş, ele alınan her başlık konusu açısından karşılaştırıldıktan sonra "en iyi açıklamaya" ulaşılmaya çalışılacaktır. Farklı alanlardan gelen delillerin hepsini topluca değerlendirerek sonuca varmak, güncel konulardaki birçok kararda olduğu kadar bilimler için de ideal yöntemlerden birisidir. Bu yönteme ise "birleşmeli tümevarım" (consilience of induction) denilmektedir.[14] Allah'ın varlığıyla ilgili bu kitapta varılan sonuçlar evrenin varlığı, doğa yasalarının açıklanması, hassas ayarlar, canlıların tasarımı, doğuştan ahlakiliğimiz, irade ve bilinç özelliklerimiz gibi farklı alanlardan gelen birçok delile dayandığı için burada "birleşmeli tümevarım" yönteminin de kullanıldığı söylenebilir. Bu kitapta ileri sürülen delillerin her birini ayrı ayrı ele aldıktan sonra bu delillerin oluşturduğu toplu durumu değerlendirmek isabetli olacaktır.

---

13. Örneğin içinde bulunduğumuz dönemde çok etkili olmuş ateist düşünürler olan Richard Dawkins, Daniel Dennett, Sam Harris, Christopher Hitchens gibi isimler materyalist-ateistlerdir. Materyalist-ateizmi benimsemeden Allah'ın varlığını inkâr eden görüşler de olmuştur. Örneğin Güneş'e tanrısal nitelikler atfeden Şintoizm, teizm ve materyalist-ateizm dışında kalan bir inançtır. Fakat gelenek olarak bu dinin hâlâ takipçileri olsa da Güneş'in sıradan, başlangıçlı ve sonlu bir yıldız olduğu anlaşıldıktan sonra bu görüşü akılcı zeminde savunan bir filozof bulmak mümkün değildir. Kısacası düşünce tarihinde teizm ve materyalist-ateizm dışında başka görüşler olsa da bunların hiçbirinin bu görüşlere ciddi bir alternatif olmadığı rahatlıkla söylenebilir.
14. Robert E. Butts, "William Whewell", **The Cambridge Dictionary of Philosophy**, Ed: Robert Audi, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 850-851.

Akıl temelli deliller, bir yandan Kuran'a inanıp da inancını temellendirmek isteyenlere istediklerini sunarken, bir yandan da Kuran'ın otoritesini kabul etmeyenlerle insanlığın ortak zemini olan akıl üzerinden irtibat kurmak için aracı görevi görürler. Ayrıca bu yaklaşımlar Kuran'ın evren, canlılar ve benliğimiz üzerine düşünme ve sonuçlar çıkarmaya davet eden ayetlerinin somut örnekleridir. Düşünce tarihi içerisinde Allah'ı tanıtan iki kitap olduğu ifade edilmiştir; bunlardan birincisi Allah'ın vahyini ihtiva eden kitap(lar), diğeri ise evren kitabıdır. Bunlara önceden alıntılanan ayetlerden ilham alarak üçüncü kitap olarak "fıtratı" eklemek yerinde olacaktır. Bu üç tane kitaptan hareketle varılan sonuçların birbirini onaylaması her bir kitaptan çıkarılan sonucu daha güçlendirecek niteliktedir. Bu çalışmada, evren ve fıtrat kitaplarından çıkan sonuçlar değerlendirilecekken vahiy kitabından çıkan sonuçlar diğer çalışmaların konusudur.

Birinci Bölüm

EVREN DELİLLERİ

1. KELAMIN KOZMOLOJİK DELİLİ

"Neden hiçbir şey yerine bir şeyler var?" sorusu, karşımızda duran evrenin ve maddenin varlığının bir açıklaması olması gerektiğini dile getirmek için ünlü felsefeci ve matematikçi Leibniz tarafından sorulmuştur. Kozmolojik delile göre bu evrenin bir açıklamaya ihtiyacı vardır ve evren, kendi açıklamasını kendi içinde barındırmaz. Evrenin açıklaması ancak kendi varlığı hiçbir şeye bağlı olmayan zorunlu bir varlık ile yapılabilir ki, bu varlığa Allah denilmektedir. Aslında kozmolojik delil, tek bir şekilde formüle edilen bir delil değildir; daha ziyade kozmolojik deliller ailesinin varlığından bahsetmek daha uygun olacaktır.[15] İslam düşüncesinde, özellikle de kelam alanında, en çok ön plana çıkan delil bir kozmolojik delil çeşidi olan "hudus delili" olmuştur. Burada kullanıldığı anlamıyla "hudus" kavramı "bir şeyin yokken var olması, sonradan var olması, başlangıcı olması" demektir. Hicri 2. yüzyılda Mutezile kelamcıları tarafından kullanıldığına rastladığımız bu delile Kindi, Maturidi, İbn Hazm, Gazali gibi İslam düşünce tarihi açısından önemli düşünürler eserlerinde yer vermişler-

15. Mehmet S. Aydın, **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 1999, s. 41-56.

dir. Örneğin Gazali'nin en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen *Filozofların Tutarsızlığı (Tehafüt ül-Felasife)* eserinin uzun bir bölümü bu konuyla ilgilidir.[16] Bu argüman kozmolojik deliller ailesinin bir alt kümesidir. Bu delille Allah'ın varlığı yerine (veya Allah'ın yanında) evrenin ezeli olduğu iddiasında bulunanlara karşı oldukça soyut ve üst düzeyde felsefi akıl yürütmelerle (o dönemin bilimsel bulguları evrenin kökeni hakkında verileri ihtiva etmiyordu) cevap verilmeye çalışılmıştır. Geçtiğimiz yüzyılda ise bu delil Batı dünyasında yapılan çalışmalarla yeniden canlandırılıp modern bilimin verileriyle İslam kelamındaki yaklaşımlar birleştirildi ve bu delil İslam kelamcılarına atıfla "kelamın kozmolojik delili" (the kalam cosmological argument) ismiyle din felsefesi alanının gündeminde yer aldı.[17] Bu delili şu şekilde sunabilirim:

1. Materyalist-ateist felsefe doğruysa evrenin ezeli olması, teizm doğruysa evrenin başlangıcı olması beklenir.

2. Evrenin başlangıcı vardır; bunun delilleri şunlardır:

2.1 Evrenin geçmişinin "tamamlanmış sonsuz" olduğu iddiası çelişkilere yol açacağından mümkün değildir; bu ise evrenin başlangıcı olduğunu gösterir.

16. Gazzali, **Filozofların Tutarsızlığı**, Çev: Mahmut Kaya ve Hüseyin Sarıoğlu, Klasik, İstanbul, 2005.

17. Bu delilin modern bilimin verileriyle birleştirilip sunulmasının örnekleri olarak bakınız: William Lane Craig, **The Kalam Cosmological Argument**, Wipf and Stock Publishers, Eugene, 2000; Mark Nowacki, **The Kalam Cosmological Argument for God**, Prometheus Books, Amherst NY, 2007; Caner Taslaman, **Big Bang ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2014.

2.2 Entropi yasası evrenin başlangıcı olduğunu gösterir.

2.3 Big Bang teorisi evrenin başlangıcı olduğunu gösterir.

3. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Buradaki ilk maddeyi materyalist-ateistlerin de teistlerin de çok büyük çoğunluğunun kabul edecekleri rahatlıkla söylenebilir. Düşünce tarihini incelediğimiz zaman ezeli evren görüşünün materyalist-ateizmin temel görüşü olduğunu ve onların bu hususu Allah'ı ezeli olarak kabul eden teizm ile temel ayrılık noktaları olarak gördüklerini anlarız. Örneğin Marx ve Engels gibi materyalist-ateistler, Allah'ın mı maddenin/evrenin mi önce olduğu görüşünün idealizm/teizm ile materyalizm arasındaki en temel farklılık olduğunu ifade etmişlerdir.[18] Allah'ın varlığını reddedenler için evrenin tamamen hiçlikten ortaya çıktığını ileri sürmek gibi başka bir alternatif var gibi gözükebilir ama bu sağduyuya olabilecek en zıt iddialardan birini dile getirmek olur. Hiç yoktan bir şeyler ortaya çıkabiliyorsa bazen bilgisayarların, arabaların, fillerin de ortaya çıktığını görmeye şaşırmamak gerekirdi; eğer evren tamamen hiçten ortaya çıkıyorsa herhangi bir şeyin herhangi bir zamanda ortaya çıkmasını normal karşılamak gerekir. Nitekim tarih boyunca materyalist-ateistlerin temel pozisyonu yoktan oluşan bir evreni değil ezeli evreni savunmak olmuştur. Bu arada ileri sürülen bu argümanda dikkat

18. Karl Marx ve Friedrich Engels, **Felsefe İncelemeleri**, Çev: Sevim Belli, Sol Yayınları, İstanbul 1997, s. 22.

çekilmeyen bir yaklaşım Allah'la beraber evrenin de ezeli olduğunu ifade eden teistlerin (Aristoteles takipçisi bazı düşünürler gibi) görüşüdür. Bu, azınlığın benimsediği bir pozisyondur, fakat burada ileri sürülen delil açısından böyle bir yaklaşımın varlığı sorun oluşturmaz. Burada ileri sürülen delilin doğruluğunun kabul edilmesi halinde bu yaklaşım da cevaplanmış olmaktadır.

Burada kritik önerme ikincisidir; materyalist-ateistlerin itiraz edecekleri önerme budur. Sonuç ise bu iki önerme doğru olunca otomatikman, yani mantığın gereği olarak çıkmaktadır. Kısacası bu delil açısından önemli olan ikinci önermede dile getirilen "evrenin bir başlangıcı olduğu" hususunun doğruluğunun gösterilebilmesidir. Bunun gösterilebilmesi durumunda teizmi materyalist-ateizme tercih etmek için "en iyi açıklama" formatında bir delile kavuşmuş oluruz. Argümanda belirtildiği gibi evrenin başlangıcı olduğu üç ayrı şekilde gösterilmeye çalışılacaktır. Bunlardan ilki saf felsefi akıl yürütmelere dayanmaktadır, diğer ikisi ise modern bilimin verilerini hareket noktası yapmaktadır (üç madde de mümkün olduğunca özetlenerek aktarılacaktır).

2.1'in Değerlendirilmesi: Evrenin geçmişinin "sonsuz" olduğu iddiasında bulunulduğunda "sonsuz" kavramı üzerinde dikkatli bir şekilde düşünmemiz gerekmektedir. Oysa evrenle ilgili sonsuz bir değer yoktur, sonsuz bizim hiç durmaksızın, sürekli olarak ilerleyeceğimizi söyler; evrende "tamamlanmış sonsuzlar"ın varlığını kabul ettiğimizde paradoksların içine düşeriz. Genelde yanlış anlamalara sebep olan doğal sayı dizisini ele alalım: 0, 1, 2, 3, 4...

Bu sayı dizisinin teker teker sayıldığında sonsuza gittiğini söylerken aslında bu sayı dizisinin bir hedefe gittiğini söylemiyoruz, bu sayı dizisinin birer birer artırılmak suretiyle sürekli ilerlediğini söylüyoruz. Bu yüzden bu sayı dizisini bu şekilde sayarak sonsuzu tamamlayamayız, sürekli ilerleriz, eğer bir yerde bu sayı dizisi duruyorsa zaten sonsuz kavramının tanımına aykırıdır, çünkü sonu vardır.

Bu tariften sonra evrenin zamanının geçmişte ve gelecekte aynı şekilde sonsuz olduğunu iddia edenlerin, bu farklı iki iddiasını birbirinden ayırmalıyız. Evrenin sonsuza gittiğini söyleyenler, evrendeki zamanın sürekli olarak hiç durmadan ilerlediğini söylemiş olurlar ki bunda bir sorun gözükmemektedir. Geleceğe doğru bu şekilde ilerlemeye "potansiyel sonsuz" diyenler olmuştur. Bu tanım, açıkladığımız sonuç açısından bir şey değiştirmez. Fakat ben, bu tanımı kullanmayı bile uygun bulmuyorum. Çünkü "potansiyel" ifadesi gerçekleşme gücüne sahip olmayı çağrıştırabilir. Oysa sonsuza giden bir süreç, sonsuzun tanımı gereği hiçbir zaman durmaz, sonsuza hiçbir zaman ulaşılmaz, zaten sonsuz diye bir nokta yoktur, sonsuz varılacak bir hedef değildir, o ancak hiç durmadan ilerlemeyi ifade eder. Sürekli ilerlemenin neresinde durursak duralım bu "tamamlanmış sonsuz" değildir. Oysa evrenin geçmişinin sonsuz olduğunu söyleyenler; sonsuzun tamamlandığını, evrenin geçmiş zamanının "tamamlanmış sonsuz" olduğunu söylerler. Bunun öncekinden ne kadar farklı bir iddia olduğunu çok iyi anlamak gerekmektedir. Görüldüğü gibi burada sonsuza, süreklilik dışında bir bitmişlik, bir tüketilmişlik atfedilerek yaklaşılmaktadır ki bu sonsuzun doğasıyla çelişkilidir. Böyle bir iddianın sonu-

cunda ortaya çıkan paradokslar birçok şekilde gösterilebilir. Birçok örnekten mesela şunu düşünelim: Yaşadığımız zamandan on yıl öncesinden öncesi de, yüz yıl öncesinden öncesi de, milyar yıl öncesinden öncesi de buna göre sonsuzdur. Fakat o zaman on, yüz veya milyar yıl eklemeyle yılların sayısının hiç artmamış olması gerektiği gibi saçma bir sonuçla karşı karşıya kalırız (çünkü sonsuz bir sayıyla toplanınca yine sonsuz olur; sonsuz toplamayla artmaz). Bundan anlaşılması gereken gelecek zamanın sonsuz olmasıyla geçmişin sonsuz olmasının çok farklı olduğudur; bu çok önemli fark, birçok kişinin gözünden kaçmıştır. Geçmişi sonsuz kabul etmenin saçmalıklara yol açması kaçınılmazdır ve bu paradoksların tek çözümü evrenin geçmiş zamanının sonsuz olmayıp, evrenin bir başlangıcı olduğunu kabul etmektir.[19]

Bizim, sonsuz zaman geçildikten sonra içinde bulunduğumuz zaman diliminde olduğumuzu söylemek sonsuzun geçilebileceğini söylemek demektir ki bu, sonsuzun tanımıyla çelişkilidir. Sonsuz kavramının evrendeki herhangi bir gerçeklikte karşılığının olmadığını kavrayamayanlar bunu gözden kaçırmışlardır. Bunu kısaca şöyle gösterebilirim:

1. Evren ya başlangıca sahiptir ya da sonsuzdan beri vardır.

2. Sonsuz, sürekli olarak ilerlemeyi ve ilerlemeyle tamamlanmayanı ifade etmektedir.

19. Bu konuyla ilgili bakınız: William Lane Craig, "Kelam Kozmolojik Kanıtı", **Allah, Felsefe ve Bilim**, Ed: Caner Taslaman ve Enis Doko, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 145-174.

3. Evrendeki geçmiş zaman sonsuz ise bizim bu noktada var olabilmemiz için sonsuzun tamamlanmış olması lazımdır.
4. Sonsuz eklemeyle tamamlanamayacağına göre (2. maddeye göre) ve bizim var olmamız inkâr edilemeyeceğine göre evrendeki geçmiş zaman sonsuz olamaz.
5. Öyleyse evrenin bir başlangıcı vardır (1. ve 4. maddelere göre).[20]

Bu argümanın önemli yanlarından biri evrenin başlangıcı gibi zamanın başlangıcı olması gerektiğini de göstermesidir. Buradan çıkan önemli sonuca Kindi ve Gazali dikkat çekmişlerdir; buna göre Allah, evrenin yanında zamanın da yaratıcısıdır.[21] Kısacası Allah, evreni aşkın olduğu gibi zamanı da aşkındır. Bu husus ise kelam ve din felsefesi gibi alanlardaki önemli sorunlara ışık tutacak kadar önemlidir. Bu mesele çok tartışılmış olan kader gibi konuların anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca "Allah neden evreni daha önce değil de sonra yarattı?" veya "Allah insanı yaratmak için neden milyarlarca yıl bekledi?" gibi sorular, bu meselenin aydınlanmasıyla anlamsızlaşır. Çünkü zamanın yaratıcısı için zamana tabi olmak ve beklemek söz konusu olamayacağı için zamana tabi olmayı ve beklemeyi varsayan bu sorular anlamsızlaşır.

20. Caner Taslaman, **Big Bang ve Tanrı**, s. 79-80.
21. Kindi, "İlk Felsefe Üzerine", **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, Ed: Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul, 2005, s. 17-26.

Sonuçta bu argüman, teizmin düşünce tarihindeki alternatifi materyalist-ateizmin en temel (maddenin ezeliliği ve her şeyin kökeni olması) tezinin yanlışlığını gösteren bir delil olmasının yanı sıra Allah'ın evren ile zamanı aşkın olduğu ve bunların yaratıcısı olduğu gibi çok önemli sıfatlarını da temellendirmektedir.

2.2'nin Değerlendirilmesi: Tarihin en ünlü materyalist-ateist düşünürleri evrenin ezeliliğini felsefelerinin temeli yapmışlardır.[22] Eğer teizm ile materyalist-ateizm arasındaki tartışmayı tek bir soruna indirgememiz istense; Hamletvari bir cümleyle "Evrenin ezeli olması ya da olmaması; işte bütün mesele bu!" diyebiliriz. Evrenin ezeli olmaması bir başlangıcı olması anlamını taşıyacağından Hamletvari cümlemizi şöyle de kurabiliriz: "Evrenin başlangıcı olması ya da olmaması; işte bütün mesele bu!" Evrenin başlangıcı olduğu iddiası, teizmi sadece materyalist-ateist felsefenin savunucularından değil; Hinduizm, Budizm, Taoizm gibi dinlerden ve Eski Yunan felsefesinden de ayırt eden çok önemli bir iddiadır. Allah'ın gücünü sınırlayan veya Allah'ın yaratma iradesinden bağımsız bir evren fikri, teizmin asla kabul edemeyeceği bir fikirdir. Buna karşı Allah'ın varlığını inkâr edenler için ise evrenin ezeliliğini kabul etmek tek ciddi alternatif olarak gözükmektedir. Bunların yanında bilinemezci yaklaşımlara önemli bir örnek olan Kant, evrenin zamanda başlangıcı olduğu ve olmadığına dair tez ile antitezin ikisinin de doğrulanamayacağı ve yanlışlanamayacağını; bu yüz-

22. Georges Politzer, **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, Çev: Enver Aytekin, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1997, s. 24.

den rasyonel bir kozmoloji kurmanın mümkün olmadığını söylemiştir.[23]

Görüldüğü gibi teizmin, kendi dışındaki tüm fikir sistemleriyle ve bilinemezci yaklaşımlarla en önemli çatışkısı olan evrenin yaratıldığı/başlangıcı olduğu fikri, 19. yüzyıldan önce felsefi argümanlarla tartışılmıştır. Fakat ilk olarak entropi yasasının keşfi ile doğabilimlerinin yasalarına dayanarak bu tartışılan konu hakkında bir şey söylemek mümkün olmuştur. Üstelik bu öyle bir yasadır ki, teist-ateist hemen hemen bütün bilim insanlarının üzerinde uzlaştığı ve evrenin en temel yasalarından biri olarak kabul edilen bir yasadır.

Entropi yasası, termodinamiğin ikinci yasası olarak da bilinir ve özellikle Rudolf Clausius'un 19. yüzyılın ikinci yarısındaki çalışmaları ile ortaya konmuştur.[24] Bu yasayla enerjinin, sürekli olarak, daha çok kullanılabilir bir formdan daha az kullanılabilir bir yapıya doğru değiştiği söylenir. Kısacası, evrende düzensizlik sürekli artmaktadır ve bu tekyönlü, tersine döndürülemez bir süreçtir. Bu süreç, hareketin duracağı termodinamik denge durumuna doğru ilerler. Ünlü İngiliz fizikçi Arthur Eddington, entropi yasasının tüm doğa yasaları içinde en önemli yere sahip olduğunu söyler. Eddington, evren hakkındaki bir teorinin, Maxwell'in formülleriyle, hatta daha önceden yapılmış bazı deneylerle uyumsuz olsa bile doğru olma şan-

---

23. Kant, kendisi teist olmasına rağmen rasyonel bir kozmoloji ve teoloji kurulamayacağını düşünmüş ve bu pozisyonunu savunmak için rasyonel yaklaşımın bilinemezciliğe götürdüğünü göstermeye çalışmıştır. Immanuel Kant, **The Critique of Pure Reason**, Çev: J. M. D. Meiklejohn, William Benton, Chicago, 1971, s. 135.
24. Michael Guillen, **Dünyayı Değiştiren Beş Denklem**, Çev: Gürsel Tanrıöver, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2001, s. 171-222.

sının bulunabileceğini ama entropi yasası ile çelişiyorsa doğru olmasının mümkün olmadığını söyler.[25]

Tekyönlü süreçler sonun habercisidir. İnsanın yaşlanma süreci de evrendeki entropinin artışı da böyledir. İlk olarak entropi yasası ile evrendeki düzensizliğin sürekli arttığı ve sonsuza dek sürdürülemeyecek bu sürecin evrenin sonunun gelmesini gerektirdiği anlaşıldı. Aslında bu sonuç, evrenin bir başlangıcı olması gerektiği anlamına da gelmektedir. Bu, şöyle gösterilebilir:

1. Evrendeki entropi geri çevrilemeyecek şekilde sürekli artmaktadır.
2. Buna göre evrende bir gün termodinamik denge oluşacak ve ısı ölümü yaşanacaktır. Kısacası evren ebedi değildir, bir sonu vardır.
3. Geçmiş zaman sonsuz olsaydı, şu anda evrende termodinamik dengeye gelinmiş olması ve hareketin durmuş olması gerekirdi.
4. Şu anda hareketin devam ettiğine tanıklık etmekteyiz.
5. Demek ki evren sonsuzdan beri var olamaz; demek ki evrenin bir başlangıcı vardır.

Bilim insanları daha çok entropinin evrenin sonunu gerektirdiği hususuna yoğunlaşmışlar, fakat evrenin bir başlangıcı olduğunu gerektirmesi üzerinde yeteri kadar durmamışlardır. Oysa felsefe, teoloji ve kozmoloji alanındaki tartışmalar açısından evrenin başlangıcı olup olmadığı çok daha önemli olmuştur. Paul Davies, entropi yasa-

25. Arthur Eddington, **The Nature of the Physical World**, Macmillan, New York, 1929, s. 74.

sından çıkan bu sonucun başta dikkat çekmemesi hakkında şunları söylemektedir:

> "Sonlu bir zamanda tükenecek olan bir şeyin ezelden beri var olmuş olamayacağı apaçıktır. Yani evren sonlu bir zaman önce var olmuş olmalıdır. Bu anlamlı sonucun, 19. yüzyılın bilim insanları tarafından gereğince kavranamamış olması enteresandır."[26]

2.3'ün Değerlendirilmesi: Evrenin bir başlangıcı olması gerektiği fikrine diğer güçlü bir bilimsel destek ise 1920'li yıllardan başlayarak ortaya atılan ve geliştirilen Big Bang teorisi ile geldi.[27] Bu teoriyle gözlediğimiz evrenin başlangıç zamanının hesaplanması ve bu başlangıcı takip eden süreçlerin bilgisinin ayrıntılı bir şekilde edinilmesi de mümkün oldu. Matematiksel hesaplar bu başlangıcın 13,8 milyar yıl önce olduğunu göstermektedir. Bu teoriye göre evren çok sıcak ve çok yoğun bir noktacık olarak başlamış, daha sonra sürekli genişleme sürecinde bu sıcaklık ve yoğunluk düşerken galaksiler, yıldızlar ve gezegenler oluşmuştur ve bu süreç hâlâ devam etmektedir.

Materyalist-ateist bir evren görüşünü benimseyenler, tarih boyunca, evrenin öncesiz ve sonrasız olduğunu, bir başlangıcı bulunmadığını, bu yüzden kendi dışında hiçbir sebebe ihtiyacı bulunmadığını savunmuşlardır. Her ne kadar Big Bang teorisinin delilleri yıllar geçtikçe

---

26. Paul Davies, **The Last Three Minutes**, Basic Books, New York, 1994, s. 13.
27. Big Bang teorisinin ortaya konma süreci, delilleri ve alternatif modellere cevap verilmesi için bakınız: Caner Taslaman, **Big Bang ve Tanrı**, 3, 4, 5. bölümler.

güçlenince ve bu teoriye karşı ciddi hiçbir alternatif kalmayınca, materyalist-ateist görüşü benimseyenler, kendi yaklaşımlarıyla bu teoriyi uzlaştırmaya çalışmış olsalar da; eğer tarih boyunca materyalist-ateist yaklaşımı benimseyenlerin evren görüşlerini inceleyecek olursak, bu teorinin nasıl materyalist-ateist beklentilere tamamen ters bir başlangıçlı evren tablosunu bilimsel olarak ortaya koyduğunu anlarız.

Materyalist-ateist anlayışı benimseyenler, Allah'ın yerine evreni koymaya çalışırlar. Bunu yaparken, bilinçsiz bir madde yığını olsa da; ezeli ve ebedi, milyarlarca gökcismini barındıran, ezelden beri var olan, ihtişamlı, bağımsız bir evreni savunarak kendi "tanrılarını" yüceltmişlerdir. Oysa Big Bang teorisi ile evrenin geçmişinin, bir misketten küçük bir tekillik olduğu, başlangıçta ihtişamdan yoksun küçük bir nokta olduğu anlaşılmış oluyor. Bu tekillik elbette yokluktan varlığa geçişin nasıl olduğunun tam açıklamasını vermez; yokluk, bilimin konusu olamadığı için bunun bilimsel bir göstergesi olamaz. Fakat bu tekilliğin bilimsel olarak tanımsız olması, bu tekilliğin yokluk olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Evrenin başlangıcında, tekillik dediğimiz durumda, bütün fiziksel yasalar çökmüş durumdadır, yani tekilliğe dair sorular artık fiziksel değil, metafiziktir. Tekilliğin yokluk olarak değerlendirilmesi hiç de zorlama değildir. Çünkü, birincisi, tekilliğin olduğu aşamada uzay ve zaman yoktur, uzay ve zaman dışı bir madde ise var olamaz. İkincisi ise fiziksel formüllerde tekillik aşamasında sonsuz değerler ortaya çıkar ve maddi hiçbir değer sonsuza eşit olamayacağı

için bu durum da tekilliği yokluk olarak değerlendiren yaklaşımları destekler.

Teizm, evrende görülen ihtişamı, evrenin kendi marifetine değil, evrenin yaratıcısına atıfla açıkladığı ve evreni başlangıçlı, bağımlı, hareket bahşedilmiş bir varlık olarak tanımladığı için tarih boyunca teizm tarafından ortaya konulan evren görüşüne Big Bang teorisi uygun bir evren tablosu ortaya koymuştur. Eğer evrenin başlangıcındaki tekilliği bir varlık olarak kabul edersek, o zaman Big Bang teorisi sayesinde, evrenin başlangıcı minicik bir noktaya indirilip materyalist-ateizmin tanrısallaştırılmış varlığı değersizleştirilmiş ve yokluğa yaklaştırılmış olur. Bu açıklamadan şüphe edenler, önce milyarlarca yıldızlı evreni, sonra da küçücük bir noktayı düşünebilirler. Eğer evrenin başında tekillik olarak adlandırılan durumun ontolojik statüsünü yokluğa denk görürsek, o zaman Big Bang teorisi, yokluktan varlığa geçişi de ifade eden bir teori olur. Her durumda, ister tekilliği minicik bir nokta, ister yokluk olarak kabul edelim; 20. yüzyılda ortaya konulan Big Bang teorisinin gösterdiği evren tablosunun teist beklentilerle, materyalist-ateist beklentilere nazaran çok daha uyumlu olduğu gözükmektedir. Aşağı yukarı bugünkü haline benzer bir şekilde evrenin ezeli olduğunu zanneden materyalist-ateist beklentiye karşın günümüzde, evrenin başının ontolojik statüsünün minik bir noktaya mı, yoksa yokluğa mı denk geldiğinin tartışması yapılmaktadır.

Kısacası hem Kindi ve Gazali gibi felsefecilerin ileri sürdüğü şekilde matematik felsefesiyle alakalı soyut delillerin, hem 19. yüzyılda ortaya konan fiziğin en temel ya-

salarından entropi yasasının, hem de 20. yüzyılda ortaya konan evrenin kökeniyle ilgili kozmolojinin en önemli teorisi olan Big Bang teorisinin ayrı ayrı evrenin başlangıcı olduğu hususunu ittifakla göstermeleri kelamın kozmolojik delilinin güçlü ve modern bilimin verileriyle destekli bir delil olarak savunulmasını sağlamaktadır.

2. YASALARIN VARLIĞI DELİLİ

Bilimsel çabayla, doğa yasalarını bulmak ve buna göre evreni tanımak, geleceği planlamak, insanın rahatlığını ve güvenini sağlamak hedeflenir. Fakat bu çaba, neden doğa yasalarının var olduğunun açıklamasını içermez. Birçok bilim insanı "Neden kaos değil de doğa yasaları var?" veya "Neden evrenin farklı bölgeleri aynı doğa yasalarına uymaktadır?" gibi dev önemdeki soruların var olabileceğinin farkına varmadan çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir ve gerçekleştirmektedirler. Bulunmaya değer yasaların var olduğu birçok bilim insanı için sorgulanmadan kabul edilen bir varsayımdır; bilim insanları bu varsayımla faaliyetlerine girişirler.

Burada teizmin paradigmasının, neden kaosun değil de doğa yasalarının var olduğu gibi bilimi hatta güncel hayatı mümkün kılan bu çok temel fenomeni açıklamakta materyalist-ateizme göre çok daha başarılı olduğu savunulacaktır. Örnek olarak atomla ilgili bilimsel tarifleri ele alalım. Bunlar bize atomun proton, nötron gibi parçacıklardan, bu parçacıkların ise kuark isimli parçacıklardan oluştuğu bilgisini verir. Bilimsel tarif, atomların yapısını ve kimya tablosundaki farklı atomların hangi süreçlerle oluştuğunu

söyleyebilir. Fakat bunların hiçbiri "Neden kaos değil de doğa yasaları var?" şeklinde ifade edilen sorunun cevabı değildir. Bilimsel tarif birbirlerini iten protonları güçlü nükleer kuvvetin çekirdekte bir arada tuttuğunu söyler ama bu açıklama, neden evrenin her köşesindeki maddenin böyle bir kuvvetin işleyişini belirleyen yasalara uyduğunun ve neden böyle yasaların var olduğunun açıklaması değildir. Yasanın ne olduğunun tarif edilmesiyle neden yasanın var olduğunun açıklanmamış olduğu birçoklarınca anlaşılamamış önemli bir husustur. Bilimin evreni tarif ettiğine fakat açıklamadığına özellikle dikkat edilmelidir. Evrenin yasalarının mevcudiyetinin açıklamasını bulmak istediğimizde, deneysel ve gözlemsel bilimin sınırlarından çıkıp felsefi değerlendirmelerin alanına girmemiz gerekmektedir. Ancak tüm evreni kuşatıcı varlık anlayışlarına (ontolojilere) atıf yaparak doğa yasalarının neden var olduğu hususunda bir açıklamaya kavuşabiliriz. Böylesi bir değerlendirmeye gidildiğinde evrendeki yasaların varlığını açıklama hususunda rakip iki görüş olan teizmin ve materyalist-ateizmin açıklama gücünü kıyaslamamız gerekmektedir. Böylesi bir kıyaslama sonucunda teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiğini ifade eden bir argüman ortaya çıktığı kanaatindeyim. Bu delil şu şekilde gösterilebilir:

1. Doğanın yasaları vardır.

2. Bu yasaların varoluş sebebinin açıklamasını ya teizm ya da materyalist-ateizm yapabilir.

3. Teizm bu yasaların varoluş sebebini materyalist-ateizmden daha iyi açıklar:

3.1 Çünkü rasyonel, bilinçli, iradeli (Alim, Kadir) bir yasa koyucu rasyonaliteye uygun yasaların varoluş sebebini daha iyi açıklar.

3.2 Çünkü tek (Vahit) bir yasa koyucu farklı alanlarda aynı yasaların geçerli oluşunu daha iyi açıklar.

3.3 Çünkü teist dinlerin paradigmasının önemli bir unsuru olan imtihan olma olgusu ancak yasaların var olduğu bir evrende mümkün olduğundan, bu paradigma ile yasaların var olması daha uyumludur.

4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Bu argümanın birinci maddesini bilimlerin verileri haber verdiği gibi güncel tecrübelerimiz de göstermektedir. Yerçekimi kuvvetiyle ilgili bilimin söylediklerinin yanında güncel hayatta suyu kendisinden sıcak bir zeminin üstüne her koyduğumuzda ısındığını görmemiz de doğadaki yasalı yapıyı göstermektedir. Zaten bilimsel çabanın temel hedeflerinden birisi değişen olguların arkasındaki yasaları bulmaktır. Doğa yasalarının var olması olgusu, hem zorunluluk ifade eden yasaları hem de Schrödinger denklemi gibi olasılıksal yasaları kapsar; olasılıksal yasalar bile rasgelelik anlamına gelmez. İleri sürülen argümanın birinci maddesi, materyalist-ateistler tarafından da kabul edilecek, ciddi bir itirazla karşılaşmayacak bir önermedir.

Düşünce tarihine ve günümüzdeki bilim ve felsefe dünyasına baktığımızda karşımızda duran evreni ve

yasalarını açıklama hususunda temelde rakip iki görüş olarak materyalist-ateizmin ve teizmin varlığını tespit ederiz. Materyalist-ateizmi benimseyenlerin yasaların varlığını açıklama hususunda en çok başvurdukları yaklaşım, evrenin yasalarının maddi evrenle beraber ezeli olduğu, maddeye içkin özellikler olan bu yasaların ezelden beri var olduklarını söylemek dışında bir açıklama yapmaya gerek olmadığı şeklinde olmuştur. Teist açıklama ise evrenin olduğu gibi evrenin yasalarının da Allah tarafından yaratıldığı, yani bu yasaların Allah'ın irade ve gayelerinin neticesi olduklarını ifade etmek şeklinde olmuştur. Bu hususta materyalist-ateizme karşı en ciddi itirazların teist çevrelerden, teist çevrelere itirazların ise materyalist-ateist çevrelerden gelmesi de bu hususu açıklama hususunda temel rakip iki yaklaşımın bunlar olduğunu göstermektedir. Kısacası sunulan argümanın ikinci maddesine de ciddi bir itirazın yapılmayacağı söylenebilir.

Bu delilde materyalist-ateistlerin itirazlarının yöneleceği madde üçüncü maddedir. Materyalist-ateist yaklaşım açısından ilk iki maddeyi kabul etmekte bir sorun olmamakla birlikte üçüncü maddede ifade edilen hususu kabul etmek mümkün değildir. Burada sunulan delilin kritik maddesi budur ve delilde ifade edilen üç hususa (3.1, 3.2 ve 3.3'te belirtilen) dayanılarak bu maddedeki iddia savunulacaktır. Üçüncü maddenin doğruluğu gösterilince argümanın sonucu olan "teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiği" mantığın gereği olarak kabul edilecektir.

3.1'in Değerlendirilmesi: "Neden kaos değil de doğa yasaları var?" ilk olarak odaklanmamız gereken sorudur.[28] Pekâlâ evrende hiçbir doğa yasasının var olmadığı bir durum olabilirdi; mantıki açıdan evrende yasaların var olması zorunlu bir durum değildir (mantıki zorunlulukla doğa yasalarının zorunluluğu arasındaki farka dikkat edilmelidir). Hiçbir kural olmayan bir evrenin var olmasında mantık açısından çelişkili bir durum yoktur. Birçok bilim insanı evrende hangi yasaların var olduğu hususuna odaklanırken neden yasaların var olduğu sorusunu hiç gündemlerine almamışlardır. Buna karşın Einstein gibi örnekler de vardır; o, evrenin anlaşılır olmasındaki olağanüstü duruma dikkatleri çekmiştir ve en anlaşılmaz şeyin evrenin anlaşılması olduğunu söylemiştir. Einstein için evrenin anlaşılır olması ve zihnin onu anlaması Allah'ın kendini açığa vurma şekliydi.[29] (Einstein bunu ifade ederken buradaki gibi bir argüman formatında bu meseleyi değerlendirmemiştir.)

Eğer evren düzensiz, kaotik bir yer olsaydı, insan bebeklikteki şaşkınlığından hiçbir zaman çıkamazdı. Eğer evrendeki oluşumlar düzenli ama zihnin anlayabileceğinden çok daha karmaşık olsalardı, evrenin anlaşılır olması yine mümkün olamazdı. Doğa yasalarının varlığı ve anlaşılmayacak kadar karmaşık olmamaları sayesinde evreni anlarız; bu yasaların bu şekildeki varlığı, zihnin evreni

---

28. Buradaki "kaos" ifadesiyle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelen "kaos teorisi" karıştırılmamalıdır. Buradaki "kaos" ile hiçbir doğa yasasının geçerli olmadığı durum kastedilmektedir. "Kaos teorisi" ile ise mevcut doğa yasaları çerçevesinde gelişen ve lineer olmayan süreçler incelenir.
29. Ian G. Barbour, **When Science Meets Religion**, Harper Collins Publishers, New York, 2000, s. 52-53.

anlayabilmesinin "dış" ön şartlarındandır.[30] Bir gün yediğimiz elma aniden kaya parçasına dönüşseydi, yüksekten atılan eşyaların düşmesi gibi yerde duran eşyalar belirsiz bir şekilde uçsaydı, her sabah kalktığımızda yattığımızdan farklı bir mekânda uyansaydık, odada duran su bir anda kaynamaya, eşyalarımız bir anda yok olmaya başlasaydı, kısacası hiçbir doğa yasasının olmadığı bir evrende yaşasaydık; zihnin, ne dil gibi düşünmesini sağlayan bir aracı kullanması, ne de herhangi bir rasyonel akıl yürütme mümkün olabilirdi. Eşyayı bir şekildeyken isimlendirdiğimizde o eşya farklı bir şekle bürünürse o isimlendirmenin, yaptığımız bir fiilin sonucu her seferinde değişik olursa o fiili dil ile ifade etmenin, bunlara bağlı olarak ne tümevarım ne de tümdengelim gibi mantık kurallarını kullanmanın, sonuçta dili kullanmanın ve rasyonel akıl yürütmenin imkânı olmaz.

Görüldüğü gibi bizim evreni anlamamızı ve bilim yapmamızı mümkün kılan evrenin doğa yasalarına uygun olması, yani evrenin rasyonaliteye uygun bir yapısı olmasıdır. Teizme göre evrenin yaratıcısı rasyonel, bilinçli, iradeli bir güç olan Allah olduğu için teizm, evrenin rasyonaliteye uygun bu yapısını çok rahat bir şekilde açıklar. Bir materyalist-ateistin açıklama olarak tek söyleyebileceği şey maddenin ezelden beri bu özelliklere sahip olduğu olabilir. Ama materyalist-ateistlerin kabul ettiği haliyle maddenin özyapısı rasyonaliteyle alakasız olduğu için özyapısı bu şekilde olan bir varlığın, rasyonaliteye uygun bir

30. Evrenin sahip olduğu bu tip özellikler zihnin evreni anlayabilmesinin "dış" şartları iken, zihnin içyapısında sahip olduğu ve ilerleyen sayfalarda "fıtrat delilleri" başlığı altında ele alınacak özellikleri (özellikle 10, 11 ve 12. delillere bakınız) zihnin evreni anlayabilmesinin "iç" şartlarıdır.

yapıya sonradan dönüşmesini de ezelden beri bu özelliği taşımasını da beklemek için hiçbir makul sebep yoktur. Teist yaklaşım, bilimin, doğanın yasalarından hareketle ne kadar düzenli olduğunu göstermedeki başarısından güç alarak, bu düzenin daha da derin bir nedeninin olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Sonuçta evreni rasyonaliteye uygun bir yapıda kılan doğa yasalarının varlığını teizm çok rahat bir şekilde açıklarken materyalist-ateizm bu konuda tatmin edici bir açıklama sunamamaktadır.

3.2'nin Değerlendirilmesi: Açıklanması gereken diğer bir husus doğa yasalarının dünyanın ve evrenin her noktasında birlik içinde olmaları, farklı noktaların hepsinde aynı yasaların geçerli olmasıdır. Doğa yasalarının farklı yerlerde ve geçmiş ile gelecek zamanda geçerli olduklarına dair inanç bilimin temelini oluşturan unsurlardan biridir. Doğa yasalarında varsayılan bu özellik sayesinde bilimin en önemli hedeflerinden biri olan öngörüde bulunmak gerçekleşebilmektedir. Oxford'lu filozof Richard Swinburne'ün dikkat çektiği gibi bir arkeolojik alanda bulunan bütün madeni paralar aynı işaretlere sahip olsa veya bir odadaki bütün belgeler aynı elyazısı ile yazılmış olsa, bu durumu izah etmek için ortak bir kaynağı gösterecek açıklamayı ararız.[31] Evrenin ve dünyanın her yerinde aynı şekilde geçerli olan ve dün geçerli olduğu gibi bugün de geçerli olan, yani geniş bir alanda ve uzun bir zaman diliminde gözüken bu düzenliliğin de ortak bir açıklaması olması gerekir. Düşünün ki katrilyon çarpı katrilyon çarpı

31. Richard Swinburne, **Tanrı Var Mı?**, Çev: Muhsin Akbaş, Arasta Yayınları, Bursa, 2001, s. 44.

katrilyondan çok çok daha fazla sayıda kuark gibi temel parçacıklar var ve bunların hepsi aynı yasalara uyuyorlar; bunu tesadüfe bağlamak imkânsızdır ve bunun "zorunlu" olarak böyle olduğunu söylemek dışında materyalist-ateistler için bir seçenek gözükmemektedir. Fakat bunun "zorunlu" olduğunu ifade etmekle aslında hiçbir şey söylenmiş olmuyor; "zorunluluk" sadece bir isimlendirmeyle örtbas etmekten ibarettir. Bunu zorunlu kılanın ne olduğu ve nasıl farklı ve uzak noktalarda aynı sonucu veren bir zorunluluğun işlediği tatmin edici bir cevabı materyalist-ateist paradigma içerisinde bulamamaktadır.

Teizmin çok önemli bir unsuru tek tanrı inancının merkezi rolü olan bir anlayışı (Vahdaniyet) ifade etmesidir. Bu anlayış farklı alanlarda aynı yasaların geçerli olmasının sebebini anlaşılır kılacak bir ontolojiyi sunar; bütün farklı ve birbirinden uzak noktaların yaratıcısı tek tanrı olan Allah olduğu için bu durumda beklenmeyecek ve şaşırılacak bir unsur yoktur. Fakat materyalist-ateizmin bu durumun neden böyle olduğu hususunda makul bir açıklama sunması mümkün olamamaktadır. Bu kitapta teizme ciddi bir alternatif olarak değerlendirmediğimiz çoktanrıcı inanç sistemleri de evreni ve dünyayı farklı güçler arasında paylaştırdıkları için evrenin her yerinde aynı yasaların geçerli olması olgusuna bir açıklama sunamazlar. Hatta bu tip inançların doğal beklentisi farklı güçlerin yönetimi altındaki evrenin ve dünyanın farklı köşelerinde farklı yasaların geçerli olması veya güçler arası çekişme yüzünden kaosun çıkması olmalıdır.[32] Sonuçta teizmin dışındaki hiçbir görüş farklı alanlarda ve zaman dilimlerinde aynı

32. 21-Enbiya Suresi 22. ayette bu hususa dikkat çekilmektedir.

doğa yasalarının geçerli olması durumunu başarılı bir şekilde açıklayamamaktadır.

3.3'ün Değerlendirilmesi: Teist dinlerin ortaya koydukları sistemin (paradigmanın) en önemli unsurlarından biri, insanın iradesiyle iyi ile kötü arasında tercih yapabileceği bir ortamda kendisini bulmuş olması ve Allah'ın her insanı zorla inandırmamış olmasıyla ilgili durumu bu dünyanın bir imtihan dünyası olmasıyla açıklamalarıdır. Bu dinlerin en önemli iddialarından biri insanın yaptığı eylemlerden sorumlu olduğudur. Şu Kuran ayeti bu durumun tarif edildiği ayetlere örnektir:

> **O (Allah) hanginizin daha güzel eylemlerde bulunacağını imtihan etmek için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O Üstün'dür, Bağışlayan'dır.**[33]

"Bu dünyanın bir imtihan yeri olduğu" açıklamasıyla, varoluşsal birçok soru cevabını bulduğu gibi "eylemlerden Allah katında sorumlu olunduğu" şeklinde inananların eylemlerine yön verecekleri çok temel bir bakış açısı da aşılanır. Ahlak ve varoluşsal felsefe gibi alanlarla ilgili bu çok önemli konunun doğa yasalarının var olması gibi başta fizik olmak üzere doğa bilimleriyle alakalı bir konuyla nasıl ilişkili olduğu birçok kişiye ilk bakışta anlaşılması zor bir konu olarak gelebilir. Ancak doğa yasalarının olduğu bir ortamda eylemlerimizin sonuçlarını anlayabiliriz ve ancak eylemlerimizin sonuçlarını anlıyorsak o eylemden sorumlu olabiliriz. Şöyle bir örnek düşünün:

33. 67-Mülk Suresi 2.

Yüksek bir uçurumun kenarında duran masum bir kişiyi birisi itse, iten kişinin bu eyleminin yanlış olduğuna çok rahat karar veririz. İnsan olarak bu davranışı kınayacağımız gibi bir mahkemede hâkim olma gibi bir vasfımız olsa bu eylemde bulunan kişinin cezalandırılmasına da rahatlıkla hükmedebiliriz. Fakat bir an için doğa yasalarının var olmadığı bir dünya hayal etmeye çalışın: Bu dünyada ileri itilen insanlar bazen geriye doğru geliyor veya yukarı doğru uçuyor da olsun; uçurumdan aşağı düşen insanlar bazen zemine çarpınca organları daha dinç oluyor veya düşmekten çok büyük haz alıp hiç zarar görmüyor da olsunlar... Böylesi bir ortamda bu kişinin ileri ittiği kişiye ne olacağını tahmin etmesi mümkün olamadığından bu eyleminden sorumlu olacağı düşünülemez. (Daha önce de dikkat çekildiği gibi doğa yasalarının olması gerekmesi bu yasaların tamamen zorunlulukçu yasalar olması gerektiği anlamını da taşımaz. Doğa yasaları olasılıkçı bir yapıya da sahip olabilir ama bu olasılıkçı yapı eylemlerin sonuçlarının tahmin edilemeyeceği kaotik bir yapı ortaya çıkartmamalıdır.)

İşin doğrusu doğa yasalarının değil de kaosun olduğu bir ortamda insan türünün ne yaşaması ne de herhangi bir dili öğrenmesi mümkün olurdu ve dili öğrenmek mümkün olamayınca imtihan olmaya yeterli bir akıl seviyesine ulaşmak da mümkün olamazdı. Fiillerin sonuçları değişince fiilleri, isimlendirilen nesneler değişince nesne isimlerini belirlemek mümkün olmaz. Teist dinlerin metinlerinde Hz. Âdem'in özelliklerinden özellikle dili konuşabilmesine atıf yapıldığını da hatırlayalım; dil konuşabilme özelliğiyle "sorumlu insan" dünyadaki yerini almıştır (dili

konuşabilmek için doğa yasalarının olduğu bir ortamda yaşamak gerekli şartlardan sadece birisidir).[34]

Kısacası "bir imtihan dünyasında olduğumuza ve bu yüzden eylemlerimizden sorumlu olduğumuza" dair teist dinlerin temel iddiası ancak doğa yasalarının olduğu bir ortamda gerçekleşebileceği için doğa yasalarının var olması teistler için beklenecek bir durumken materyalist-ateistler için böylesi bir olguyu beklenecek kılan bir unsur mevcut değildir. Bu (3.3 maddesi altında dikkat çekilen) husus, evrenin rasyonaliteye uygun yapısının doğa yasalarının arkasında rasyonel, iradeli, bilinçli Allah'ın varlığıyla başarılı şekilde açıklandığı (3.1 maddesi altında dikkat çekilen) ve evrenin farklı alanları ile zaman dilimlerinde aynı doğa yasalarının geçerliliğinin teizmin tek Allah inancıyla başarılı şekilde açıklandığı (3.2 maddesi altında dikkat çekilen) hususlarıyla birleştirilince doğa yasalarının varlığının teizmi materyalist-ateizme tercih etmemizi gerektirdiğini ifade eden delildeki sonuca ulaşılmaktadır.

34. Bakınız: 2-Bakara Suresi 31.

3. EVRENİN KEŞFEDİLEBİLİRLİĞİ DELİLİ

Kalbimizin atışına sözümüz geçmez ama yıldızlara ulaşır zihnimiz. Sonsuza kondurulmuş nokta kadar âciz ama noktalığımızda sonsuzu konuşacak kadar donanımlıyız. Evrenin müthiş büyüklüğü içinde Güneş sistemimiz bile bir nokta kadar, Dünyamız bu sistemin içinde, biz ise Dünyamız içinde bir noktacık hükmündeyiz. Bu kadar büyük bir âcizlik içinde insan zihninin kapasitesine; düşünmesi üzerine düşünebilmesine, kendisinin hücrelerinin içine hatta atomun içine varıncaya kadar mikroya nüfuz edebilmesine, uzaydaki kuyrukluyıldızlar üzerine araç indirebilmesine, tüm evrenin başlangıcı hakkında Big Bang gibi teoriler üretebilmesine şaşırmamak mümkün değil. Bu şaşkınlığımız tüm bunları mümkün kılan unsurları ele alıp irdeledikçe artar da artar.

Birçok bilim insanı daha önceki başlıkta ele alınan doğa yasalarının varlığı olgusunda olduğu gibi evrenin keşfedilebilirliği olgusunun kendisi hakkında da düşünmeden evreni keşfetmeye koyulurlar. Bu durumdaki bilim insanları ses telleri hakkında düşünmeden şarkı söyleyen şarkıcılar veya ayakları hakkında düşünmeden koşan atletler gibidirler; bunlar çoğu zaman şarkıları ve koşuları

üzerine öylesine yoğunlaşırlar ki şarkı söylemeyi ve koşmayı neyin mümkün kıldığını düşünmek akıllarına bile gelmez. Ender olarak ses telleri hastalanınca veya ayakları sakatlanınca bunlar üzerine düşünseler de bu daha ziyade hastalığı geçirmeye çalışmak amaçlı bir objeleştirmedir. Ses tellerinin sesi nasıl oluşturduğu veya ayak fizyolojisinin detaylarına vâkıf olma veya bu özelliklere nasıl sahip oldukları bu objeleştirmenin hedefi değildir. Aynı şekilde bilim insanları evrendeki özellikleri keşfetme çabasına giriştiklerinde bunları keşfetmeyi hedeflerler; fizikçi, Higgs parçacığının (Tanrı parçacığı diye de anılmaktadır) varlığı hakkında bilgi edinmeyi veya biyolog hücre içindeki organellerin işleyişini çözmeyi hedefler. Fakat "Nasıl oluyor da bu parçacığı bulmamızı mümkün kılan matematiğin evrene uyması mümkün olmuştur?" veya "Nasıl oluyor da öyle bir evrendeyiz ki mikroskobu üretmemiz ve optik yasaları sayesinde hücre organellerini keşfetmemiz mümkün oluyor?" sorularını soranlar azınlıktadır (teist bilim insanları içinde bile).

Doğa yasalarının varlığı yanında evrenin keşfedilebilirliği mümkün olmasaydı yine bilim yapmamız mümkün olmazdı. Önceki başlıkta doğa yasalarının varlığının nasıl mümkün olduğuyla ilgili sorudan hareket ettik, burada ise evrenin nasıl keşfedilebilir olduğuyla ilgili soru hareket noktamız olacaktır. (Doğa yasalarının var olması da evrenin keşfedilebilir olmasının şartlarından biridir; bu konu önceden incelendiğinden burada bunun dışındaki şartlar ele alınacaktır.) Bilim yapılırken evrenin keşfedilebilir olduğu ümidi ile bilimsel çaba gösterilir, fakat bilimsel çabaların sonuçları evrende neleri keşfedebildiğimizi gösterse

de evrenin nasıl böylesine keşfedilebilir bir yapıda olduğu sorusunun cevabı değildir. Bu konuyu ele aldığımızda da deneysel ve gözlemsel bilimin sınırlarından çıkıp temeller üzerine bir değerlendirme faaliyeti olan felsefenin alanına girmemiz gerekmektedir. Burada, teizmin, bilimi mümkün kılan evrenin keşfedilebilirliği olgusunu açıklama hususunda materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiğiyle ilgili bir delil sunacağım:

1. İnsanlar çok yüksek seviyedeki âcizliklerine rağmen evrende oldukça önemli keşifler yapmaktadırlar.

2. Evrenin keşfedilebilirliği ile ilgili bu olgunun açıklamasını ya teizm ya da materyalist-ateizm yapabilir.

3. Teizm evrenin keşfedilebilirliğini materyalist-ateizmden daha iyi açıklar:

- **3.1** Çünkü evrenin keşfedilebilirliğini mümkün kılan önemli bir unsur olan matematiğin evrene uygunluğunu daha iyi açıklar.
- **3.2** Çünkü evreni keşfetmeyi mümkün kılacak yasaların var olmasını daha iyi açıklar.
- **3.3** Çünkü evreni keşfetmeyi mümkün kılan aletlerin yapılabilecek olduğu bir evrende yaşıyor olmamızı daha iyi açıklar.
- **3.4** Çünkü evreni keşfetmemiz için evrende bu kadar önemli ipuçlarının, delillerin varlığını daha iyi açıklar.

4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Bu argümanın birinci maddesi üzerinde teistlerle materyalist-ateistler çok rahatça uzlaşacaklardır. Evrenin büyüklüğü karşısında insanın konumunu ve insanın biyolojik yapısını inceleyen herkes insanın âcizliğini rahatça anlar. Buna karşın evrenin milyarlarca ışık yılı uzaklığında olan biteni inceleyebilmek ve dünyadaki milyonlarca canlıyı sınıflayabilmek gibi bilimsel başarılar da bu âciz insanın başarılarıdır.

Bu kadar büyük bir âcizlikle beraber milyarlarca ışık yılı uzaklığı ve etrafındaki milyonlarca canlıyı objeleştirip inceleyebilmek, teorilerle bu alanlara nüfuz etmek, teleskopla makroyu mikroskopla mikroyu gözlemin konusu yapabilmek gibi dev önemdeki olgular –ki bu olgular evrenin keşfedilmesi, yani bilimin yapılabilmesi demektir– bir açıklamaya muhtaçtır. (Ayrıca evrenin keşfedilebilir olmasının dışında insanın bu anlama faaliyetini nasıl gerçekleştirdiği de önemlidir. Bu önemli husus ise "fıtrat delilleri" başlığı altında, özellikle akıl, irade ve bilinçle ilgili başlıklar altında ele alınacaktır.) Tüm evrenin nasıl olup da böyle bir yapıda olduğunu açıklayan tüm evren hakkındaki kuşatıcı görüşler ancak bu durumun açıklaması olabilir. Bu müthiş olguyu açıklama hususunda, daha önceki önemli olgular hakkında olduğu gibi, rakip iki görüş karşımıza çıkmaktadır; bunlar teizm ve materyalist-ateizmdir.

Bu delilde de materyalist-ateistlerin itirazlarının yöneleceği madde üçüncü maddedir. Bir materyalist-ateist açısından üçüncü maddede sayılan hususları kabul etmek mümkün değildir. Çünkü bunlar kabul edildiğinde argümanın sonucu mantığın gereği olarak kabul edilmelidir. Burada sunulan delilin kritik maddesi üçüncü maddedir

ve aşağıda bu kritik maddeyi oluşturan dört husus (3.1, 3.2, 3.3 ve 3.4'te belirtilen) açıklanacaktır. Bu ise bizi argümanın dördüncü maddesi olan "teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiği" sonucuna ulaştırmaktadır.

3.1'in Değerlendirilmesi: Matematiğin evrene uyması sayesinde evrenin ilk dönemleri hakkında konuşabilmemiz, bilgisayarlarımızı kullanmamız, cep telefonlarının işlemesi, uzaya uydular göndermemiz gibi birçok önemli bilimsel keşif ve teknolojik icat gerçekleşmiştir. Evrenin keşfedilebilirliği olgusunda matematiğin evrene uygun olmasının çok çok önemli bir yeri vardır. (Aslında bu konuyu müstakil bir delil olarak ele almak da mümkündür.) Bu olgu, matematiği evreni anlamada sürekli kullanan ama bu olgunun nasıl gerçekleştiğinin üzerinde durmayan birçok fizikçinin gözünden kaçsa da kimi ünlü felsefeci, matematikçi ve fizikçiler bu olgunun kendisinin bir açıklamaya muhtaç olduğunu fark etmişlerdir. Ünlü matematikçi ve fizikçi Eugene Wigner, "Mucizevi bir şekilde matematiğin dilinin fizik yasalarını formüle etmeye uygun olması, bizim anlayamadığımız ve hak edecek bir şey yapmadığımız mükemmel bir hediyedir" diyerek bu olgu karşısındaki şaşkınlığını ifade etmiştir.[35] 20. yüzyılın en sofistike ateisti olarak gösterilmiş olan Antony Flew, doğanın matematiğe uygun yapıda olmasını, ateizmi terk edip Allah'ın varlığına inanmaya başlamasının sebepleri arasında saymıştır.[36]

---

35. Eugene Wigner, "The Unreasonable Effectiveness of Mathematics in the Natural Sciences", **Communications in Pure and Applied Mathematics**, Vol: 13, No: 1, Şubat 1960.
36. Antony Flew, **There Is A God: How The World's Most Notorious Atheist Changed His Mind**, Harper Collins, New York, 2007, s. 96-112.

17. yüzyıl bilimsel devriminin en önemli isimleri Descartes, Kepler, Galileo, Leibniz, Newton gibi isimler matematiği Allah'ın evreni yazdığı dil olarak görerek bu konudaki yaklaşımlarını sergilemişlerdir.

Matematiğin kendisi hakkında temelde iki farklı yaklaşım sergilenebilir. Bunlardan birincisi keşifçi yaklaşımdır; buna göre evren var olmadan da matematiğin gerçeklikleri geçerliydi ve mümkün olan herhangi bir evrende de matematik geçerlidir, yani "3+7=10" ve "11, 13, 17 asal sayılardır" gibi ifadeler evrensel doğruları ifade eder. Diğer yaklaşım icatçı yaklaşımdır; buna göre matematik insan zihninin bir ürünüdür, biz aksiyomlardan matematiği üretiriz, bu yüzden evreni aşkın olarak matematiğin geçerli oluşundan bahsetmek anlamsızdır. Matematik felsefecileri ve matematikçiler arasında ciddi tartışmalara sebep olmuş bu konu hakkında –keşifçi yaklaşıma kendimi yakın hissetmekle beraber– bir görüş savunulmayacak, kısaca iki görüş de burada sunulan argüman açısından değerlendirilecektir.

Eğer keşifçi yaklaşım doğruysa evrenden bağımsız olarak matematik geçerlidir demektir. Burada soyut objeler olan matematiksel objelerin nasıl olup da evrene uyduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Matematiksel doğruların mevcudiyeti ile evrenin matematiksel yapıya uygunluğu (evrenin keşfedilebilirliği için çok önemli olan) birbirinden bağımsız olgulardır. Matematiksel objeler tanımları gereği soyuttur, soyut yapıların ise en önemli özelliklerinden birisi nedensel ilişkiye girmemeleridir. Örneğin "3+7=10" soyut matematiksel bir işlemdir, ne 3 sayısı, ne 7 sayısı, ne toplama işlemi, ne de 10 sayısının kendisi ne-

densel olarak evrendeki bir şeyi belirler; sayıların kendisi ne cebinize 3 lira ne 7 lira koyar, ne de bunun toplamı olan 10 lira koyar. Soyut matematik evrendeki yapıları belirleyemiyorsa o zaman evrenden bağımsız olan matematiğin nasıl olup da evrene uyabildiği –bilimin yapılabilmesi için çok önemli olan bu olgu– çok önemli bir soru olarak cevaplanmayı beklemektedir. Materyalist-ateist yaklaşımın buna verebileceği bir cevabı yoktur ve bu durumu şanslı bir tesadüf olarak açıklamak ise hiç de tatmin edici değildir. Diğer yandan teizm, Allah'ın evreni matematiksel yapıya uygun yarattığını ve böylece keşfedilmesini mümkün kıldığını söyleyerek matematiğin evrene uygunluğunu açıklayabilmektedir.

Eğer icatçı yaklaşım doğruysa bu yaklaşım matematiğin insan zihninin bir icadı olduğunu söyleyebilir ama evrenin insan zihninin bir icadı olduğunu elbette ki söyleyemez. Matematik sadece insan zihninin bir icadıysa, evrene uyması, insan zihninin diğer bir icadı olan satrancın evrene uyması kadar anlamsız değil midir?[37] Peki, o zaman bilimi mümkün, evreni keşfedilebilir kılan bu uygunluk nasıl oluşmuştur? Higgs parçacığının önce teorik bazda ortaya konulmasını düşünün, böylesi teorik bir başarıyı mümkün kılan matematiğin gücüdür. Bu teorinin rehberlik ettiği ve milyarlarca dolar harcanan çalışmalarla 48 yıl sonra ise Higgs parçacığı teorinin gösterdiği gibi bulunmuştur.[38] İcatçı yaklaşımı benimseyen materyalist-ateistler, bu tip bilimsel keşifleri mümkün kılan matematiğin

37. Caner Taslaman ve Enis Doko, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 79.
38. Caner Taslaman, "Tanrı Parçacığı: Felsefi Bir Değerlendime", **Felsefe Dünyası**, No: 56, 2012, s. 78-93.

evrene uygunluğu olgusunu mutlu bir tesadüfe bağlarlarsa bu yaklaşımı tatmin edici bulabilir misiniz? Böylesine bir uygunluğu ve evreni anlamada bu kadar maharetli öngörülerde bulunabilmenin bununla sağlanmasını, mutlu bir tesadüfe bağlamak veya bu durumu açıklanması gereksiz bir olgu olarak değerlendirmek hiç de tatmin edici değildir. İcatçı yaklaşımı benimseyen teistler ise evrenin matematikle buluşmasını Allah'ın buluşturmasının bir neticesi olarak görerek bu önemli olguyu açıklamakta bir sıkıntı çekmezler. Sonuçta evrenin keşfedilebilir olmasında çok önemli bir olgu olan matematiğin evrene uygunluğu, matematiğe karşı ister keşifçi ister icatçı yaklaşım benimsensin, teizm tarafından materyalist-ateizmden daha başarıyla açıklanabilmektedir.

3.2'nin Değerlendirilmesi: Evrenin keşfedilebilir olmasını mümkün kılan öyle doğa yasaları vardır ki bu yasaların bu şekilde olmaması durumunda evreni keşfetme olgusu hiç mümkün olamazdı; görmeyi mümkün kılan optiğin yasaları buna örnektir. Bunun yanında evrende öyle yasalar vardır ki bunlar olmasa evrenle ilgili keşiflerin bir kısmı mümkün olamazdı; Doppler etkisi ise buna örnek olarak verilebilir.

İnsan gözü birkaç santimetre karedir ama bu gözle koskoca evreni görürüz; Güneş'imizden çok daha büyük yıldızları küçücük gözümüz yutar. Elbette bunda sihirli bir durum yoktur, fiziğin tarif ettiği optik yasalarının mevcudiyeti sayesinde çok çok büyük yapılar küçücük gözün içine girip görülür olurlar. Dikkat edin fizik, optiğin yasalarını tarif eder ama neden optik yasalarının var olduğu bir

evrende bulunduğumuzu açıklamaz. Optik yasalar olmasa hiçbir bilimsel keşif mümkün olmazdı, hatta bu yasalar olmasa görme olamayacağından insan türünün varlığını sürdürebilmesinden bile bahsedilemezdi. Müthiş büyük evrende küçücük bir nokta olan insanın, tüm bu evren üzerine düşünebilmesini mümkün kılan unsurlardan birisi evreni görebilmesi, bu görebilmeyi mümkün kılan unsurlardan biriyse optik yasalarının varlığıdır. Küçücük bir noktanın tüm uzaya yönelebilmesini mümkün kılan böyle yasaların olmadığı bir evren mantıken mümkündür; doğa yasalarının bu şekilde var olması mantıken zorunlu değildir, nitekim ışığın olmadığı bir evrende optik yasalar hakkında konuşulamazdı ve hepimiz ışığın varlığının mantıken zaruri olmadığını biliyoruz. Doppler etkisi sayesinde ise dalga özelliği gösteren bir varlığın uzaklaştığını mı yakınlaştığını mı anlarız. Bir sesin kaynağının uzaklaşıp uzaklaşmadığını bu etkiyle anlayabileceğimiz gibi trafik polislerinin aletleri bu etkiye dayanarak araçların hızını ölçer. Kozmolojinin çok önemli bulgularından biri olan evrenin genişlediği ile ilgili gözlemsel veri elde edilirken bu etki sayesinde milyarlarca ışık yılı uzaklıktaki galaksilerin birbirinden uzaklaştığı tespit edilmiştir. Buna benzer yasaları kullanarak bilimsel birikim artar, fakat bilimin evrenle ilgili bu tip keşifleri için öncelikle böylesi yasaların mevcut olması lazımdır. Bilimsel çalışmaları takip edenler evrenin keşfedilmesini mümkün kılan buna benzer birçok yasanın mevcudiyetine tanıklık edeceklerdir.

Teizmin paradigmasına göre Allah, kendi kudret ve sanatının anlaşılmasına hizmet etmesi gibi sebeplerle evreni keşfedilebilir kılmıştır ve bu paradigma içerisinde

optik yasaların ve Doppler etkisinin bu amaca hizmet etmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Fakat materyalist-ateist paradigma içerisinde evrenin bu yapıda olması hiçbir gayenin ürünü olarak değerlendirilmez, evrenin yasaları da süreçleri de gayesellikle ilgisizdir. O zaman bu kadar farklı yasanın evrenin keşfedilmesi sürecine böylesine hizmet etmesinin, teizmin ifade ettiği gibi gayesel bir düzenleme mi yoksa materyalist-ateistlerin ifade ettiği gibi mutlu bir tesadüf mü olduğu şıklarıyla karşı karşıyayız. Bu sorunun cevabını şu soruyu cevaplayarak da verebiliriz: Bahsedilen yasaların evrenin keşfedilmesine böylesine hizmet etmelerine bir teist mi bir materyalist-ateist mi şaşırmalıdır? Kimin paradigması içinde mevcut durum daha az şaşılacak bir durumsa doğru olması daha muhtemel açıklama odur. Burada teist açıdan şaşkınlık gerektiren bir durum yoktur, materyalist-ateist açısından ise bu kadar büyük âcizlik içinde insanın uçsuz bucaksız evrenle ilgili çok önemli keşifler yapabilmesi için bu kadar çok imkân çıkması çok şaşırılması gereken bir durumdur. Evrenin keşfedilmesinin böylesi birçok yasanın varlığına bağlı olmasıyla ve bu yasaların var olup da evrenin keşfedilmesine bu kadar katkı sunmalarıyla ilgili muhteşem olguyu anlamamıza teist paradigma makul bir açıklama sunuyorken materyalist-ateist paradigma bir açıklama sunamamaktadır.

3.3'ün Değerlendirilmesi: Matematiğin evrene uyması ve doğa yasalarının evrenin keşfedilmesine birçok imkân sunmalarının yanında evrenin keşfedilmesini mümkün kılan diğer çok önemli bir unsur bilimsel faaliyetlerde kullanılan aletlerdir. Örneğin teleskop ile mik-

roskobu ele alalım: Teleskop ile çok uzaklar hakkında bilgi edinmek mümkün oldu ve önce Güneş sistemimiz sonra ise evrenin çok daha uzak noktaları bilimsel keşiflerin objesi haline geldi. Mikroskop ile ise mikro dünyaya nüfuz edilebildi, çağdaş biyolojinin bugünkü haline gelmesini mümkün kılan en önemli icat mikroskoptur denebilir.[39]

Evrenin keşfedilmesini mümkün kılan en önemli araçlardan biri böylesi aletlerin üretilebilmesidir. Tüm bu aletler, bu tip aletlerin üretilmesinin mümkün olduğu bir evrende yaşamamız sayesinde üretilebilmektedir. İnsan ne kadar kabiliyetli olursa olsun, matematik evrene ne kadar uyumlu olursa olsun, doğa yasaları keşiflere ne kadar yardım ediyor olursa olsun, bunun yanında bu evrenin hammaddeleri hiçbir şekilde camın üretilmesine olanak tanımıyor olsaydı böylesi bir evrende teleskop ve mikroskop üretiminden bahsedemezdik. Bunun dışında evrenin hammaddeleri izin vermese ne bilgisayarlar, ne uydular, ne de parçacık hızlandırıcıları üretilebilirdi... Burada şu soruyu sormamız gerekir: Nasıl oluyor da öyle bir evrende yaşıyoruz ki evrenin bize sunduğu hammaddeler ve evrenin potansiyeli evreni keşfetmemizi sağlayacak çok önemli araçlar yapmamıza olanak tanımaktadır? Teizmin sunduğu anlayış açısından evrende evrenin keşfedilebilmesini mümkün kılacak aletlerin yapılabilmesinin mümkün olmasında da şaşılacak bir durum yoktur. Materyalist-ateizm açısından bu durum da mutlu bir tesadüftür. Burada da teizmin, bilimin yapılabilmesinin ko-

---

39. Mikroskobun sebep olduğu bilimsel devrim için bakınız: Catherine Wilson, **The Invisible World Early Modern Philosophy and the Invention of the Microscope**, Princeton University Press, Princeton, 1995.

şullarının mümkün olduğu bir evrende yaşıyor olmamıza materyalist-ateizmden daha iyi bir açıklama sunduğuna tanıklık ediyoruz.

3.4'ün Değerlendirilmesi: Evrenin keşfedilebilir olmasını sağlayan diğer önemli bir unsur, önemli keşiflerin yapılmasını sağlayacak birçok önemli ipucunun ve delilin evrenin bir yerlerinde keşfedilmeyi bekliyor olmalarıdır. Buna örnek olarak kozmik fon radyasyonunu ve canlıların vücudunda mevcut olan karbon atomunun izotopu radyokarbonu verebilirim.

Kozmik fon radyasyonu 20. yüzyılda keşfedilmiştir; bu radyasyon, bütün evrene yayılmıştır, Big Bang teorisini doğrulamaktadır ve evrenin ilk dönemleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Evrende bir noktacık hükmünde olan insanın bütün evrenin kökeni hakkında konuşabilmesinde ve ilk dönemleri hakkında keşiflerde bulunmasında böylesi bir ipucuna sahip olunması önemli rol oynamıştır. Radyokarbon, canlıların vücudunda bulunan karbon atomunun bir izotopudur; bu izotopun sahip olduğu fiziki özellikler sayesinde arkeolojik kazılarda bulunan hayvan ve bitki fosillerinin, ağaç parçalarının, derilerin tarihlenmesi mümkün olabilmektedir. Bu tarihlendirme işlemi canlı türlerinin kaç yıl önce dünyamızda yaşadıklarını ve arkeolojik kazıda bulunan medeniyetlerin kaç yıl önce dünya sahnesinde yer aldıklarını anlayabilmemizde önemli rol oynamıştır. Evrenin keşfedilmesi sürecinde bunlara benzer birçok ipucu değerlendirilmiştir. Bilim bu ipuçlarından hareketle hedefine yönelir ama "Neden böylesine ipuçları var?" sorusu bunlardan faydalanılmasından

bağımsız olarak cevaplanmayı bekleyen bir sorudur. Sorumuzu şu şekilde sorabiliriz: Çok âciz bir canlı türü olmamıza rağmen evrenle ilgili çok önemli keşifler yapmamızı sağlayan ipucu ve delillerin evrende mevcut olmasının açıklaması nedir? Bu durumu, bilinçli bir düzenlemenin neticesi gören teizm, bu hususta da materyalist-ateizmden daha başarılı bir açıklama sunmaktadır.

Kısacası evrenin keşfedilebilmesi; matematiğin evrene uygunluğu (3.1), bazı doğa yasalarının keşifleri mümkün kılması (3.2), evreni keşfetmeyi mümkün kılan aletlerin yapılabildiği bir evrende yaşıyor olmamız (3.3) ve bu keşifleri mümkün kılan birçok ipucu ve delilin var olması (3.4) gibi birçok olgunun birleşimiyle mümkün olmaktadır. Bu olgu, materyalist-ateizm açısından hiç beklenmeyecek bir durumken, böylesine denk gelişlerin bilinçli şekilde oluşturulduğunu ifade eden teizm açısından bunda beklenmeyecek bir durum yoktur. Kuran'ın evren üzerine düşünmeye sevk eden yüzlerce ayeti teizm açısından evrenin keşfedilebilmesinin neden beklenen hatta arzu edilen bir husus olduğunun en güzel bir örneğidir. Bu ayetlerin insanlara hitap ettiği dönemde evrenin keşfedilmesini önemseyen bilimsel bir kültürün yaygın olmadığı da hatırlanmalıdır. Kuran'ın evren üzerine düşünüp sonuçlar çıkarmaya teşvik eden ayetlerine örnek:

> **Üzerlerindeki göğü nasıl yaptığımıza bakmazlar mı; onu süsledik, onun hiçbir eksiği gediği de yok. Ve yeryüzünü nasıl yaydık; ona dağlar yerleştirdik ve gönül açan her türü yetiştirdik.**[40]

40. 50-Kaf Suresi 6-7.

Evrenin keşfedilebilmesinin (bilimin yapılabilmesinin) nasıl mümkün olduğunu gösterme gibi önemli bir konuda daha iyi açıklama sunduğu için teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir. Artan bilgimiz bizim gücümüzü gösterir ama aynı zamanda bize âcizliğimizi haykırır; burada sunulan argüman bu durumun neden paradoksal olmadığını açıklamaktadır. Çünkü Allah'ın sınırsız gücü ve müthiş yaratışları karşısında âciziz ama yaratıcımız evreni böylesine keşfedilebilir kıldığı için uçsuz bucaksız evrendeki noktacık hükmünde olan varlığımız ve âcizliğimize rağmen evreni keşfedebiliyoruz.

4. EVRENİN POTANSİYELİ DELİLİ

Ne kadar maharetli olursanız olun herhangi bir şeyden ancak o şeyin potansiyelinin imkân tanıdıklarını oluşturabilirsiniz. Bir şeyin potansiyeli, o şeyin olması mümkün olan bütün hallerini ifade eder. Örneğin bir kutudan çıkan legoları düşünün; bu legolardan oyuncak bir araba, bir ev, bir zürafa yapabilirsiniz fakat dünyanın bütün en akıllı insanları bir araya da gelse bu legolardan gerçek bir araba, bir ev, bir zürafa yapılamaz. Çünkü bir kutudan çıkan legoların potansiyelinde gerçek bir araba, bir ev, bir zürafa olmak yoktur. Bu legoları mümkün olan ne kadar birleştirme şekli olursa olsun bunların hiçbiri gerçek bir arabaya, eve, zürafaya karşılık gelmemektedir. Aynı şekilde içinde bulunduğumuz evrenin potansiyelinde olmayan bir şeyin bu evren içinde ortaya çıkması da mümkün değildir.

Duyu organlarımızla algıladıklarımız, içinde bulunduğumuz evrenin potansiyeli hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır: Yıldızlar da, gezegenler de, su da, yüz binlerce bitki türü de, balık çeşitleri de, kuşlar da, böcekler de, arabalar da, bilgisayarlar da, farklı müzik türleri de, kebaplar da evrenin potansiyelinde var olmasalardı şu anda

bunları göremiyor, duyamıyor, tadamıyor, hissedemiyor olurduk. Fiziğin ortaya koyduğu tabloya göre evren kuarklar gibi parçacıklardan oluşmaktadır ve bunların birleşimiyle kimyadaki periyodik tabloda ortaya çıkan element sayısı 120'nin altındadır (bunların bir kısmı doğal olarak bulunmaz, laboratuvar üretimidir). Bu hammaddeyle tüm bu sayılanlar, yıldızlardan müzik türlerine kadar çeşitliliğiyle evrendeki her şey oluşmaktadır; adeta lego kutusunda olanlar bunlardır ve bu legoların birleşme, ayrışma, yeniden birleşme, hal değiştirme gibi süreçleriyle evrende gözlediğimiz her şey oluşmaktadır. Birçok kişi üzerinde durmamış olsa da evrenin böylesine bir potansiyele nasıl sahip olduğu cevaplanması en önemli sorulardan birisidir. Eğer evrendeki hammadde tüm bu sayılanları ortaya çıkaracak potansiyeli içinde taşımasaydı sayılanların hiçbiri var olamazdı.

O zaman burada cevaplanması çok mühim şu soru karşımıza çıkmaktadır: İçinde yaşadığımız evrenin bu kadar büyük bir çeşitliliği, güzelliği, aklı, makineyi potansiyelinde taşıyor olmasının açıklaması nedir? Evrenin taşıdığı bu potansiyel üzerine yapılacak değerlendirmelerin, bizi Allah'ın varlığıyla ilgili çok önemli bir delile ulaştıracağı kanaatindeyim. Bu delilin önemli bir özelliği bilimsel herhangi bir bulgudan bağımsız olmasıdır. Yani kuantum teorisi, izafiyet teorisi, evrim teorisi gibi herhangi bir teorinin tamamen yanlışlandığını veya önemli değişikliklere maruz kaldığını farz ettiğimizde bile bu argüman hiç etkilenmez. Çünkü bu delilde bilimsel bir teoriden hareket etmeden felsefi bir argüman ileri sürülmektedir. Herhangi bir teorinin doğru veya yanlış olması yıldızların, dünya-

mızın, çayın ve Mozart'ın eserlerinin bu evrenin potansiyelinde var olduğu gerçeğini değiştirmez. Örneğin izafiyet teorisinin formülleri ister doğru olsun isterse bir gün bu formüllerin yanlış olduğu gösterilsin, bu farklı durumların hepsinde çayı veya Mozart'ın bestelerini mümkün kılan evrenin potansiyeli olmasaydı bunların var olmayacağını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu evrende, evrenin potansiyelinin mümkün kıldıklarından başka bir şey çıkamayacak olması mantığın gereğidir ve duyu organlarımızla algıladığımız her şey bize evrenin potansiyelini göstermektedir. Hatta birisi duyu organlarıyla bu algıladıklarımızın birer hayal olduğu gibi hastalıklı bir şüpheyi ortaya atacak olsaydı yine zihnimizde nasıl bu kadar farklı hayalin var olduğu, nasıl olup da tüm bu sayılanlara benzer hayallere zihnimizin sahip olduğu, yani zihnimizde bu kadar farklı hayalin algılanmasını sağlayan potansiyelin nereden geldiği yine bir açıklamaya ihtiyaç duyardı. Sonuçta burada aktaracağım delili özel yapan hususlardan biri budur; bilimsel teorilerle ilgili köklü değişikliklerde hatta bu evrenin bir hayal olduğu gibi en uç şüphelerde bile bu argümanın savunulması mümkündür. Şimdi "evrenin potansiyeli delili" olarak adlandırdığım bu delili sunmaya geçiyorum:

1. Evrenimiz cansız ve canlı varlıkları, teknolojik ve sanatsal üretimleri ortaya çıkaran bir potansiyele sahiptir.

2. Evrenin potansiyeli ile ilgili bu olgunun açıklamasını ya teizm ya da materyalist-ateizm yapabilir.

3. Teizm evrenin potansiyelini materyalist-ateizmden daha iyi açıklar:

3.1 Çünkü evrenin bu kadar yüksek oranda çeşitliliği potansiyelinde barındırması teizm açısından beklenir bir olgudur.

3.2 Çünkü evrenin "güzel" olarak nitelendirdiğimiz yapıları ve sanatsal ürünleri potansiyelinde barındırması teizm açısından beklenir bir olgudur.

3.3 Çünkü evrenin akla uygun yapıyı ve mevcut potansiyeliyle insan aklını potansiyelinde barındırması teizm açısından beklenir bir olgudur.

3.4 Çünkü evrenin irade ve bilinci potansiyelinde barındırması teizm açısından beklenir bir olgudur.

4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Bu argümanın birinci maddesi hepimizin gözlediği bir olguya atıf yapmaktadır. Hepimiz bu evrende birçok maden gibi cansız varlık çeşitliliğini, birçok hayvan gibi canlı varlık çeşitliliğini, birçok elektronik alet gibi teknolojik üretim çeşitliliğini ve birçok şarkı gibi sanatsal üretim çeşitliliğini gözlemliyoruz. Eğer evrenimiz bunları oluşturacak potansiyele sahip olmasaydı bunların oluşamayacağı materyalist-ateistlerin de teistlerin de ortak kabulüdür. Bu yüzden bu argümanın birinci maddesi materyalist-ateistler ve teistler arasında tartışma konusu olmayacak ortak bir kabuldür diyebiliriz.

Evrenin bu kadar çeşitliliği potansiyelinde taşıması olağanüstü bir durumdur. Etrafımızda uçan kuşlardan

elimizdeki camdan bardağa, cebimizdeki telefondan fondaki Mozart'ın melodisine kadar deneyimlediğimiz tüm bu olgular evrenin potansiyelinin bunları mümkün kılması sayesinde var olmuştur. Daha önceki argümanlarda ele alınanları olduğu gibi bu kadar temel bir meseleyi de ancak kuşatıcı yaklaşımlar açıklayabilir. Daha öncekilerde olduğu gibi bu konuda da iki rakip yaklaşım karşımıza çıkmaktadır; bunlar teizm ve materyalist-ateizmdir.

İleri sürülen bu delilde materyalist-ateistlerin kabul etmeyecekleri madde üçüncü maddedir. Çünkü bu maddenin doğru olması halinde teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiğine dair sonuç çıkacaktır. Görüldüğü gibi burada sunulan delilde odaklanılması gerekli olan üçüncü madde kritiktir ve bu maddenin alt-maddeleri olarak ifade edilen dört husus (3.1, 3.2, 3.3 ve 3.4'te belirtilen) aşağıda irdelenerek buradaki iddia savunulacaktır.

Bu argümanda kullanılan metodoloji, yani hangi görüşün doğru olması halinde mevcut gözlediğimiz durum daha beklenirse, doğru olması en muhtemel görüşün o olduğu hususunda bunu delil kabul etmek, güncel hayatta çokça kullandığımız bir akıl yürütme şeklidir. Örneğin Emre ile Cengiz'in kendileri için çok önemli bir yarışa girdiğini düşünün, siz yarış bittikten biraz sonra yarış alanına gelmiş olun; eğer Emre'yi çok sevinçli Cengiz'i üzgün görürseniz Emre'nin yarışı kazandığına, yarışı kimin kazandığını görmeden ve duymadan, hükmedebilirsiniz. Çünkü Emre yarışı kazandıysa sevinçli olmasının ve Cengiz kaybettiyse üzgün olmasının beklendiğini ve bunun aksi durumda Emre'nin üzüntülü ve Cengiz'in sevinçli olmasının beklendiğini bilirsiniz. Bu bilginizle Emre'nin sevinçli

Cengiz'in üzgün olduğunu gördüğünüzde yarışı Emre'nin kazandığı kanaatine ulaşırsınız. Burada kullanılan akıl yürütme şekli de tam olarak böylesine sıkça kullandığımız bir akıl yürütme şeklidir; mevcut durumu hangi görüşün doğru olması durumunda bekliyorsak, bu durumun gözlenmesi o görüş için delil hükmündedir.

3.1'in Değerlendirilmesi: Evrenimizin birçok farklı galaksisindeki yıldızlar, gezegenler gibi çeşitli yapıların yanında dünyamızda erişme mesafemizde birkaç milyon canlı türü bulunmakta. Bu canlıların beden yapılarında ve beslenme, korunma gibi davranışlarında müthiş çözümler ve çeşitlilik mevcut. İnsanların teknolojik üretimleri de en basit ev aletlerinden en karmaşık ulaşım araçlarına kadar çok çeşitlidir. Bunların yanında resimden sinemaya, dramadan müziğe kadar farklı sanat dallarında üretimlerdeki çeşitliliğe de hepimiz tanık olmaktayız.

Bir an bu kadar çok çeşitliliğin bu evrende ortaya çıkmış olduğunu bilmediğimizi düşünelim ve şu soruyu soralım: Bir materyalist-ateist açısından mı bir teist açısından mı böylesine bir çeşitliliğin oluşmasına potansiyeli izin veren bir evrende olmamız beklenecek bir durumdur? Bu görüşlerin hangisinin evren tasavvuru açısından evrenin potansiyelinin böylesine bir çeşitliliğin ortaya çıkmasına imkân tanıması daha muhtemelse, o görüşün diğerine tercih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşabiliriz. Teizme göre Allah, evrene sahip olduğu potansiyeli vermiştir, yani bu evren gayesel olarak yaratıldığı için bu evrenin böylesine bir çeşitliliğin oluşumuna olanak verecek potansiyele sahip olmasında şaşılacak bir durum yoktur. Evrenin bu po-

tansiyele sahip olması sayesinde evrende Allah'ın kudret ve sanatının delilleri gözükmekte, ayrıca insanların nimetlenmelerinin ve imtihanlarının bir parçası olan teknolojik ve sanatsal üretimleri gerçekleşebilmektedir. Fakat diğer yandan materyalist-ateizmin evren görüşüne göre madde gayesiz, pasif bir varlıktır; böylesi bir varlığın çeşitliliğe yol açmasını beklenir kılacak hiçbir neden yoktur. Bu argümanın geçerli olması için teizmin evren görüşünde böylesi bir çeşitliliğin ortaya çıkmasının beklenir olmasına karşı materyalist-ateizmin evren görüşü açısından böylesi bir çeşitliliğin ortaya çıkmamasının beklenir olmasına bile gerek yoktur; materyalist-ateizm açısından böylesi bir çeşitliliğin çıkmasının beklenir olmaması yeterlidir. Materyalist-ateizm açısından evrenin potansiyelinin böylesine bir çeşitliliğin oluşumunu olanaklı kılmasının beklenir olmadığı açık olduğuna göre evrende gözlediğimiz çeşitlilik teizmin lehine bir delil oluşturmaktadır.

3.2'nin Değerlendirilmesi: Evrenin potansiyelinde "güzel" olarak nitelendirdiğimiz birçok yapının bulunması özel olarak odaklanmayı hak edecek kadar ilginç bir fenomendir. "Güzel" olarak nitelendirdiğimiz varlıklar renklerden kelebeklerin kanatlarına, insanların sanatsal ürünlerine kadar geniş bir alanda karşımıza çıkmaktadır. Burada, insanların sanatsal üretimlerinin bu argüman açısından doğadaki güzelliklerden hiçbir farkı olmadığına dikkat edelim: Evrenin potansiyeli izin vermeseydi kelebeğin kanadı ortaya çıkamayacağı gibi evrenin potansiyelinde notalar mevcut olmasaydı Itri'nin besteleri de ortaya çıkamazdı. Bir şeyi "güzel" olarak nitelendirdiğimizde neyi

kastettiğimize odaklanarak "güzel" olarak nitelendirdiklerimizin vasıflarını anlayabiliriz: "Güzel" olarak nitelendirdiğimiz; kendisine çeken, değerli olarak gördüğümüz ve üreticisini takdire sebep olan bir varlıktır. "Güzel"in tam olarak ne olduğu felsefi açıdan burada girilemeyecek kadar zor bir tartışmadır fakat anlaşılması bu kadar zor bir kavram olmasına rağmen "güzel" kavramını eş seçerken de, yemek seçerken de, elbise seçerken de, mobilya seçerken de kullanırız... (Bu zor kavramı bu kadar kolay kullanmamız, insan fıtratının bu kavramı kullanacak şekilde yaratıldığının bir göstergesidir.)

Burada sorumuzu şöyle soralım: Teizmin evren anlayışında mı "güzel" olarak nitelendirdiğimiz birçok varlığın ortaya çıkması beklenir bir durumdur, materyalist-ateist görüşün evren anlayışında mı "güzel" olarak nitelendirdiğimiz birçok varlığın ortaya çıkması beklenir bir durumdur? Sanatın en etkili dallarından müziği ele alalım. Itri'nin veya Mozart'ın bestelerinin tesadüfen, bir zihnin gayesel-sanatsal üretimlerinin ürünleri olmadan ortaya çıkmalarının mümkün olup olmadığıyla ilgili soruya sanatsal sezgilerini kullanan herkes koro halinde "Hayır!" cevabını verecektir. Peki, evrenin potansiyelinde müziğin varlığını mümkün kılacak şekilde notaların var olmasını, üstelik bu notaların potansiyelinde hem Itri'nin, hem Mozart'ın, hem de binlerce sanatçının farklı bestelerinin ortaya çıkmasını mümkün kılacak bir potansiyelin var olmasını; teizmin öngördüğü şekilde evrene bu potansiyelin bilinçli bir şekilde verilmesi olarak mı, yoksa materyalist-ateizmin öngördüğü şekilde mutlu bir tesadüf olarak mı değerlendirmek daha iyi bir açıklamadır? Itri'nin tek bir

bestesinin oluşumunu tesadüfe atfetmeyen sezgilerimizin evrenin potansiyelinin müzik gibi muhteşem bir meyvenin ortaya çıkmasına olanak tanımasını hiçbir şekilde tesadüfe atfetmemesi gerekir. Teizm açısından insanların müzik gibi zevkler alabilmesi için Allah'ın evrene böylesi bir potansiyeli koyduğunu düşünmek mümkündür. Daha da önemlisi, evrende yaratılan varlıkları insan incelerken değerli bulması, ayrıca yaratıcısını takdir etmesi için Allah'ın evrende "güzel" olarak nitelenecek varlıkların ortaya çıkmasına sebep olacak potansiyeli (ayrıca insan fıtratında "güzel" algısını) yaratması beklenecek bir durumdur. "Güzel" olanın, değerli bulunduğunu ve yaratıcısının takdir edilmesine sebep olduğunu hatırlayın. Fakat materyalist-ateizm görüşünde, evrende "güzel" olarak nitelendirdiğimiz bu kadar farklı varlığın ortaya çıkmasını beklenir kılacak hiçbir unsur mevcut değildir.

3.3'ün Değerlendirilmesi: Evrende aklın anlamasına uygun bir yapı ve müthiş ürünler ortaya koyan insan aklı vardır. Daha önce görüldüğü gibi aklın anlamasına uygun yapı, doğa yasalarının varlığı sayesinde oluşmuştur; yasaların var olması da evrenin potansiyelinin bir sonucudur. Bu hususa "yasaların varlığı delili" ile ilgili kısmın 3.1 maddesinde dikkat çekildiği ve neden bu durumun teizmi desteklediği gösterildiği için bu hususu burada tekrarlamayacağım. Fakat bu durumun "evrenin potansiyeli" açısından ele alınmasının mümkün olduğunu göstermek için bu hususa burada da dikkat çektim.

Ayrıca insan aklının var olabilmesi ve bu kadar çok bilimsel teori ve teknolojik üretim gerçekleştirebilecek

kapasitesinin olması da evrenin bunu mümkün kılan potansiyeli sunması sayesinde gerçekleşmiştir. Matematikteki asal sayılarla ilgili teoremlerden kuantum teorisine, yüksek kapasiteli bilgisayarlardan uzaya gönderilen uydulara, inşaat teknolojilerinden tıp teknolojilerine kadar tüm insanlığın üretimlerinin hepsi evrenin potansiyelinin bunları mümkün kılması sayesinde oluşmuştur. Evrenin başta potansiyelinde olmayan hiçbir şey ortaya çıkamaz; nötron yıldızları ve kelebekler buna dahil olduğu gibi asal sayılarla ilgili teoremlerimiz de buna dahildir. İnsanların akıllarıyla yaptıkları keşiflere ve icatlara (bu yaklaşıma göre her "icat" dediğimiz potansiyelde mevcut olanın keşfidir) o kadar odaklanmaktayız ki bunların, üretimlerinden önce evrenin potansiyelinde bize hediye edilmeleri sayesinde mümkün oldukları gibi olağanüstü önemde bir hususu gözden kaçırabiliyoruz.

"Nasıl oluyor da evrende akılla ilgili böylesi bir potansiyel mevcuttur?" şeklindeki müthiş önemdeki sorunun cevaplanmasının çok önemli olduğunu saptamamız gerekmektedir. İnsanın tüm âcizliğine karşın aklıyla gerçekleştirebildikleri düşünüldüğünde inanılmaz bir tablo karşımıza çıkar. Teizme göre Allah ezeli ve akıl sahibi bir varlık olduğu için akıl ezeli bir unsurdur, Allah akılla ilgili kapasitenin ortaya çıkacağı potansiyeli de evrene yerleştirmiştir ve insanın da bu evrendeki hammaddeden akıl kapasitesiyle yaratılmasında beklenmeyecek bir durum yoktur. Ayrıca insanın akıl kapasitesi Allah'ın varlığını, kudret ile sanatını bilmesini ve imtihan olmasını mümkün kıldığı için böylesi bir özelliğin ortaya çıkacağı potansiyelle evrenin yaratılması bir teist açısından beklenecek bir durum-

dur. (Bu kitabın fıtratla ilgili kısmındaki 10. delil olan "akıl delili" de bu konuyla ilişkili olduğu için bu hususla ilgili orası da okunmalıdır.) Fakat materyalist-ateizm açısından akılsız, pasif bir varlık olan evrenin hammaddesinde akılla ilgili böylesi bir potansiyelin nasıl olup da var olduğunu izah etmekte büyük güçlük vardır. Sonuçta evrenin sahip olduğu potansiyelin, hem evrenin akla uygunluğunu hem de mevcut kapasitesiyle aklın ortaya çıkışını nasıl mümkün kılabildiğini açıklamakta teizm materyalist-ateizmden çok daha başarılı bir açıklama sunmaktadır.

3.4'ün Değerlendirilmesi: İrade ve bilinç insanı insan yapan özelliklerdir; evrenin potansiyelinin bunların ortaya çıkışını nasıl mümkün kıldığını anlamakta bir materyalist-ateist açısından büyük güçlükler vardır ama irade ve bilinci ezeli Allah'ın ezeli özellikleri olarak gören teistler burada da bir güçlükle karşılaşmazlar. Bu husus bu kitabın 11. ve 12. delillerinde ele alınacağı için burada tekrara düşmemek için bunları geçiyorum. Fakat bu hususun evrenin sahip olduğu potansiyelle de ilgili olduğuna dikkat çekiyorum.

Bu delili önemli kılan özelliklerden bir tanesi doğadaki yapıların yanında insanların bilimsel, sanatsal ve teknolojik üretimlerini de Allah'ın varlığıyla ilgili bir delilin objesi kılmasıdır, çünkü bunların evrenin potansiyelinde mümkün kılınması (evrenin bu potansiyelle yaratılması) sayesinde insanlar bunları üretebilmiştir. Bu yaklaşım bilim insanlarının ve sanatçıların yaptığını küçültmediği gibi bilakis artırır, çünkü bu bakış açısına göre onlar Allah'ın evrene potansiyel olarak koyduğu zenginliği keşfetme-

mize her üretimleriyle –bunu bilerek veya bilmeyerek de olsa– katkı sağlamaktadırlar. Allah tüm tasarımların ezeli sahibidir, Allah yaratıcı tasarımcıdır; bilim insanları ve sanatçılar ise keşfedici tasarımcılardır.

Kısacası evrende tanık olduğumuz her şey, evrenin bunları mümkün kılan bir potansiyele sahip olması sayesinde var olmuştur. Evrendeki muazzam çeşitlilik, "güzel" olarak nitelendirdiğimiz manzaralardan sanatsal üretimlere tüm olgular, akla uygun yapı ve mevcut kapasitesiyle insan aklı, ayrıca irade ve bilinç gibi özellikler hep evrenin bunları mümkün kılan bir potansiyeli sunması sayesinde var olmuşlardır. Böylesine bir potansiyel, teizm açısından beklenecek bir durumdur; materyalist-ateist görüşün içinde ise böylesi bir potansiyeli beklenir kılacak hiçbir unsur yoktur. Bu ise teizmi materyalist-ateizme tercih etmemiz gerektiğiyle ilgili argümandaki sonuca bizi ulaştırmaktadır.

5. YASALARIN VE SABİTLERİN HASSAS AYARI DELİLİ

Tasarım delili (teleolojik, inayet veya ihtira delili gibi isimlerle de anılır) ile varlıklardaki düzen ve gaye gibi unsurlardan yola çıkılarak bu varlıkların Tasarımcı'sının varlığına ve bu Tasarımcı'nın kudreti, bilgisi, hâkimiyeti gibi sıfatlarına ulaşılır. Allah'ın birçok sıfatı tasarım delili ile temellendirilir. İçinde yaşadığımız muhteşem evren; galaksilerinden gezegenlerine, atmosferinden rüzgârlarına, çiçeklerinden balıklarına, kuşlarından böceklerine kadar birçok varlık türünü ve değişik fenomeni barındırmaktadır. Evrendeki tüm bu varlıklardan ve fenomenlerden hareketle, bunları yaratan bilinçli bir Yaratıcı'yı delillendirmek çok eskiden beri kullanılan bir yöntemdir. Böylesi bir yaklaşımın binlerce yıllık tarihi olmasının yanında, bu yaklaşımın eski dönemlerde Epikurus ve Lucretius gibi, yakın dönemlerde ise Hume ve Kant gibi eleştirmenleri olmuştur. Diğer yandan Platon'dan İbn Rüşd'e, Thomas Aquinas'tan Leibniz ve Newton'a kadar birçok ünlü düşünür bu delili çeşitli şekillerde savunmuşlardır. Allah'ın yarattıkları üzerinde düşünmeye, bunlardan sonuçlar çıkarmaya yönelik yüzlerce Kuran ayetini hatırladığımızda evrendeki çeşitli varlıklardan ve oluşumlardan hareketle

Allah'ın varlığını ve sıfatlarını temellendiren tasarım delilinin, İbn Rüşd'ün nitelendirdiği gibi "Kuran delili" olduğunu da söyleyebiliriz.

Materyalist ateizmin yükselişiyle, tasarım delil(ler)inin geçersiz olduğu, evrenin tesadüflerin neticesinde meydana geldiği görüşü oldukça taraftar bulmuş ve tasarım delili eski popülerliğini kaybetmiştir. Fakat özellikle 20. yüzyılda fizik alanında gerçekleştirilen bilimsel gelişmeler, bu delilin yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Modern bilimin verileriyle, dünyadaki canlılığın oluşmasını evrendeki çok çok hassas ayarlara (fine tuning) borçlu olduğumuzu öğrendik. Bu yeni verilere dayalı tasarım delilleri, sırf analojilere (benzetmelere) dayanmamakta, olasılık hesabı gibi matematiksel yaklaşımlarla ifade edilebilmeleri de mümkün olmaktadır.[41] Kitabın bu bölümünde, bu hassas ayarlardan doğa yasaları ve sabitlerle ilgili olanlara dikkat çekilip "yasaların ve sabitlerin hassas ayarı delili" savunulacaktır. Burada ele alınan hassas ayarlar evrene içkin, evrenin her bölgesinde aynı olan özellikler olduğu için, bu şekildeki özelliklerin tasarlanmış olması aslında evrenin kendisinin tasarlanmış olması, yani yaratıldığı anlamını da taşımaktadır. Bu argüman şu şekilde sunulabilir:

1. Evrende canlılığın oluşması doğa yasalarındaki ve sabitlerindeki çok hassas ayarlara bağlıdır.

2. Doğa yasalarındaki ve sabitlerindeki bu hassas ayarların varlığının açıklamasını ya teizm ya da materyalist-ateizm yapabilir.

41. Caner Taslaman, **Evrenden Allah'a**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 11-20, 44-51.

3. Teizm doğa yasalarındaki ve sabitlerindeki hassas ayarları materyalist-ateizmden daha iyi açıklar.

4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

İlk olarak argümanın birinci maddesinde ifade edildiği gibi doğa yasalarında ve sabitlerinde çok hassas ayarlar olduğuyla ilgili önermeyi ele alalım. 20. yüzyıldaki bilimsel gelişmeler sayesinde bahsedilen hassas ayarların varlığı öğrenildi. Doğa yasalarındaki ve sabitlerindeki hassas ayarlara şu beş maddede sayılanlar örnektir:

1. Yerçekimi kuvveti yasa olarak var olmasaydı canlılık oluşamazdı. Aynı zamanda yerçekimi kuvveti ("G" harfiyle ifade edilen evrensel yerçekimi kuvveti sabiti) daha şiddetli olsaydı, tüm yıldızlar bu kuvvetin gücüne direnemeden kara deliklere dönüşürdü. Eğer daha zayıf olsaydı, kimya tablosundaki elementlerin çoğunu oluşturacak yıldızlar oluşamayacaktı. Her iki durumda da canlılık mümkün olmazdı.

2. Güçlü nükleer kuvvet çekirdekteki proton ve nötronları bir arada tutar. Bu kuvvet olmasaydı canlılık olamayacağı gibi bu kuvvet biraz daha zayıf olsaydı hidrojen dışında hiçbir atom, dolayısıyla canlılık oluşamazdı. Bu kuvvetin şiddetinin farklı olması da yine bütün süreci bozardı.

3. Elektromanyetik kuvvet daha şiddetli olsaydı kimyasal bağların oluşumunda sorun çıkardı. Eğer daha zayıf olsaydı da kimyasal bağların oluşumu

sorunlu olurdu ve canlılık için mutlak gerekli olan atomlar oluşamazdı.

4. Zayıf nükleer kuvvet biraz daha güçlü olsaydı canlılık için gerekli süreçler olumsuz etkilenirdi. Eğer bu kuvvet biraz daha zayıf olsaydı da yıldızlardaki ağır elementlerin oluşumu olumsuz etkilenecekti ve canlılık oluşamayacaktı.
5. Hayat için gerekli atomlardan en önemli ikisi karbon ve oksijendir. Bu atomlardan karbonun oksijen atomunun rezonansına oranı daha yüksek veya daha düşük olsaydı, bu atomların yıldızların içindeki oluşum süreçlerinde çıkacak sorunlardan dolayı canlılık için gerekli oksijen ve karbon atomları oluşamazdı.[42]

Doğa yasaları ve sabitler evrenin her yanında aynı şekilde geçerli olan özelliklerdir, yani bunlar evrenin her bölgesine içkin olan özelliklerdir. Evrene içkin bu özelliklerin nasıl var olduğunun açıklamasını ancak evrenin nasıl var olduğu hakkında açıklama sunan kuşatıcı yaklaşımların yapması mümkündür. Daha önce de gördüğümüz ve bu argümanın ikinci maddesinde de ifade edildiği bu hususta rakip iki görüş teizm ve materyalist-ateizmdir.

Bu argümanda materyalist-ateistlerin itirazlarını yöneltecekleri madde üçüncü maddedir. Bu maddenin doğruluğu gösterilirse dördüncü madde olan sonuçta ifade

---

42. Bu tip hassas ayarlara örnekler için bakınız: John Barrow-Frank Tipler, **The Anthropic Cosmological Principle**, Oxford University Press, Oxford, 1996; Paul Davies, **The Accidental Universe**, Cambridge University Press, Cambridge, 1982; John Leslie, **Universes**, Routledge, New York, 1989.

edildiği gibi "teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiği" mantığın gereği olarak çıkmaktadır. Üçüncü maddenin doğruluğunu göstermek için eğer teizm doğruysa evrendeki hassas ayarların beklenir olduğunu, eğer materyalist-ateizm doğruysa böylesi hassas ayarları beklenir kılacak bir unsurun mevcut olmadığını anlamak yeterlidir. Materyalist-ateizm doğruysa hassas ayarların olmamasının beklenir olduğunu bile göstermeye gerek yoktur ama bu da gösterilebilirse elbette ki argümana katkı sağlar.

Öncelikle hassas ayarların ne kadar hassas olduğunu idrak etmek bu konudaki verilerin çarpıcılığını anlamak için önemlidir. Örneğin bu tip hassas ayarlardan sadece biri olan zayıf nükleer kuvvetin şiddetindeki 10^{100}'de 1'lik değişiklik bile canlılığın ortaya çıkması için gerekli moleküllerin oluşumunu imkânsız kılar. Bu arada 10^{100} sayısının neye karşılık geldiğini iyice kavrayamazsak bunun ne kadar hassas bir ayar olduğunu anlayamayız. Bir santimetre karelik ufak alanda milyarlarca atom vardır ve bu atomların içinde proton, nötron ve elektronlar bulunur; buradan bu parçacıklardan dünyamızda ne kadar çok olduğunu hayal edebilirsiniz. Bunun yanında ortalama bir yıldız gezegenimizden kat kat büyüktür ve galaksimizde yüz milyarlarca yıldız ve bunların çevresinde trilyonlarca gezegen mevcuttur, galaksimizde yüz milyarlarca yıldız olduğunu ve evrende yüz milyardan fazla galaksi olduğunu düşünün ve bunların hepsinde ne kadar çok atom ve bu atomları oluşturan proton, nötron, elektron gibi parçacıklar olduğunu da hayal edin. Hassas ayarlardan sadece birini ifade etmek için kullandığımız 10^{100}'de 1 oranının, bütün evrendeki bütün proton, nötron, elektron ve hatta

bunların sayısından çok daha fazla olan fotonların (ışık parçacıklarının) toplamından çok daha büyük bir sayının içinden belirli tek bir tanesinin seçileceği bir oranı ifade ettiğini hatırlarsak ne kadar olağanüstü bir hassas düzenlemeyle karşı karşıya olduğumuzu anlayabiliriz. Böyle bir olasılığın ne demek olduğunu şöyle bir örnekle anlatmaya çalışayım: Dünyanın bütün çöllerinde, plajlarında ve okyanuslarında var olan bütün kum tanelerinin içine bir tek kum tanesini sakladıktan sonra, tüm bu kumlardan rasgele bir şekilde bir kum tanesi çeken kişinin, saklanan bu tek kum tanesini bulma olasılığının bile ne kadar düşük olduğunu hepimiz anlayabiliriz. Bir de uzaydaki bütün proton, nötron, elektron ve foton parçacıklarının içinden belirli tek bir parçacığı, tek çekilişte bulmaya canlılığın ortaya çıkmasının bağlı olmasını ele alalım; işte bunun olasılığı bile sadece zayıf nükleer kuvvetin canlılık için gerekli değeri almasındaki hassas ayarı ifade eden 10^{100}'de 1'den daha yüksektir. Üstelik 10^{100}'de 1 olasılık, mevcut birçok hassas ayardan sadece birisini göstermektedir. Evrende mevcut olan bu hassas ayarların hepsinin birden gerçekleşmesiyle ancak canlılığın mümkün olduğuna dikkat edilmelidir; çünkü bunlardan birinin eksiltilmesi bile canlılığın oluşumunu imkânsız kılmaya yetmektedir. Olasılık hesapları açısından, bu tip durumlarda, bütün olasılıkların çarpımının, amacın gerçekleşmesinin olasılığını verdiğini unutmamalıyız.

Bu argümanda ortaya konan değerlerin fiziki bir zorunlulukla oluşmuş olmasının mümkün olup olmadığı sorulabilir. Bahsedilen hassas ayarlardan incelediğimiz zayıf nükleer kuvveti ele alalım. Zayıf nükleer kuvvet diye bir

kuvvetin var olduğu durumda bile bahsedilen şiddetteki hassas ayarın değerinin farklı olabileceğini düşünebiliriz; bu durumda canlılık için gerekli ortam oluşamazdı. Nitekim fizikçiler tamamen aynı yasalar altında işleyen ama farklı değerlerdeki sabitlere sahip evrenler olabileceğini hayal etmektedirler. Yani evrendeki sabitlerin bu değerlerde olması fiziki bir zorunluluk olarak gözükmemektedir. Fakat eğer bu değerlerin fiziki zorunluluk olduğu söylenebilir olsaydı da bu, burada ileri sürülen argümanı reddetmenin bir sebebi olamazdı. Mantıken olması mümkün çok geniş değerler kümesinden canlılığın varlığını mümkün kılacak şekilde çok hassas değerlere sahip bir evrenin fiziki zorunlulukla bu değerlere sahip olmasının da en iyi açıklaması bu fiziki zorunluluğun bilinçli bir şekilde tasarlanmış olması olurdu.

Bazen bu dünyada canlılık oluşmasa da başka bir dünyada canlılığın oluşmasının mümkün olabileceği, hatta bizim bilmediğimiz başka bir canlı formunun uzayın başka bir köşesindeki bir gezegende oluşabileceği söylenerek çeşitli tasarım delillerine karşı cevap verilmeye çalışılmıştır. Oysa bu delille ortaya konulanlara karşı böylesine bir cevabın geçersiz olduğuna dikkat edilmelidir. Örneğin yerçekimi kuvvetinin hassas ayarını bozduğunuzda, ne yıldızların ne de gezegenlerin oluşması mümkündür, hatta yıldızlar oluşamayacağı için ve kimya tablosundaki hidrojen ve helyum dışındaki atomların hepsi ancak yıldızların içindeki süreçlerle oluşabildiği için kimya da oluşamazdı. Hayal edilebilecek herhangi en basit bir canlı formunun bile enerjiyi kullanıp çevresine belli bir şekilde tepki vermesi gibi özellikleri olması gerekir ve de canlılığı müm-

kün kılan en basit faaliyetler için bile moleküller gerekir, oysa kimyanın oluşamaması en basit bir molekülün yapıtaşı olacak atomların bile oluşamaması demek olduğu için böylesi bir evrenin hiçbir yerinde herhangi bir canlı formunun oluşabileceğini hayal etmek de mümkün değildir.

Rasgele bir şekilde canlılığı mümkün kılan böylesi hassas ayarların (bir sonraki 6. bölümde ve bu bölümde dikkat çekilen) var olmasından ise bu hassas ayarların bilinçli bir şekilde düzenlendiği görüşü çok daha iyi bir açıklamadır. Bir teist için bu hassas ayarların varlığında şaşırılacak bir şey yoktur, çünkü bilinçli bir şekilde düzenlemeler yapan üstün bir Yaratıcı, evrendeki hassas ayarları, evrenin canlıları oluşturabilmesi için evrenin bir özelliği yapmıştır. Oysa bir materyalist-ateist için canlılığın bu kadar hassas ayarlara bağlı olması çok şaşırılacak, beklenmeyecek bir özelliktir; evrenin kendisi canlılığı meyve vermek gibi bir gayeye sahip değilse, bu evrende ortaya çıkan canlılık gibi önemli bir özelliğin imkânsız denecek kadar düşük bir olasılığa bağlı olması hiç de beklenecek bir durum değildir. Düşük olasılıkların anlamlı bir amacı gerçekleştirecek şekilde seçilmesinin arkasında bilinç olduğunu aslında hepimiz günlük tecrübelerimizden bilmekteyiz. Örneğin bir kasanın çok kompleks, yani rasgele bir girişle açılma olasılığı çok düşük bir şifresi olduğunu düşünün. Birisi hilesiz bir şekilde bu kasayı açarsa, o kişinin bu şifreyi bilinçli bir şekilde girdiğini, yani bu şifre girme sürecinin rasgele olmadığını hemen anlarız. Rasgele bir şekilde bu olasılığın tutturulmasını beklemeyiz ama bu şifreyi bilen bilinçli bir kişinin bu şifre ne kadar kompleks olursa olsun kasayı açmasına şaşırmayız. Yani düşük olasılıkların

bir amacı gerçekleştirecek şekilde var olmasının arkasında bilinç olduğunu aslında hepimiz günlük birçok tecrübemizle bilmekteyiz. Sonuçta bu argümanda kullandığımız mantıksal yaklaşım, güncel hayatta kullandığımız mantıksal yaklaşımlardan farklı değildir.

Canlıların ve insanın var olmasını mümkün kılan bu hassas ayarların varlığı, 20. yüzyılda bilim insanlarının dikkatini çekti ve bu durum İnsancı İlke (Anthropic Principle) olarak isimlendirildi. İnsancı İlke terimi, ilk olarak Brandon Carter tarafından 1974'te kullanıldı ve o günden beri bilim, felsefe ve teoloji alanında birçok tartışmaya konu olmaktadır.[43] Materyalist-ateist anlayışı savunanlar, modern bilimin verileriyle tasarım lehine çıkan sonuçtan kaçınmak için, İnsancı İlke'yi tasarım delilinden farklı yorumlamaya gayret etmişlerdir. İnsancı İlke'nin bu tarzdaki yorumu, Zayıf İnsancı İlke'ye (Weak Anthropic Principle) dayandırılarak savunulmaya çalışılmıştır. Zayıf İnsancı İlke şöyle ifade edilebilir: Evrendeki yerimizin zorunlu olarak ayrıcalıklı olduğunu, gözlemciler olarak varlığımızla uyumlu olacak şekilde hesaba katmak zorundayız. Tasarım deliline karşı bu ilke yorumlanmak istendiğinde, bizleri var eden koşullar dışında bir şeyi gözlemleyemeyeceğimiz, bu yüzden bizleri var eden bu koşullara şaşırmamız ve tasarım gibi anlamlar yüklememiz gerektiği söylenir. İnsancı İlke'yi bu şekilde yorumlayanlara karşı John Leslie'nin kullandığı hoş bir örneği aktarayım:[44]

---

43. Brandon Carter, "Large Number Coincidences and the Anthropic Principle in Cosmology", Ed: John Leslie, **Physical Cosmology and Philosophy**, Macmillan Publishing, New York, 1990.
44. Örneği biraz değiştirerek aktarıyorum: John Leslie, "Anthropic Principle, World Ensemble, Design", **American Philosophical Quarterly**, No: 19, 1982, s. 141-151.

Düşünün ki kurşuna dizilmenize karar veriyorlar ve çok keskin yüz nişancı çok yakın mesafeden birçok defa size ateş ediyor, fakat ölmüyorsunuz. Bunun sonucunda "Ben hayatta olduğuma göre şaşılacak bir şey yok, eğer hayatta olmasaydım şu anda bu durumu gözlemlememiş olurdum" mu dersiniz, yoksa "Yüz keskin nişancı, bu kadar çok ateş edip, beni bu kadar yakın mesafeden vuramadıklarına göre, bu durumun, silahlarına bilinçli şekilde gerçek mermi koymamaları gibi bir açıklaması olmalı" mı dersiniz? Hiç şüphesiz bizim varlığımız için gereken hassas ayarların tesadüfen oluşmasının olasılık olarak düşüklüğü, yüz keskin nişancının çok yakın mesafeden isabet ettirememelerinin çok altındadır. Kendi hayatta oluşunuza dayanarak, yüz keskin nişancının çok yakın mesafeden isabet ettirememe nedeninin "tesadüfi isabet ettirememe" olduğunu iddia etmenin hatalı olduğunu anlayabiliyorsanız, İnsancı İlke'yi bahsedilen şekilde yorumlamaya kalkarak varlığımıza sebep olmuş olağanüstü hassas değerleri "tesadüfe" bağlamanın çok daha saçma olduğunu rahatça anlayabilirsiniz.

Ayrıca önceden dikkat çekilen kriter de bu yaklaşıma bir cevaptır; biz ancak bizi var eden koşulları gözlemleyebiliriz ama bu, bizi ve tüm canlılığı var edecek koşulların çok çok düşük bir olasılığa (hassas ayara) bağlı olmasını beklememiz gerektiği anlamına gelmez. Daha önceden dikkat çekildiği gibi bir teist açısından bu hassas ayarların varlığında şaşırılacak bir unsur yokken, bir materyalist-ateist açısından bu olguyu beklenir kılacak hiçbir unsur yoktur ve bu durum çok şaşırtıcıdır. Ayrıca bu evren bizim varlığımızı mümkün kılacak herhangi bir evrenden

çok daha fazla düzene sahiptir; çok daha küçük, çok daha az canlı türünün ortaya çıkacağı, çok daha yüksek olasılıklara bağlı olarak canlılığın ortaya çıkacağı bir evrende var olunsaydı bu delil böyle güçlü bir şekilde savunulamazdı. Bizim bizi var eden şartları gözlememize atıfla, varlığımızı mümkün kılacaktan çok daha fazla düzeni gözlediğimizle ilgili olguyu da açıklayamayız.

İnsanın gözlemci etkisiyle evrendeki hassas ayarların açıklandığını sananların mantıkta "ardılı doğrulama mantık hatası" olarak bilinen hatayı işlendiklerine de dikkat edilmelidir. Bu mantık hatasında neden ve sonuç ya da açıklama ile açıklanan yer değiştirir. Bu mantık hatasını işleyenlere şöyle bir örnek verilebilir: Önce "Eğer yağmur yağmışsa sokaklar ıslaktır" önermesi ortaya konur, sonra ise "Sokaklar ıslak" önermesinden "Yağmur yağmış" sonucu çıkarılır. Yukarıdaki örnekteki ilk iki önerme doğru olsa bile bu, sonucun doğruluğunu göstermez. Sokaklar belediye tarafından yıkandığı için ya da boru patladığı için de ıslak olabilir. İşte bu ardılı doğrulama mantık hatasıdır. Yağmurun yağması, sokakların ıslak olmasının nedeni ya da açıklaması iken, bu mantık hatasını işleyen kişi, sanki sokakların ıslak olması da yağmurun nedeni ya da açıklamasıymış gibi düşünerek bu mantık hatasını işler. İnsanın gözlemci etkisinin hassas ayarları açıklamakta yeterli olduğunu sananlar da aynı mantık hatasını işlemektedirler. Evrenin yaşama elverişli olması, yaşamın var olmasının nedeni ve açıklamasıdır. Ancak evrende yaşamın olmasından, evrenin yaşama uygun olmak zorunda olduğunu ve de bu durumun başka bir açıklamayı gereksiz kıldığını zannedenler de neden ile sonucu, açıklama ile açıklananı

birbirine karıştırmakta, dolayısıyla ardılı doğrulama mantık hatasını işlemektedirler.

Kısacası 20. yüzyıl biliminin gösterdiği canlılığın varlığı için olmazsa olmaz şartlardan olan doğadaki yasalar ve sabitlerdeki hassas ayarlar, Allah'ın varlığı için tarih boyunca en çok kullanılmış delil olan tasarım delilinin matematiksel bir formatta ve modern bilimin verileriyle destekli bir şekilde savunulmasına olanak tanımıştır. Canlılığın varlığının bu kadar hassas ayarlara bağlı olmasını mutlu bir tesadüfle açıklamak da, böylesine bir durumu bizim gözlemci etkimizle geçiştirmek de (bir sonraki bölümde gösterileceği gibi), çok-evrenlere atıfla bu hassas ayarları önemsizleştirmek de mümkün değildir. Teizm açısından Allah, canlıların ortaya çıkması gayesiyle evreni yarattığı için böylesi hassas ayarların varlığında şaşılacak bir unsur yoktur. Materyalist-ateizm açısından ise canlılık gibi bu evrenin önemli bir olgusunun bu kadar hassas ayarlara bağlı olmasını beklenir kılacak hiçbir unsur yoktur. Sırf bu durum bile bahsedilen hassas ayarlardan hareketle teizmi materyalist-ateizme tercih edebileceğimizi göstermeye yeterlidir.

6. FİZİKİ OLGULARIN HASSAS AYARI DELİLİ

Bir önceki delilde evrendeki yasalarda ve sabitlerdeki canlılığı mümkün kılan hassas ayarlar incelendi. Bunların özelliği evrenin en başından beri, evrenin her yerinde aynı şekilde geçerli olmaları ve evrene içkin olmalarıdır. Bir de bunlar dışında evrenin yapısına içkin olmadan canlılığı mümkün kılan hassas ayarlar vardır. Evrenin başlangıcından canlılığın ortaya çıkmasına kadar olan süreçte bu hassas ayarlar da rol oynamış ve canlılığın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir; bunlara fiziki olguların hassas ayarı diyebiliriz. Örneğin tamamen aynı yasalar ve sabitler altında işleyen bir evrende evrenin başlangıç entropisi çok yüksek olabilirdi ve bu durum canlılığın oluşumunu imkânsız kılardı veya başlangıçtan sonraki süreçlerde Galaksi Yaşanılır Alanları'nın (Galactical Habitable Zone) oluşmaması da canlılığın ortaya çıkışını imkânsız kılardı. Canlılığın var olmasını mümkün kılan bu tip koşullar maddeye içkin özellikler olmadıkları için ayrı bir kategoride değerlendirilmelidir; fakat bunlardan hareketle sunulacak hassas ayar delili ve bu delil hakkında söylenecekler birçok açıdan bir önceki bölümde ifade edilenlerle ortaktır.

Materyalist-ateist çizginin Richard Dawkins ve Jacques Monod gibi ünlü temsilcileri, canlılar ile beraber tüm var-

lığın, doğa yasalarından kaynaklanan "zorunluluk" ve bu yasaların işlediği maddi dünyadaki oluşumlardaki "şans" (tesadüf) faktörünün bileşimi ile açıklanabileceğini savunurlar. Bir önceki bölümde "yasaların ve sabitlerin hassas ayarı delili" ile onların "zorunluluk" olarak gördüğü evrene içkin olanın bilinçli bir tasarımla en iyi şekilde açıklanabileceği gösterildi. Bu bölümde ise Monod ve Dawkins'in "şans" olarak gördüklerinin de en iyi şekilde bilinçli bir tasarımla açıklanabileceği gösterilecektir. Bunun için sunacağım "fiziki olguların hassas ayarı delili" şu şekildedir:

1. Evrende canlılığın ortaya çıkışı bazı fiziki olgulardaki çok hassas ayarlara bağlıdır.
2. Bu fiziki olgulardaki hassas ayarların varlığının açıklamasını ya teizm ya da materyalist-ateizm yapabilir.
3. Teizm fiziki oluşumlardaki hassas ayarları materyalist-ateizmden daha iyi açıklar.
4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Evrende canlılığın oluşmasını mümkün kılan fiziki olgulardaki hassas ayarlara ise aşağıdaki beş örnek verilebilir:

1. Evrenin başlangıcındaki kritik madde yoğunluğu biraz daha az olsaydı evrendeki tüm madde dağılırdı. Eğer kritik madde yoğunluğu daha fazla olsaydı bütün madde hemen kapanacaktı. Her iki durumda da ne galaksiler, ne yıldızlar, ne dünyamız, ne de canlılar oluşurdu.

2. Evrenin başlangıçtaki homojen yapısı da galaksilerin oluşmasının bir şartıdır. Başlangıç homojenliğindeki ufak bir azalma galaksilerin oluşmasına izin vermeyecek ve tüm maddenin kara deliklere dönüşmesi sonucunu doğuracaktı. O zaman da biz var olamayacaktık.

3. Evrende entropi sürekli artmaktadır. Bu ise evrendeki başlangıç anında çok düşük entropili bir başlangıcın olması gerektiği anlamını taşır. Bu hassas ayar olmasaydı evrendeki düzensizlik hayata olanak tanımazdı.

4. Big Bang'den sonra açığa çıkan protonlar ile anti-protonlar ve nötronlar ile anti nötronlar birbirini yok eder. Canlılığın oluşabilmesi için proton sayısının anti-protonlardan ve nötron sayısının anti nötronlardan çok olması gerekiyordu ve öyle olmuştur.

5. Canlılığın varlığı galaksinin içinde belli koşulları sağlayan Galaksi Yaşanılır Alanları'nın ortaya çıkmasına bağlıdır ve bu alanlar oluşmuştur.[45]

Bu beş maddedeki fiziki olguların hepsi canlılığın oluşumu için olmazsa olmaz şartlardandır. Bunlardan bir tanesini bile değiştirmemiz canlılığı imkânsız kılacaktır. Bunlar gibi canlılığın oluşumu için gerekli daha birçok olmazsa olmaz şartın aslında hesaba katılması gerekir; verilen beş örneğin geniş bir kümenin ufak bir dilimi olduğu

---

45. Bunlara örnekler için bakınız: Michael J. Denton, **Nature's Destiny**, The Free Press, New York,1998; John Barrow-Frank Tipler, **The Anthropic Cosmological Principle**; John Leslie, **Universes**; Paul Davies, **The Accidental Universe**, Paul Davies, **God and the New Physics**, Simon and Schuster, New York, 1984.

unutulmamalıdır. Önceki bölümde ele alınan ve alınmayan doğa yasaları ile sabitlerdeki hassas ayarların oluşma olasılığının her birinin birbirleriyle ve fiziki olguların hassas ayarlarının her biriyle çarpılması gerekmektedir ki canlılığın ortaya çıkmasının imkânsız denebilecek düşüklükte bir olasılığa bağlı olduğu daha iyi anlaşılabilsin. Fiziki olgulardaki canlıların varlığını mümkün kılan tek bir hassas ayarı ele alarak, evrende ne derece olağanüstü hassas ayarların gerçekleştirildiğini göstermek istiyorum. Evrenin başlangıç entropisindeki olağanüstü hassas ayarı örnek olarak ele alalım. Entropi yasasına göre evrendeki düzensizlik anlamına gelen entropi, zamanın ilerlemesiyle tekyönlü olarak, geriye döndürülemez bir şekilde artar. Bu, zamanın başlangıcına doğru geri gittiğimizde sürekli entropinin düşmesi gerektiği anlamına gelir. Evrenin düşük entropili başlangıcı, hem galaksilerin ve Güneş sistemimizin hem de canlılığın oluşabilmesinin olmazsa olmaz şartıdır. Entropi yasasının yasa olarak varlığı da canlıların varlığı için olmazsa olmaz şartlardandır. Fakat bu yasanın varlığı başlangıç entropisinin düşük olmasının gerekliliğinden farklıdır. Bu yasanın varlığı evrenin başlangıcının düşük entropisini zorunlu kılmaz. Birincisi bu yasanın tasarımı, ikincisi ise evrendeki fiziksel bir olgunun tasarımıdır ve bunların her ikisi de canlılığın olmazsa olmaz şartlarıdır.[46]

Dünyanın en ünlü matematikçilerinden ve astrofizikçilerinden biri olan Oxford Üniversitesi'nden Roger Penrose, kendisinin hesapladığı evrenin başlangıç entropisinin

46. Caner Taslaman, "Din Felsefesi Açısından Entropi Yasası," **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 30, İstanbul, 2006.

hassas ayarını gösteren matematiksel betimlemeye, fizik biliminde bildiği hiçbir verinin yaklaşamayacağını söyler. Evrenin başlangıcındaki entropinin hassas ayarı, evrenin muhtemel sonunun entropisinden yola çıkılarak hesaplanır. Aslında evrenin başlangıcı, pekâlâ aynı hacimdeki bu sonun entropisine sahip olabilirdi. Böylesi bir durumda ne galaksimiz, ne dünyamız, ne de bu yazıyı yazan ve okuyanlar var olabilirdi. Evrenin başlangıç entropisindeki hassas ayarı hesaplayan Penrose, sonucu şöyle değerlendirmektedir: "Yaratanın ne kadar isabetle hedefini belirlediği görülüyor, yani doğruluk oranı şöyledir: $10^{10^{123}}$'de 1."[47] Ortaya çıkan bu sayının iki üslü yazılma sebebi, bu sayıyı üssüz olarak yazmaya (1'in arkasına sıfırlar koyarak), evrendeki tüm hammaddenin bile yetersiz kalacak olmasıdır. Bu sayıyı üssüz olarak yazmak için evrendeki proton, nötron, elektron ve foton gibi tüm parçacıkların (ki bu parçacıkların sayısı 10^{90} kadardır) her birinin üstüne katrilyon (10^{15}) tane sıfır yazsaydık bile; ancak 10^{105} tane sıfır yazabilirdik. Oysa 10^{123} tane sıfır yazabilmek için bu evrenimiz gibi milyon kere trilyon daha fazla evrene sahip olmamız ve o evrenlerin proton, nötron ve fotonlarını katrilyonlarca sıfır yazılabilen defterler olarak kullanmamız gerekirdi ki ancak evrenin başlangıç entropisinin hassas ayarını ifade eden, bahsedilen sayıyı üssüz olarak yazmayı başarabilelim. Başlangıç entropisindeki hassas ayarı ifade eden sayının 1'in arkasına sıfırlar konularak yazılmasının bile mümkün olmadığını göz önüne alırsak, başlangıç

47. Roger Penrose, **Kralın Yeni Usu 3: Us Nerede**, Çev: Tekin Dereli, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2003, s. 50-51; Roger Penrose, **The Road to Reality**, Jonathan Cope, Londra (2004), s. 728.

entropisinin "mutlu bir tesadüfün eseri olarak" bu şekilde oluştuğunu iddia etmenin ne kadar kabul edilemez bir açıklama olduğunu daha iyi kavrayabiliriz. Başlangıç entropisiyle ilgili bu olağanüstü düzenleme, tek başına, evrende canlıların varlığını mümkün kılacak şekilde çok hassas ayarların olduğunu göstermeye yetecek bir veridir. Evreni bilinçli ve kudretli bir Tasarımcı'nın eseri olmayan bir varlık olarak görenlerin beklentisi, bir düzenin bulunmadığı kaotik bir evren olmalıdır. Oysa var olan olgular, sıradan bir düzene bile değil, matematiksel kesinlikle gösterebildiğimiz olağanüstü düzenlemelere işaret etmektedir.

Olasılık açısından olması düşük (yani kompleks), hem de "belirtili" ("bağımsız" olarak var olan bir modelle eşleşebilen) olaylar tasarımı gösterir; bu kritere "belirtili komplekslik" (specified complexity) denir.[48] Burada sunulan argümanda olması çok çok düşük ihtimal olan hassas ayarlar, canlıların ortaya çıkması gibi "belirtili" bir olaya sebebiyet vermekte ve böylece bu kriter çok güzel bir şekilde karşılanmaktadır. Bu kriterin kullanımıyla tasarımın varlığını anlamaya hassas ayarların tasarımı göstermesi dışında şöyle bir örnek verebilirim: Elinizde şu anda okuduğunuz kitabın bilinçle yazıldığını (tasarım ürünü olduğunu), yani rasgele kelimelerin arka arkaya gelmesi veya mürekkebin dökülmesiyle rasgele oluşmadığını anlamanız, bu kelimelerin bir araya rasgele gelmesinin olasılık açısından çok düşük olmasıyla beraber bu metinden bağımsız olarak var olan Türkçe sözlerin ve Türkçe gramerin bu kitaptaki kelimeler ve cümlelerle eşleşebilmesi ile açıklanabilir. Mürekkebin rasgele dökülmesi veya bir

48. William A. Dembski, **No Free Lunch**, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2002.

matbaanın rasgele harfleri arka arkaya basmasıyla bu kadar çok Türkçe sözcüğün, Türkçe gramerine uygun şekilde bir kitapta buluşması mümkün değildir. Bu kitaptan "bağımsız" olarak Türkçe kelimeler ve Türkçe gramer vardır, yani "bağımsız olarak belirli" bir hedef vardır ve bu kitaptaki kelimelerin rasgele bir şekilde bir araya gelmiş olması olasılık açısından çok çok düşük ihtimale sahiptir. Buradaki kelimeler ve cümleler o hedefle eşleşebildiği için bu kitabın tesadüfi süreçlerle oluşmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu da kilit kavram olan "belirtili" olmak ile olasılık hesapları açısından gerçekleşmesi çok düşük olan ("kompleks" olan) bir olgunun bir araya gelmesinin neden bilinçli şekilde gerçekleştirilen tasarımı gösterdiğinin şu anda elinizde okumakta olduğunuz bir örneğidir.

Ateist anlayışı benimseyenler, gözlemcinin kendini var eden koşulları gözlemesinin seçici etkisiyle tasarım delilinden kaçılamayacağını (5. bölümde gösterildiği gibi) anlayınca, bu yaklaşımlarını "sonsuz evrenler veya çok-evrenler (multiverse) senaryoları" ile birleştirme yoluna gitmişlerdir. Buradaki amaç olasılıklarla ilgili ortaya çıkan sorunu, düşük olasılıkları sonsuza veya çok daha büyük bir kümeye kıyaslamak suretiyle önemsiz göstererek aşmaktır: Çok-evrenler varsa, bu evrenlerden biri olan bu evrendeki hassas ayarlara şaşırmamız gerektiği, çünkü çok-evrenlerden birinde bu olasılığın gerçekleşmesinin muhtemel olduğu söylenmeye çalışılmıştır. Richard Swinburne bu hususta şöyle demektedir: "Evrenimizin düzenliliğini açıklamak için bir Allah yerine sonsuzca başka evren varsaymak, mantıksızlığın en üst düzeyi gibi görünüyor."[49] Bu yaklaşım, ateizmin müttefiki

---

49. Richard Swinburne, **Tanrı Var Mı?**, s. 60.

natüralist anlayıştan boşanması veya natüralizmin kendisini inkâr pahasına tasarım delilinin götüreceği sonuçlardan kaçınması anlamlarını taşır. Çünkü natüralist felsefenin ve metodun amacı, doğayı (doğa derken içinde bulunduğumuz evren kastedilir), sadece doğa içinde kalarak açıklamak, metafizik varlıklara ve hipotezlere başvurmamaktır. Oysa bu evren dışında sonsuz veya katrilyonlarca evren olduğu görüşü ne gözleme, ne deneye, ne de ciddi bir veriye dayanır. Aslında söylenmek istenen şudur: "Bu evreni yaratan, tasarlayan bir Allah'ın varlığını kabul etmek istemiyorsanız, çok-evrenlerin varlığını kabul etmek zorundasınız, çünkü bu evrendeki hassas ayarlar ancak çok-evrenlerle kıyaslanırsa önemsizleştirilebilir ve böylece tasarım delilinin götürdüğü sonuçlardan kaçılabilir." Aslında ateizmin düştüğü bu durum çok ironiktir; Allah'ın merkezinde olduğu bir ontolojiden kaçınmak istenirken, "çok-evrenler senaryolarına dayanan metafizik ontolojilere sığınmak" tek alternatif olarak karşılarına çıkmıştır. Önceden sırf bu dünyanın içindeki olasılıklarla canlılığın ortaya çıkışını açıklamaya çalışırken, sonra bütün evrenin olasılıklarıyla canlılığı açıklamaya kalkmak, bu da olmayınca katrilyonlarca evrenlerin varlığını varsayan bir olasılık kümesine sığınmak aslında materyalist-ateizmin nasıl bir düşüş içinde olduğunu göstermektedir.

Çok-evrenlerle ilgili senaryolarda bir "evren üreticisinin" var olma ihtimali ileri sürülerek hassas ayarların tasarımı göstermesiyle ilgili sonuçtan kaçınılmaya çalışılmıştır. Bunu yapanlar, sabitlerdeki hassas ayarlarla ilgili sorundan kaçmak için bu evren üreticisi mekanizmanın farklı sabitlerde evrenler üretmiş olabileceği ihtimalini ortaya atmaktadırlar. Bahsedilen sabitlerin tutturulması için

o kadar çok evren üretilmesi gerekir ki bu evrenleri üretecek enerjinin nereden geldiğini açıklamak gerekir ve hiç kimse bunu açıklayamamıştır. Ayrıca gerekli sabitleri tutturmak için sabitleri sürekli değiştiren bir mekanizmaya ihtiyaç vardır; bu mekanizmanın nasıl olacağını da kimse gösterememiştir ama böyle bir mekanizma olsaydı onun da hassas ayarlı olması gerektiğini çok rahat söyleyebiliriz. Hayali çok-evrenler senaryolarına topu atarak hassas ayarların gösterdiği sonuçtan kaçmak mümkün değildir.[50]

Hassas ayar argümanından kaçmak için sonsuz evrenler senaryosunu ortaya atanların yaptığının neye benzediğini bir örnekle açıklamak istiyorum: Binlerce rulet masası olan bir kumarhanede olduğunuzu düşünün. Size tüm rulet oyunlarının hileli olduğunu (sonucun önceden tasarlandığını) söylüyorum ve delil olarak binlerce masadaki yüz binlerce oyunun sonucunu önceden söylüyorum. Verdiğim sonuçlar doğru çıkınca, rulet oyunlarının sonucunun evvelden bilindiğine (tasarlandığına) kanaat getiriyor ve birisine bu olayı anlatıyorsunuz. Anlattığınız kişi ise bunun tesadüfen olabileceğini, eğer kumarhanelere giden birçok insan böyle bir tahminde bulunursa, birinin tutturma ihtimali olduğunu söylüyor. Bunun olasılık açısından imkânsız olduğunu gösterdiğinizde ise aslında sonsuz gezegenler olabileceğini, bu sonsuz gezegenlerdeki sonsuz sayıdaki kumarhanelerde böyle tahminlerde bulunan sonsuz sayıda kişiler olabileceğini, bunlardan birinin rasgele bir tahminle böyle bir sonucu yakalaması muhtemel olduğu

50. Böylesi hayali bir evren üretme mekanizmasıyla neden hassas ayarlarla ilgili argümanın sonucundan kaçılamayacağı için bakınız: Robin Collins, "Tanrı, Tasarım ve İnce Ayar", **Allah, Felsefe ve Bilim**, Ed: Caner Taslaman ve Enis Doko, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 44-53.

için size kumarhanelerin rulet oyunlarının önceden bilindiğini söyleyen benim yalancı olduğumu, benim bunu rasgele başardığımı söylerse cevabınız ne olur? Diyelim sonsuz sayıdaki kumarhanelerin varlığına inandınız, binlerce rulet masasındaki yüz binlerce rulet oyununun sonucunu bilmemi yine de tesadüfle açıklamaya kalkar mıydınız?[51]

Ayrıca Allah'ın varlığına inanan biri için çok-evrenlerin varlığını kabul etmekte bir sorun olmadığını da belirtmek gerekir. Elbette bu evreni Allah'ın yarattığını kabul edenler için Allah'ın başka evrenler yaratmış olması da muhtemeldir ama çok-evrenler hipotezi bu evrende bu kadar çarpıcı şekilde gözüken tasarım olgusundan kaçmak için bir sığınak olamaz.

Kısacası modern bilimin verileriyle ortaya çıkan fiziki olgulardaki hassas ayarlar, evrenin başlangıcından canlıların oluşumuna kadarki süreçlerin bilinçle ve üstün bir güçle tasarlandığını göstermektedir. Bahsedilen bu tip hassas ayarlara karşı da tesadüfe, gözlemci olarak bizim bizi var eden koşulları gözlememize, bunlar da olmazsa çok-evrenlere atıf yapılarak cevap verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ve bir önceki bölümde gösterildiği gibi hassas ayarların tasarımı göstermesinden kaçmak için başvurulan tüm bu girişimler başarısız olmuştur. Teizmin paradigması açısından olmasında şaşılacak hiçbir unsur bulunmayan fiziki olguların böylesine bir hassas ayara sahip olması, materyalist-ateizmin paradigması açısından oldukça şaşılacak ve beklenmeyecek bir durumdur. Bu ise teizmi materyalist-ateizme tercih etmemiz için önceki delillere ilave bir delil oluşturmaktadır.

---

51. Caner Taslaman, **Evrenden Allah'a**, s. 136-137.

7. CANLILARIN TASARIMI DELİLİ

Akademik hayatındaki yüksek lisans, doktora, doçentlik ve profesörlük çalışmalarının çoğu bilim-felsefe-din ilişkisi olan ve doktora çalışması evrim teorisiyle ilgili biri olarak dünya genelinde bilim-din ilişkisi denildiğinde akla ilk gelen ve en yoğun tartışılan konunun evrim teorisi olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Canlıların bir tasarım ürünü olup olmadığı konusuyla beraber hemen evrim teorisi gündeme gelmekte, evrim teorisinin canlıların tasarımlanmadığını, hatta Allah'ın var olmadığını gösterdiği gibi iddialar ileri sürülmektedir. "Evrim teorisi ateizmi destekleyen bir teori midir?" sorusuna kısa cevabım "Kesinlikle hayır!" şeklinde olacaktır. Evrim teorisinin delillerinin bu teorinin doğru olduğunu ne kadar gösterip göstermediği başka çalışmaların konusudur, fakat bir an için bu teorinin doğru olduğunu kabul edelim, bu durumda bu teorinin Allah inancıyla çelişkili olup olmadığını bir düşünelim.

Evrim teorisiyle, dünyamızdaki bütün canlıların, başlangıçtaki tekhücreli bir canlının soylarındaki değişimlerin sonraki nesillere aktarıldıkları bir süreçle oluştukları anlatılır. Bu süreçte doğal seleksiyon, mutasyon, seksüel

seleksiyon gibi mekanizmalara atıf yapılır.[52] Fakat bu sürecin Allah'ın planlamasıyla mı tesadüfen mi oluştuğu biyolojinin konusu değildir. Biyolojideki hedef, gözlenen haliyle canlıları ve onların oluşum sürecini tarif etmektir, bu sürecin "bilinçli bir planın eseri olup olmadığı" gibi bir hususu tartışmaya başladığınızda biyoloji alanından çıkıp felsefe alanına geçmişsiniz demektir. Bunu yapan kişinin biyolog, fosil bilimci veya antropolog olması bir şey değiştirmez, hangi alanda olduğunuz tartışan kişinin mesleğine değil ele alınan konunun içeriğine bağlıdır. Kısacası evrim teorisinin materyalist-ateizmi desteklediği biyolojik değil felsefi bir yorumdur ve daha da önemlisi yanlış felsefi bir yorumdur. Nitekim Darwin'in teorisinin Amerika'da tanınmasını sağlayan Harvard Üniversitesi'nden botanikçi Asa Gray, bugün savunulan şekliyle evrim teorisinin (Neo-Darwinizm: Yeni-Darwincilik olarak bilinir) babası diyebileceğimiz Theodosius Dobzhansky, çağımızın belki de en önemli biyoloji-genetik projesi olan İnsan Genom Projesi'nin uzun yıllar başkanı olmuş Francis Collins, çağımızın en önemli fosil bilimcilerinden Simon Conway Morris gibi evrim teorisi açısından çok ünlü isimler kendi Allah inançlarıyla evrim teorisi arasında bir çelişki olmadığını açıklamışlardır. Hatta ünlü ateist bilim ve biyoloji felsefecisi Michael Ruse da, hem Allah'a hem evrim teorisine beraberce inanılmasında bir sakınca olmadığını ifade etmiştir. Evrim teorisini eksik bildikleri gibi bir iddiada kimsenin bulunamayacağı bu gibi kişilerin bu yaklaşımları, evrim teorisiyle ateizm arasındaki ilişkinin teorinin

52. Evrim teorisiyle ilgili en çok ön plana çıkan ve tarihsel önemi olan kitap olarak bakabilirsiniz: Charles Darwin, **The Origin of Species**, Penguin Classics, Londra, 1985.

içeriğinden kaynaklanmadığını göstermektedir. Diğer yandan Richard Dawkins gibi çağımızın en çok ön plana çıkan bir ateisti evrimsel biyologdur ve evrim teorisini ateist görüşleri için araçsallaştırmaya çalışmıştır.[53] Bu isimlerin hepsi evrim teorisinin yerbilim, fosil bilim, genetik ve biyolojinin birçok dalı açısından ne anlama geldiği konusunda aynı görüşlere sahiptirler. Aralarındaki fark bilimsel görüşlerinden değil, bilimsel veriyi felsefi yorumlayışlarındaki farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Evrim teorisine inancın ateizmi gerektirdiğini düşündüren temel yanlış, din felsefesi açısından önemli bir husus olduğunu düşündüğüm ve yanlış spekülasyonların en önemli kaynaklarından olan "boşlukların Tanrı'sı" (God of the gaps) yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. "Boşlukların Tanrı'sı" yaklaşımlarını ileri sürenler, teistlerin Allah'ın varlığı konusundaki yegâne dayanaklarının evren ve canlılar konusunda bilinmeyenler olduğunu, bu bilinmeyen boşlukları Allah ile doldurduklarını, dolayısıyla boşluk kalmazsa Allah'a gerek kalmayacağını düşünmektedirler. Gerçekten de bazı teistler, "Gözün nasıl gördüğünü bilmiyoruz, demek ki gözü Allah yapmış" veya "Kurbağaların nasıl oluştuğunu bilmiyoruz, demek ki kurbağaları Allah yapmış" gibi yaklaşımlar göstermişlerdir. Fakat Allah'ın varlığıyla ilgili argümanlar ileri süren günümüz teist felsefecilerinin ve teologların büyük çoğunluğu "boşlukların Tanrı'sı" yaklaşımlarını benimsememektedirler. Bunun yerine göz veya kurbağalar hak-

53. Bu konuda bakabilirsiniz: Richard Dawkins, **Kör Saatçi**, Çev: Feryal Halatçı, TÜBİTAK, Ankara, 2002; Richard Dawkins, **Climbing Mount Improbable**, W. W. Norton, New York, 1997.

kında elde edilecek bilgiyle (bu konulardaki bilgisizlikle değil) Allah'ın sanatına tanıklık edileceğini ifade etmektedirler. Günümüzde ileri sürülen kozmolojik delillerin veya tasarım delillerinin hemen hepsi (bir kısmı kitabın buraya kadar olan bölümlerinde değerlendirildi) modern bilimin sunduğu verilere dayandırılmaktadır, evren konusundaki cehaletimize değil.

Bu yüzden evrim teorisinin ortaya koyduklarıyla bir boşluğun daha tamamlandığını, böylece Allah'ın varlığının gereksiz olduğunu veya Allah'a ihtiyacın azaldığını söyleyenler, çok sık tekrarlanan mantık hatalarından biri olan ve mantık literatüründe "korkuluk hatası" (straw man fallacy) olarak anılan mantık hatasını işlemektedirler. "Korkuluk hatası"nı işleyenler, karşıt görüşün gerçek fikrini göz ardı etmekte, onun yerine karşıt görüşün kötü veya abartılı bir örneğine karşı –gerçek pozisyonmuş gibi– eleştirilerini yöneltmektedirler. "Boşlukların Tanrı'sı" yaklaşımlarını teizmin gerçek pozisyonu gibi gösterip "korkuluk hatasını" işleyenlerin içinde Dawkins gibi ünlü evrimsel biyologlar da vardır. Burada dikkat edilmesi gerekli önemli bir husus şudur: Fizikçiler veya biyologların her ifadeleri biyolojiyle ilgili değildir, fizikçiler veya biyologlar, kimi zaman evren veya canlılar üzerine konuşurken felsefe veya teoloji gibi alanlara geçmekte, fakat kişileri söylediklerinden ziyade akademik kimlikleriyle değerlendirenler, birçok zaman, bu geçişi anlayamamakta ve bu söylenenleri bilimin deneysel ve gözlemsel verileriyle karıştırmaktadırlar.

Tek tanrılı dinlerin metinlerinde Allah, sadece olağanüstü (mucizevi) yaratışları gerçekleştiren güç olarak su-

nulmaz. Tersine evrenin başlangıcı veya peygamberlerin gösterdiği olağanüstü bazı durumlar (literatürde bunlar "mucize" başlığıyla incelenmektedir) gibi genel süreçten farklı olgular, Allah'ın yaratışlarındaki azınlık durumlardır.[54] Çoğunluktaki yaratışlar hep bir süreç içerisinde ve nedensellik yasaları kesintiye uğramadan karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bu metinlere göre Allah yağmuru yağdırmakta, tohumu bitirmekte, insanları rızıklandırmakta ve her bir insanı yaratmaktadır. Bu söylenirken yağmurun, suyun buharlaştığı ve bulutların yayıldığı bir süreçle oluştuğu ve insanın, annesiyle babasının bir araya geldiği ve annesinin karnında geliştiği bir süreçle oluştuğu kabul edilmektedir. Kısacası tek tanrılı dinlerin bağlıları "Allah'ın süreçle yarattığı" fikrini, yani "araçsal sebepler kullanarak yarattığı" fikrini zaten benimsemiş durumdadırlar. Tüm süreci yaratanın, bu süreçle yarattığı ürünlerden, birçok zaman sürece atıf yapmadan bahsetmesi çok doğaldır. Bir ressam "Bu resmi ben yaptım" derken, çoğu zaman resmi zihninde tasarladığını, renklerin ayarlamasını yaptığını, resmin önce falanca köşesini çizdiğini belirtmez, fakat buna rağmen resmi kendisinin yaptığına dair ifadesinde bir sorun görmeyiz. Üstelik ressam ne boyaların, ne resmin çizildiği kâğıdın, ne de kendi zihninin yaratıcısıdır. Allah, sürecin tüm aşamalarının yaratıcısı olarak, süreçteki birçok aşamaya atıf yapmadan sürecin sonuçlarını söylemesi çok doğaldır. Nitekim evrenimizdeki her varlığın oluşumu, Big Bang sürecinde önce atom altı parçacıkların sonra atomların ortaya çıkmasına bağ-

54. Bu konuyla ilgili olarak bakınız: Caner Taslaman, **Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 121-168.

lıdır. Eğer bir konu açıklanırken tüm sürece atıf yapılması gerekseydi, "Bu kitap nasıl basıldı?" sorusuna da "Şu masa nasıl yapıldı?" sorusuna da Big Bang sürecini baştan anlatarak cevap verilmesi gerekirdi! Görüldüğü gibi hem Allah'ın yaratmasıyla ilgili hem de insani üretimlerdeki süreçlerde, bir şeyin yapıldığı söylenirken, o şeyin ortaya çıkmasıyla ilgili tüm sürecin tarif edilmemesini doğal karşılıyoruz. Aslında bir varlık veya olgudan bahsederken, onun ortaya çıkışı hakkındaki tüm süreci aktarmak pratikte mümkün de değildir. Yediği rızıklara her şükreden ve kendisini Allah'ın yarattığı bir varlık olarak kabul eden herkes, "süreçle yaratma" görüşünü benimsiyor demektir. Peki o zaman, tüm canlıların nasıl oluştuğuyla ilgili bir süreci tarif eden evrim teorisi, Allah inancıyla nasıl çelişkili olabilir? Allah'ın insanı yarattığı görüşü, hiçbir şekilde bu yaratmada bir sürecin olmadığı anlamına gelmez. Canlıların ortaya çıkışıyla ilgili süreci tarif eden evrim teorisinin, fizikte evrenin oluşum sürecini tarif eden Big Bang teorisi gibi, Allah'ın canlıları yarattığı görüşüyle hiçbir çelişkisi olmadığı çok açıktır.[55]

Bu kitabın konusu açısından burada önemli bir soru daha vardır: Evrim teorisi Allah'ın varlığı lehinde ileri

---

55. Burada ek bir itiraz olarak Allah'ın varlığı ile bu teorinin çelişmediği, fakat kutsal metinlerdeki ifadelerle çeliştiği söylenebilir. Bunun Kuran açısından yanlış olduğunu şu kitabımda ortaya koydum: Caner Taslaman, **Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2014, 4. Bölüm, s. 276-388. Bu kitapta evrenin milyarlarca yıllık ömrünün Kuran'ın hiçbir ifadesiyle çelişmediğini, çamurdan yaratılışın hammaddeye işaret ettiğini ve her canlının bu anlamda çamurdan yaratıldığını, Kuran'da "bir anda yaratılış" gibi bir ifade olmadığını, Allah ve din düşmanlarıyla akrabalıkta sorun görmeyenlerin insanların hayvanlarla soy bağlılığında sorun görmesinin Kuran'a aykırı olduğunu, Hz. Âdem'in dünyadaki bir bahçede (cennette) yaratıldığını, "nefsi vahide"den yaratılışın tek türden yaratılış anlamına geldiğini ve benzeri hususları ayrıntılarıyla açıkladım.

sürülen argümanlar açısından bir tehdit oluşturmakta mıdır? Aslında bu kitabın buraya kadar olan bölümlerinde bunun cevabı verildi. Bundan önce sayılan delillerin çoğu canlıların ortaya çıkmasının önkoşullarıyla ilgilidir. Örneğin birinci delilde karşımızda duran evrenin başlangıçlı olmasını, beşinci ve altıncı delillerde evrene içkin ve süreçlerde ortaya çıkan hassas ayarları en iyi şekilde Allah'ın varlığının açıkladığı ortaya konuldu. Canlıların varlığının nasıl ortaya çıktığını kabul ederseniz edin (ister evrimle ister bağımsız yaratılışla) bu deliller geçerlidir. Bundan sonra kitabın ikinci bölümünde savunulacak beş tane fıtrat delili de evrim teorisinin doğru veya yanlış olduğu gibi bir ön kabulü gerektirmediği için bu delillere de evrim teorisi bir tehdit oluşturmaz. O zaman evrim teorisinin, Allah'ın varlığı hakkındaki delillere bir tehdit oluşturduğunu söylemek –bu kitap boyunca gösterildiği gibi– yanlış bir iddiadır.

Burada bir soru daha sorulabilir; bu soru, Allah'ın varlığı hakkındaki diğer delillere bir tehdit oluşturmasa da, evrim teorisinin, canlıların varlığından hareketle yapılacak argümanlar açısından sorun oluşturup oluşturmadığıdır. Bu sorunun cevabı, eğer canlıların varlığından hareketle oluşturulacak argümanlar her bir canlının birbirinden ayrı oluştuğu şeklinde gereksiz bir ön kabul üzerine bina edilirse sorun oluşturacağı şeklindedir. Fakat böyle bir ön kabul olmadan da canlılarda gözlemlenen olgulardan hareketle argüman kurmak mümkündür. Burada yedinci delil olarak böyle bir argüman savunacağım. Bunu şu şekilde sunabilirim:

1. Dünyamızdaki canlıların hem mikro ve makrosuyla vücut planlarında, hem de davranışlarında çok büyük bir çeşitlilik ve çok ilginç özellikler gözlemlemekteyiz.

2. Bu çeşitliliğin ve özelliklerin varlığının açıklamasını ya teizm ya da materyalist-ateizm yapabilir.

3. Teizm bu çeşitliliği ve özellikleri materyalist-ateizmden daha iyi açıklar:

3.1 Çünkü bunların ortaya çıkmasını mümkün kılan potansiyelin varlığını daha iyi açıklar.

3.2 Çünkü mikro dünyadaki kompleksliği daha iyi açıklar.

3.3 Çünkü makro planda çok kompleks özelliklerin tekrar tekrar ortaya çıkmasını ifade eden "yakınsaklık" (convergence) olgusunu daha iyi açıklar.

4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Bu argümanın birinci maddesini modern bilimdeki gelişmeleri takip eden herkes rahatça kabul edecektir. Bu maddeyi kabul hususunda teistler ile materyalist-ateistler arasında bir sorun olmayacağı rahatlıkla söylenebilir. Taksonominin (canlıların sınıflandırılmasındaki kural ve prensipler) babası sayılan ünlü biyolog Carl von Linnaeus, 1753 yılında, 6000 kadar bitki türü biliyordu ve bunların sayısının 10.000 kadar olduğu düşünülüyordu; 1758'de 4000 kadar hayvanı listelemişti ama onların sayısının da yine 10.000 civarında olduğu tahmin ediliyordu.[56] Canlı-

56. Ernst Mayr, **The Growth of Biological Thought**, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1982, s. 172.

larla ilgili sınıflama yapmak böceklerin dünyası ile ilgili keşifler arttıkça ve hele bir de mikroskobik canlılarla ilgili bilgiler arttıkça iyice zorlaştı. Günümüzde ise türlerin sayısının birkaç milyon olduğu bilinmektedir. Bu milyonlarca türün mikro yapılarından makrodaki vücut planlarına kadar büyük bir çeşitlilik ve kompleksklik olduğuna tanıklık edildi. Değişik alanlarda çalışan hayvanbilimciler ve bitkibilimciler canlıların beslenmesi, avlanması, korunması, işbölümü, çiftleşmesi gibi birçok davranışlarında çok ilginç özellikler tespit ettiler. Tüm bunlarda modern bilimin hediyeleri olan gelişmiş mikroskoplardan mikro kameralara kadar birçok teknoloji harikasından faydalanıldı.

Bitkilerden hayvanlara kadar bu dünyadaki canlılarla ilgili olguların nasıl meydana geldiğini açıklamak hep önemli bir ilgi odağı olmuştur. Bu dünyadaki canlıların oluşum süreci, biyoloji tarihi içerisinde kendiliğinden türeme veya evrim teorisi gibi süreci tarif eden yaklaşımlarla izah edilmeyle çalışılmıştır.[57] Tüm bu yaklaşımlarla beraber, söz konusu süreçlerin teizmin öngördüğü şekilde bilinçli ve her şeyi planlayan Allah'ın iradesiyle gerçekleştiği görüşü ve materyalist-ateizmin öngördüğü şekilde doğa yasaları çerçevesinde işleyen tesadüflerin birleşimiyle oluştuğu görüşü düşünce tarihindeki temel alternatif görüşler olarak yerini korumuştur. Kısacası argümanın ikinci maddesinde ifade edildiği gibi canlıları oluşturan süreçlerin nasıl meydana geldiğini açıklamada teizm ve materyalist-ateizm rakip iki yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

57. "Kendiliğinden türeme" (spontaneous generation) ile ilgili bakabilirsiniz: Caner Taslaman, **Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, s. 76-79.

Burada bir materyalist-ateist üçüncü maddeye itiraz edecektir ki bu argümanda kritik madde de budur. Bu yüzden aşağıda bu maddenin savunması yapılacak ve bu kritik maddeyi oluşturan üç husus (3.1, 3.2 ve 3.3'te belirtilen) teker teker ele alınacaktır. Canlılarla ilgili olguların çeşitliliğine karşı buradaki değerlendirmelerin çok özet şekilde olduğu unutulmamalıdır. Üçüncü maddenin doğruluğu gösterilirse argümanın sonucu olan "Teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir" önermesi mantığın gereği olarak doğru olmaktadır.

3.1'in Değerlendirilmesi: Daha önceden sunulan dördüncü delil olan "evrenin potansiyeli delili" ile bu madde özünde aynıdır. Fakat canlılar dünyasında ortaya çıkan çeşitlilik ve gözlenen ilginç özellikler o kadar büyüktür ki, sırf tüm özellikleriyle canlılar dünyasını mümkün kılan evrendeki mevcut potansiyelden hareketle müstakil bir argüman kurulabilir. Önceden dikkat çektiğimiz gibi X bir varlığın değişimiyle ortaya her ne çıkarsa çıksın, ortaya çıkacak her şey bu X varlığın sahip olduğu potansiyeli göstermektedir; zaten bu X varlık potansiyel olarak bunları barındırmasaydı bunlar var olamazdı. Bir varlıktan kendi potansiyelinde olmayanın çıkamayacak olması mantığın gereğidir. Bilimsel teorilerimizde hangi değişimler olursa olsun, evrenimiz bu potansiyeli taşımasaydı mevcut canlıların tüm özellikleriyle ortaya çıkamayacağını söyleyebiliriz. Evrim teorisinin doğru veya yanlış olması, ya da Lamarckçı veya Darwinci evrim teorilerinden birinin doğru kabul edilmesi, ya da doğal seleksiyon veya mutasyon gibi mekanizmalara süreçte verilecek rolün değişmesi yunusların, karıncaların

ve kakao bitkisinin dünya sahnesinde görünme ve şekil değiştirme süreçleriyle ilgili farklı anlayışlara sebep olabilir, fakat bunlardan hangisi doğru kabul edilirse edilsin evrenimiz bu potansiyele sahip olmasaydı yunusların, karıncaların ve çikolatanın olamayacağı gerçeği değişmez.

Bu maddeyi (3.1) ileri sürmek için modern bilimin verilerine sahip olmak gerekmemektedir; bunu bin yıl önceki bilgimizle de on bin yıl önceki bilgimizle de ileri sürebilirdik. Fakat modern bilimin verileriyle canlı türlerindeki çeşitlilik ve canlılardaki ilginç özellikler tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar iyi anlaşıldı, yani evrenin bu hususta sahip olduğu ve canlılar dünyasında ortaya çıkan potansiyelle ilgili bilgimiz kat kat arttı. Bu yüzden bu argümanın değerinin anlaşılması için tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar veriye sahibiz. Canlılık da, kamuflaj özelliği de, ışık üretme de, radar sistemi de ancak evrenin potansiyelinde mümkün olmaları sayesinde var olmuşlardır. Bunların varlığında doğal seleksiyon veya seksüel seleksiyonun rolü her ne olursa olsun başlangıçta bunlar evrenin potansiyelinde hediye edilmeselerdi hiçbir şekilde ortaya çıkamazlardı. Canlılar dünyasındaki kamuflaj, ışık üretme, değişik göç yöntemleri gibi sayılması güç çeşitlilikte maharetleri bir an için düşünelim ve şöyle bir soru soralım: Bu kadar çeşitli varlığın, farklı birçok hünerle ortaya çıkmasını mümkün kılan potansiyelin varlığı bir teist açısından mı beklenir bir durumdur, bir materyalist-ateist açısından mı beklenir bir durumdur? Milyonlarca türün olağanüstü özelliklerinin ortaya çıkmasını mümkün kılacak bir potansiyelin var olmasını, teizmin öngördüğü şekilde evrene bu potansiyelin bilinçli bir şekilde verilmesi olarak mı, yoksa

materyalist-ateizmin öngördüğü şekilde mutlu bir tesadüf olarak mı değerlendirmek daha iyi bir açıklamadır?

Teizm açısından Allah çok güçlü, çok bilgili, yarattıkça gücünden hiçbir şey eksilmeyen bir varlıktır. Allah'ın, bu kadar çok çeşitliliğin ve canlılar dünyasındaki çok farklı ve ilginç çözümlerin gözlemlenmesi (insan veya başka bilinçli varlıklar tarafından) gayesiyle evreni bunların ortaya çıkabileceği zengin bir potansiyelle yaratması şaşkınlık uyandırmayacak bir durumdur. Materyalist-ateizmin evren görüşüne göre madde bilinçsiz, pasif, içinde gaye (gaye ancak bilinçli varlıklarda var olabilir) barındırmayan bir varlıktır. Bu yüzden canlılar dünyasında ortaya çıkan her şey maddedeki yasalar çerçevesinde ortaya çıkmış tesadüfi oluşumlardır ve evrenin bu potansiyeli taşımasını da canlıların tüm bu özellikleriyle ortaya çıkmasını da beklenir kılacak bir unsur yoktur. Bu kadar büyük bir çeşitliliğin ve canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri için bu kadar farklı çözümlerin gözlemlenmesi materyalist-ateizmin evren görüşü içerisinde çok şaşırılacak bir durumdur. Teizmin paradigmasında bu durum beklenir olduğu için teizmin burada materyalist-ateizme tercih edilmesi için objektif bir delile sahibiz. Bahse konu olan durumu "mutlu tesadüf" ile açıklamak hiç de tatmin edici değildir ve teizmin paradigmasında bu olgu daha iyi açıklanabildiği için "teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir".

3.2'nin Değerlendirilmesi: Binlerce yıl insanlar cansız varlıklar ile canlı varlıklar arasındaki uçurumdan haberdar değillerdi. Bunun en önemli göstergesi binlerce yıllık süreçte insanların, canlıların "kendiliğinden türeme"

(spontaneous generation) ile oluştuklarına inanmalarıdır. Bu anlayışa göre canlılar, başka canlıların üremesi veya bölünmesi gibi süreçler olmaksızın, cansız maddenin bileşimi sonucunda meydana gelebilmektedir. Örneğin birçok kişi arıların, sineklerin, farelerin her birinin nasıl cansız maddelerden elde edilebileceğine dair reçeteler yazacak kadar ileri gitmişlerdi. Çöpten türemeye inanıldığı gibi, ölmüş hayvanların vücutlarının bozulması sonucunda bu leşlerden türemeye de inanılıyordu.[58] Mesela Aristoteles, sivrisineklerin ve bitkilerin çürümekte olan maddelerden türediğine inanıyordu.[59] 17. yüzyılda mikroskobun biyoloji alanında kullanılmaya başlanmasıyla "kendiliğinden türeme" ile ilgili tartışmalar yeni bir boyut kazandı. Artık hiç kimse arılar veya sinekler gibi böceklerin "kendiliğinden türediğini" savunamaz duruma geldi ve böylece cansız ile canlı arasındaki farkın zannedilenden büyük olduğu anlaşılmış oldu. Fakat bu sefer de mikroskop sayesinde keşfedilen tekhücrelilerin "kendiliğinden türeme" ile oluştuğu düşünülmeye başlandı. Ancak 19. yüzyılda mikroskobun geliştirilmesi ve detaylı çalışmalar sonucunda "kendiliğinden türeme" yoluyla tekhücreli canlıların bile oluşabileceğini kabul eden hiçbir bilim insanı kalmadı;[60] bu ise cansız ile canlı arasındaki farkın iyice açılması demekti.

20. yüzyıla girildiğinde cansız ile canlı arasındaki farkla ilgili bilginin artmasına karşılık hâlâ hücrenin basit

58. Elizabeth Gasking, **Investigations into Generations**, Hutchinson and Co Publishers, Londra, 1967, s. 18.
59. Erik Nordenskiöld, **The History of Biology**, Çev: L. Bucknall Eyre, Tudor Publishing, New York, 1920, s. 430.
60. Catherine Wilson, **The Invisible World Early Modern Philosophy and the Invention of the Microscope**, Princeton University Press, Princeton, 1995.

kimyasal bileşiklerden oluşan bir yapı olduğu düşünülüyor ve hücre "homojen bir plazmadan oluşan damlacık" (homogenous globule of plasm) olarak niteleniyordu, kısacası cansız ile canlı arasındaki fark daha iyi anlaşılmış olmasına rağmen hâlâ mikro dünyada kompleks yapıların olmasıyla ilgili beklenti mevcut değildi. Mikroskopların daha da geliştirilmesiyle 1950'li yıllarda devrimsel keşifler gerçekleştirildi ve hücrelerin, proteinler gibi kompleks yapılardan oluştuğu ve daha da önemlisi DNA denilen ve hücreyi yöneten, çoğalmayı sağlayan moleküllere sahip olduğu anlaşıldı. Karşımıza çıkan hücre yapısına göre her hücre adeta bir fabrika gibidir; merkezde büyük bir bilgisayar gibi süreci yöneten DNA vardır, RNA'lar çalışkan işçiler gibi üretim ve taşıma gibi vazifeleri yapmaktadır, mitokondriler enerji üretmektedir, proteinler birer makine gibi üzerlerine düşen işleri gerçekleştirmektedir, hücre zarı güvenlik görevlisi gibi sadece gerekli olanları içeri kabul etmektedir...

Modern bilimin karşımıza koyduğu bu resim, canlı ile cansız madde arasında büyük bir uçurumun keşfi anlamına gelmektedir. Böylesi hücrelerden canlıların bir santimetre kare bedenlerinde binlerce adet olduğunu düşündüğümüzde karşımıza müthiş bir manzara çıkmaktadır. Karşımıza çıkan bu manzara sizce teist beklentilerle mi, materyalist-ateist beklentilerle mi daha uyumludur? Bu bilimsel bulgular ortaya çıkmadan önce bir materyalist-ateistin, tarihin uzun bir zaman diliminde zannedildiği gibi cansız ile canlı madde arasında yakınlık olduğunu düşünmesi ve bilim ilerledikçe bu yakınlığın daha çok doğrulanmasını beklemesi paradigmasının gereğiydi, bu kadar

büyük uçurumun ortaya çıkması ise beklenmeyecek bir durumdu. Bir teist açısından ise cansız ile canlı maddenin birbirine yakın olduğunu düşünmekte bir sorun olmadığı gibi cansız ile canlı arasında böylesi bir uçurum olmasında da bir sorun yoktur. Allah mikro ve makro dünyaların yaratıcısıdır, büyük güç sahibidir ve mikro dünyada oluşturacağı kompleks yapılarla sanatını göstermesi pekâlâ mümkündür. Bu kompleks yapılar –henüz nasıl oluştuğu gösterilememiş olsa da– kimyasal evrim gibi bir süreçle ortaya çıkmış bile olsa, bu durum bu kadar küçük bir noktadaki inanılmaz kompeksliğin ihtişamını gölgelemez ve ortaya çıkan bu tablonun bir teist açısından beklenecek bir durumken bir materyalist-ateist açısından hiç beklenmeyecek bir durum olduğu gerçeğini değiştirmez.

Hücrelerdeki bu yapıların kompleksliğini bir proteini ele alıp anlamaya çalışalım. En basit hücre bile yüzlerce proteinden oluşur ve proteinlerin hücre içindeki vazifelerini yapabilmeleri için amino asitlerin belli bir dizilimde olmaları şarttır ve belli bir vazifesi olan bir proteinin amino asit dizilimindeki bir veya birkaç değişiklik bile vazifesini yapmasını imkânsızlaştırmaktadır. Kendisi evrimsel biyoloji ve biyokimya gibi alanlarda çalışan Steven Rose, orta büyüklükte bir proteini amino asit dizilimleri açısından ele almakta ve bu proteinin amino asit uzunluğunda 10^{300} olası form olabileceğini, bu olası formlar gerçekten var olsalardı ağırlıklarının 10^{280} gram olacağını, oysa evrendeki tüm maddenin tahmini ağırlığının 10^{55} gram olduğunu söyler.[61] (10^{56}'nın 10^{55}'ten 10 kat büyük olduğuna, 10^{280}'in ise 10^{55}'ten 1'in arkasına 225 tane sıfır yazacak

61. Steven Rose, **Lifelines**, Oxford University Press, Oxford, 1998, s. 255.

kadar kez büyük bir sayı olduğuna dikkat edin.) Bundan anlaşıldığı gibi içinde bulunduğumuz evrendeki maddeyi tümüyle amino asitlere dönüştürüp hammadde olarak kullansaydık ve bunlardan rasgele bir şekilde bileşimler meydana getiren bir sistem oluşturabilseydik, bizim için gerekli tek bir protein oluşunca onu seçip ayıracak bir sistem de kurabilseydik bile sırf bu tek bir proteini elde etmemiz olasılık olarak yok denecek kadar az olurdu.

Proteinlerin ortaya çıkması en basit ilk hücrenin oluşabilmesi için de gereklidir. Hayali en basit mikroskobik canlının varlığı için bile yüzlerce protein, dahası bunların belli bir düzende organizasyonu gerekmektedir. En basit hücrenin minimum kaç protein gerektireceği tartışmalı bir konudur; bilimsel bir makaleye göre en basit bir hücre minimum 387 protein ihtiva etmek zorundadır (bu sayı tartışmalı olsa da tahmin edilen en düşük sayı bile 200'ün üstündedir, proteinlerin bir tanesindeki kompleks yapı düşünüldüğünde bu da hayli yüksek bir sayıdır).[62] Bu proteinlerin oluşumu aşamasında doğal seleksiyon da bir açıklama sunamaz. Doğal seleksiyon, canlıların yaşam mücadelesi sonucunda oluşur, birbiriyle rekabet eden canlılar arasındaki bir sürecin sonucudur ve ancak çoğalan canlılar için geçerli olabilir. Canlılık oluşmadan önce böylesi bir mekanizmanın varlığını savunmak doğal seleksiyon mekanizmasının tarifiyle çelişkilidir.

İlk hücreyi ortaya çıkaran süreci açıklamak için RNA'larla başlangıç önerenler (RNA-World) olmuştur.[63]

---

62. Glass J. I. ve , "Essential Genes of a Minimal Bacterium", **Proceedings of the National Academy of Sciences**, 103/2, 2006, s. 425-430.
63. Leslie Orgel, "Evolution of the Genetic Apparatus", J Mol. Biol, 38/3, 1968, s. 381–393.

RNA'lar da oldukça kompleks moleküllerdir ve ilk hücrenin ortaya çıkmasıyla ilgili süreç bilim tarafından aydınlatılamamıştır. Fakat bir gün bu sürecin aydınlatılacağını ve sürecin nedensel bir açıklamasını elde edeceğimizi düşünsek de hücrenin mikro dünyasında kompleks yapıların var olduğu ve çok muhteşem süreçlerin gerçekleştiği bilimin verileriyle apaçık karşımıza çıkmıştır. Doğayı bilinçsizce süreçlerin işlediği, hiçbir zihnin gayesinin gerçekleşmediği bir alan olarak gören materyalist-ateizm açısından tüm evrendeki hammaddenin olası bileşimlerinin belirli bir tane proteinini bile çıkartmaya yetmediği kadar kompleks moleküllerin ortaya çıkıp da fonksiyonlarını yerine getiriyor olmaları hiç beklenmedik bir durumdur (bu ortaya çıkma doğaya içkin bir süreç aracılığıyla gerçekleşiyor olsa bile). Bu durumun teizm açısından şaşılacak bir yanı olmaması, canlıların mikro dünyasında bilimin karşımıza koyduğu bu tablonun teizmi materyalist-ateizme tercih etmemiz için bir neden daha sunduğunu göstermektedir.

3.3'ün Değerlendirilmesi: Canlılar dünyasındaki ilginç özelliklerden bir tanesi aynı kökenden miras alınmamakla beraber benzer özelliklerin farklı canlı türlerinde birbirlerinden bağımsız olarak gelişmiş olmasıdır. Bu özellikler biyolojide "yakınsak" (convergent) olarak bilinir. Bunun en bilinen örneklerinden bir tanesi uçmak gibi canlılar dünyasındaki önemli bir özelliğin kuşlarda, böceklerde, memelilerde (yarasa gibi) ve pterosaurs'ta (yok olan sürüngenler) birbirlerinden bağımsız olarak oluştuğunun kabul edilmesidir. Bu "yakınsaklık" özelliği hem hayvanlarda hem bitkilerde, ayrıca hem sahip

olunan davranışsal özelliklerde hem moleküler seviyede kendini göstermektedir. Canlılardaki oldukça kompleks özelliklerin önemli bir kısmının birbirlerinden ayrı şekilde, ortak atadan aynı özellik miras alınmadan geliştiği, yani "yakınsaklık" özelliğinin yaygın bir olgu olarak varlığı modern biyolojide yüzlerce örnek verilerek kabul edilmektedir.[64] Hem yarasalarda hem yunuslarda var olan radar (echolocation) sistemleri, hem ateşböceklerinin hem karanlık denizlerde ürettikleri ışıklarıyla yol bulan balıkların ışık üretimi, hem bazı böceklerin hem kuşların güneşe bakarak yön bulmaları uzun "yakınsaklık" listesinin sadece bir kısmıdır.

Daha önce değindiğimiz gibi canlıların mikro seviyesinde müthiş kompleks bir yapı bulunmaktadır. Burada saydığımız her bir özellik ise canlıların mikro seviyede birçok moleküle sahip olmaları ve bu moleküllerin bahsedilen özelliği gerçekleştirmek için koordineli bir şekilde çalışmalarıyla gerçekleşmektedir. Buradaki önemli soru bu kadar kompleks yakınsak özelliklerin tekrar tekrar nasıl oluştuğudur. Eğer canlılardaki değişimin motoru genlerdeki mutasyonlar ise, mutasyonları belli bir amaca göre gerçekleştiren maddeye içkin bilinen bir doğa yasası yoktur. O zaman oluşması bu kadar düşük ihtimal olan yapıların tekrar tekrar dünya sahnesinde birbirlerinden bağımsız olarak gözükmemesini, yani yakınsak özelliklerin gözükmemesini beklemek gerekirdi. Stephen Jay Gould, dünyanın başına gidip baştan zamanı başlatsaydık

---

64. Simon Conway Morris, **Life's Solution: Inevitable Humans in a Lonely Universe**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005; Simon Conway Morris, **The Deep Structure of Biology**, Templeton Foundation Press, Pennsylvania, 2008.

her şeyin çok farklı olacağını söylemektedir.[65] Buna karşılık Simon Conway Morris, mevcut yakınsaklık olgusunun birçok örneğine atıf yaparak cevap vermekte, aynı çevre koşullarında bugünküne çok benzer özelliklerin ortaya çıkacağını söylemektedir. Çünkü bu dünyada birçok özellik birbirinden bağımsız olarak gelişiyorsa, dünya aynı koşullarıyla baştan yaratılsa, benzer özellikli canlıların yeniden ortaya çıkması beklenmelidir. Canlılardaki değişimin motoru olarak rasgele mutasyonları ve bu mutasyonlarla ortaya çıkan varlıklar üzerinde seçim yapan doğal seleksiyon mekanizmasını görürsek, Gould'un beklentisi sağduyuya uygun olurdu, yani zamanı başa alsak şu anda ortaya çıkan canlılardan çok farklı bir tabloyla karşılaşmayı beklememiz gerekirdi. Fakat mevcut yakınsaklık özelliklerine bakarsak (Gould da bunlardan haberdardı), bu dünyada benzer özellikler birbirlerinden bağımsız olarak defalarca ortaya çıktığına göre aynı koşullarda yeniden aynı tip canlıların ortaya çıkmasını beklemek, Morris'in beklentisinde olduğu gibi makuldür.

Burada asıl önemli olan sadece rasgele mutasyonlar ve doğal seleksiyon çerçevesinde kaldığımızda bu kadar çok yakınsak özelliği açıklayamayacağımızı görebilmektir. Olasılık olarak bir kere bile ortaya çıkması çok düşük olasılık olan özelliklerin tekrar tekrar ortaya çıkmasının açıklaması nedir? Burada birbirinden bağımsız yakınsak evrimleşme olduğu için ortak atadan miras alınma bir açıklama olamamaktadır. Ayrıca bazılarının fizikteki hassas ayarlardan kaçmak için ileri sürdükleri bir açıklama

65. Stephen Jay Gould, **Wonderful Life**, W. W. Norton and Company, New York, 2007.

olan "Bunlar olmasaydı bunları gözlemlemek için burada olamazdık, bu yüzden bizim varlığımızı mümkün kılan hassas ayarlardaki çok düşük olasılıklara şaşırmamalıyız" izahına benzer bir açıklama da yapmak mümkün değildir. Çünkü bunların çoğu var olmadan da var olabilirdik, örneğin bizim buradaki varlığımız ne yarasanın ne de yunusun radar sistemine bağlıdır, bu iki tür hiç var olmamış olsa da bu durum bizim var olmamıza engel teşkil etmezdi. Bu kadar kompleks özelliklerin tekrar tekrar ortaya çıkması ise olasılık açısından mümkün gözükmemektedir (sırf belli bir vazifesi olan bir proteini ortaya çıkartmaya evrenin hammaddesinin yetersiz kaldığını hatırlayın).

Fakat bütün bu sorunlar, materyalist-ateizmdeki gibi rasgele bir evrim süreci öngörülürse ortaya çıkmaktadır. Doğadaki süreçlerin bilinçli şekilde oluşturulduğu kabul edilince burada bir sorun kalmaz. Allah'ın yüksek kudreti ve ilmiyle, canlılara verdiği özellikleri, tüm süreç kudreti altında olan güç olarak tekrarlayarak (yakınsaklık özelliğiyle) yaratmasında beklenmeyecek bir durum yoktur. Allah, bunu yaparken, mutasyonları maniple etmek gibi bir mekanizma kullanıyor olabileceği gibi henüz keşfetmediğimiz ve doğaya içkin olup da canlıları bu tip özellikler oluşturmaya doğru iten bazı yasaları yaratmak suretiyle de bu süreçleri gerçekleştiriyor olabilir. Her halükârda canlılar dünyasının en ilginç olgularından biri olan yakınsaklık özelliğini teizm materyalist ateizmden daha iyi açıklamaktadır.

Kısacası evrim teorisi teizme bir tehdit oluşturmadığı gibi, canlılar dünyası teizmin lehine oluşturulacak argümanlar için çok zengin veriler sunmaktadır. Bu hususta

ele alınması önemli olan birçok olgu var olmakla beraber, burada sadece özet şeklinde bazı hususlara değinilebildi. Canlılar dünyasındaki olağanüstü çeşitliliğin oluşmasını mümkün kılan evrendeki potansiyelin varlığını (3.1), biyoloji tarihindeki gelişmelerle anlaşılan cansız ile canlı arasındaki uçurumu ve buna sebep olan canlıların mikro dünyasındaki kompleks yapıları (3.2) ve modern biyolojide tespit edilmiş birçok örneği bulunan birbirlerinden bağımsız olarak gelişmiş yakınsak özellikleri teizm materyalist-ateizmden daha iyi açıklamaktadır. Teist paradigma içerisinde bunlar, materyalist-ateist paradigmada olduğundan çok daha fazla beklenilecek özelliklerdir. Bu yüzden teizmi materyalist-ateizme tercih etmek için canlılar dünyası önceki argümanlarda dikkat çekilen hususlara destek vermektedir.

İkinci Bölüm

FITRAT DELİLLERİ

8. DOĞAL ARZULAR DELİLİ

Bazı teist düşünürler, insanların içinde Allah'a karşı doğrudan bir arzu olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlardan çok azı bunu Allah'ın varlığı için bir delil olarak değerlendirmiş, çoğunluk bunu bir delilin parçası olarak sunmamıştır. Örneğin Pascal'ın yazılarında Allah'a karşı arzunun tüm insanlarda var olduğuyla ilgili iddiaya tanık olmaktayız:

> "Bütün insanlar mutluluğu arar. Bunun hiçbir istisnası yoktur... Bütün insanlar şikâyet etmektedir; prensler, hizmetçiler, asiller, halk, yaşlı, genç, güçlü, zayıf, eğitimli, cahil, sağlıklı, hasta, her ülkede, her zamanda, her dönemde, her şartta... Boş yere etrafındaki her şeyle boşluğu kapamaya çalışır, o şeylerden hiçbiri ona yardımcı olamaz, çünkü bu sonsuz boşluk ancak sonsuz ve değişmez bir objeyle yani Allah ile kapatılabilir."[66]

İnsanların yaratılışında doğuştan böylesi bir boşluk (arzu) varsa bile; Allah'a yönelen inançlılar "Allah'a yöneldim, içimdeki boşluktan kurtuldum, arzularım tatmin

---

66. Blaise Pascal, **Pensees,** Çev: A.J. Krailsheimer, Penguin Classics, Londra, 1966, s. 74-75.

oldu, meğer içimdeki tatmin olmayan arzuların objesi Allah'mış" diyebilirler, fakat inananların bu şahsi tecrübelerini inançsızlara karşı sunulacak objektif bir argümana dönüştürmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim birçok ateist ve agnostik, kendisinde böyle bir arzunun olduğunu inkâr etmektedir. Örneğin John Beversluis bahsedilen yaklaşımı eleştirirken, böylesi bir arzunun var olduğunun iddia edilemeyeceğini ifade etmiştir.[67] Literatürde "arzu delili" (the argument from desire) denildiğinde bu tip yaklaşımlar kastedilmektedir.

Burada, bundan çok farklı, ateistlerin de varlığını kabul ettiği doğal arzulardan hareketle özgün bir delil savunulacaktır. Doğal arzularımız, bizi en çok biz yapan, içebakışla varlıklarına tanıklık ettiğimiz özelliklerimizdir. Yeme ve içmeden yaşama ve mutluluk arzularına kadar doğal arzularımız bize doğduğumuzdan beri eşlik etmektedir. Bize içkin bu arzuların bizde nasıl olup da var olduğunun bir açıklama gerektirdiği, birçok kimsenin gözünden kaçmış çok önemli bir husustur. Balığın suyu fark etmemesi gibi çoğu zaman bu olağanüstü fenomenlerin gereğince farkına varmayız; bunların olmalarını adeta zaruri kabul eder, "Başka türlü nasıl olabilirdi ki?" der, bunları görmezden geliriz. En cahil insandan en bilgiliye kadar herkeste aynı şekilde yaşam, korkulardan kurtulma, gaye, mutluluk gibi arzulara tanıklık edilmesi; bu tür arzulara sahip olunmasının ne kadar enteresan olduğunun takdir edilmesini çoğu zaman engellemektedir. Oysa her insanda bu muhteşem fenomenlere tanıklık edilmesi, bunların değerini azalt-

67. John Beversluis, **C. S. Lewis and the Search for Rational Religion**, Prometheus Books, New York, 2007, s. 56-57.

maz, tersine artırır. Olağanüstülüğü yakalayabilmemiz için güçlü bir içebakışla beraber, evren üzerine ciddi bir felsefi değerlendirmeyi birleştirmemiz gerekmektedir. Bizimle aynı atomlara sahip olan ağaçta, toprakta, suda olmayan böylesi arzular neden bizde mevcuttur? Burada, bu konudaki önemli açıklık kapatılmaya çalışılırken, doğal arzulardan hareketle teizmin lehine bir argüman sunulacaktır. Bu delil şu şekilde sunulabilir:

1. Şunlar doğal ve temel arzularımızdır:
- **1.1** Yaşam
- **1.2** Korkuların giderilmesi
- **1.3** Gaye
- **1.4** Mutluluk
- **1.5** Şüpheden uzak bilgi edinme
- **1.6** Başkaları tarafından iyi davranılma

2. Birbirleriyle ilişkili de olsa birbirine indirgenemeyecek olan bu doğal ve temel arzuların her birinin karşılanması ancak Allah'ın varlığıyla mümkündür.

3. Bu doğal ve temel arzularımızın nasıl oluştuğunu açıklayacak iki tane temel alternatif görüş vardır:
- **3.1** Bu arzular materyalist-ateistlerin öngördüğü şekilde tesadüf ve zorunluluk ile oluşmuştur.
- **3.2** Bu arzuları teizmin öngördüğü şekilde Allah oluşturmuştur.

4. Bahsedilen farklı doğal ve temel arzuların hepsinin (1. maddedeki) aynı ontolojiyi gerektirmesi (2. madde); Allah'ın varlığının ve bu arzuları oluştur-

masının (3.2'nin), bu inancın tek alternatifi konumundaki materyalist-ateizmden (3.1'den) daha rasyonel olduğunu gösterir.

5. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Öncelikle önceden bahsedilen formuyla arzu deliline karşı getirilmiş bir eleştiriyi cevaplamakta fayda görüyorum, çünkü aynı eleştiriyi buradaki argüman için de getirmeye kalkanlar olabilir. Bu eleştiriyi yapanlar, kendilerinin bir Ferrari'lerinin olmasını arzu ettiklerini ama bunun olmadığını, masallardaki Oz dünyasına gitmeyi arzu ettiklerini ama gidemediklerini söylerler.[68] Bunu söyleyerek, insanların arzularının varlığından bu arzuların objesinin var olduğuna geçiş yapılamayacağını ifade etmektedirler. Peter Kreeft bu eleştiriye arzuları "doğal" ve "suni" olarak ikiye ayırıp cevap verir. Doğal arzuların "içten" geldiğini, buna karşılık suni arzuların ise "dıştan, toplumdan, reklamlardan veya kurgudan" geldiğini söyler ve Oz dünyasına gidememeyle hiç uyumama arasındaki farka dikkat çeker. Doğal arzuların hepimizde ortak olması, suni arzuların ise kişiden kişiye değişmesi temel farktır.[69] Argümanımın birinci maddesinde, söz konusu arzuları "doğal" ve "temel" sıfatlarıyla vurgulamamın sebeplerinden bir tanesi, böylesi itirazlara baştan kapıyı kapatmaktır.

Ateist ve agnostiklerin birçoğu birinci maddede sayılan altı tane arzumuzun, insanda var olduğunu rahatlıkla kabul edeceklerdir. Hatta tarihin en ünlü ateistleri,

68. John Beversluis, **C. S. Lewis and the Search for Rational Religion**, s. 47.
69. Peter J. Kreeft and Ronald K. Tacelli, **Pocket Handbook of Christian Apolegetics**, InterVarsity Press, Downers Grove, 2003, s. 26-27.

argümanın ikinci maddesinde ifade edildiği gibi bu tip arzularımızın tatmin edilmesinin Allah'ın varlığını gerektirdiğini ifade etmişlerdir, fakat bu arzuların Allah'ın varlığını gerektirmesinden hareketle Allah'ın varlığının uydurulduğunu söylemeye kalkmışlardır. Buradaki argümanı önemli kılan unsurlardan biri budur; ünlü materyalist-ateistlerin başlangıç noktasının kabul edilmesi, fakat buradan hareketle vardıkları sonucun tam tersine varılmasının daha rasyonel olduğunun gösterilmesi. Öncelikle bu arzuların üç tanesini (yaşam, korkuların giderilmesi ve gaye) ele alarak bu arzuların nasıl Allah'ın varlığını gerektirdiğini, ünlü ateist düşünürlere de atıf yaparak göstermeye çalışacağım.[70]

Yaşam Arzusunun Değerlendirilmesi: "Yaşam arzusu" normal, sağlıklı her insanın içinde olan en temel doğal arzulardan biridir. O kadar temeldir ki, onun için diğer birçok doğal arzudan çok rahat vazgeçilebilir. Örneğin bir kumsalda susayıp su içmeye, acıkıp yemek yemeye, cinsel arzu duyup eşine yönelenleri düşünelim. Bu kişiler, bir tsunaminin, yakın bir zamanda bulundukları bölgeyi basacağı haberini alsalar veya tsunaminin sularının geldiğini görseler, bu diğer doğal arzularının giderilmesini bir kenara bırakıp kaçarlar. "Yaşam arzusu"na özel vurgu yapan ünlü ateist filozoflardan biri Schopenhauer'dir. Ona göre bu arzu-irade her şeyden daha temeldir. Schopenhauer, intiharın bile "yaşam arzusunun-iradesinin" bir reddi

70. Bu altı tane arzunun değerlendirilmesi için bu delilin daha detaylı sunulduğu şu kitabıma bakın: Caner Taslaman, **Arzulardan Allah'a Ulaşmak**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014.

olmadığını, reddedilenin sadece acı çekmek ve yaşamın şartları olduğunu söyler.[71]

İnsan zihni, diğer canlı türlerinin hepsinden farklı bir şekilde, çok uzun bir geçmiş ve çok uzun bir gelecekle, düşünerek ilişki kurabilir. Gelecekle içindeki "yaşam arzusu" ile ilişki kuran zihnin, bir ahiret yaşamına karşı arzu duyması kaçınılmazdır. İçindeki "yaşam arzusu"nun sesini dinleyen hiç kimseyi bu dünya hayatının tatmin edebileceğini sanmıyorum. Modern bilimsel veriler, tüm evrenin "Büyük Çöküş (Big Crunch)" veya "Büyük Donma (Big Chill)" alternatiflerinden biriyle –başka bir son senaryosu gerçekleşmezse– son bulmasının kaçınılmazlığını göstermektedir.[72] O zaman, bu temel arzumuzun objesi olan ahiretin varlığının gerçekleşmesi; bu evrene aşkın olanı, ama aynı zamanda insanların arzularından haberdar olacak kadar içkin olanı, üstelik bunu gerçekleştirecek kadar bilgili ve kudretli olanı, yani belirtilen sıfatlarıyla Allah'ın varlığını gerektirmektedir. Modern bilimsel verileri bir kenara bıraksak da, dağılmış bedenimizden varlığımızın yeniden iadesinin, ancak kudreti ve bilgisi çok yüksek, arzularımızdan haberdar bir Varlık ile mümkün olduğunu görmek zor değildir.

Anlaşılacağı üzerine insanlar, doğuştan –a priori– gelecekle zihinsel ilişki kurma özelliğine ve doğuştan "yaşam arzusu"na sahiptir ve bu dünyadaki insanlık hali ölümlü olmaktır. Sonuçta insanlığımıza içkin bu durumlar –a priori olarak– arzularımızın karşılanması için Allah'ın varlığına ihtiyaç duyduğumuzu gösterir. Bunun farkında olup

---

71. Arthur Schopenhauer, **The World as Will and Representation**, Vol: 2, Çev: E. F. J. Payne, Harper and Row, New York, 1966, s. 8.
72. Paul Davies, **The Last Three Minutes**, Basic Books, New York, 1994, s. 67-81.

olmamamız da bu durumu değiştirmez. Bu, $(a+b)^2$'nin hiçbir deney ve gözlemle desteklenmeye ihtiyaç duymaksızın $(a^2+2ab+b^2)$'ye eşit olmasından habersiz olmamızın, bu eşitliği değiştirmemesine benzer. Allah'a karşı doğrudan bir arzunun varlığına –Augustinus gibi– inanan kişiye, böyle bir arzuyu duymadıklarını söyleyerek karşı çıkanlar olabilir. Fakat burada hareket noktası, böylesi itirazların getirilemeyeceği "yaşam arzusu"dur. Bu arzunun ancak Allah varsa karşılanabileceğini görmek ise zor değildir.

Korkuların Giderilmesi Arzusunun Değerlendirilmesi: "Korkuların giderilmesi arzusu"nun Allah'ın varlığını gerektirmesi, ölüm korkusu üzerinden de görülebilecek olsa da bununla sınırlı değildir. İnsan, evrenin büyüklüğü ile azameti karşısında âcizliğini kavrar ve bu da korkuya sebep olur. Bu tip korkular da ancak tüm evrene hükmeden bir Allah'a sığınılmakla giderilebilir. David Hume korku duygusuyla dinlerin varlığı arasında ilişki kurmuştur.[73] Bu konuda en ön plana çıkan kişi olan tarihin meşhur ve etkili ateistlerinden Freud, "dileklerin-tatmini" (wish-fulfillment) olarak gördüğü dinler için şöyle demektedir:

> "... Dini görüşler, medeniyetlerin diğer ürünleriyle aynı ihtiyaç temelinde ortaya çıkmıştır; doğanın ezici gücüne karşı kendini savunma zaruretinden."[74]

---

73. David Hume**, Dialogues and Natural History of Religion**, Ed: J.A.C. Gaskin, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 176.
74. Sigmund Freud, **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, **Vol: XXI (1927-1931): The Future of an Illusion, Civilization and its Discontents, and Other Works**, The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis, Londra, 1961, s. 21.

"... Sonraki dönemlerin insanı da günümüzün insanı da aynı davranış kalıplarına sahiptir. Çocuksudur ve korunmaya ihtiyaç duyar, hatta geliştiğinde bile; Tanrı'sının yardımı olmadan bir şey yapamayacağını düşünür."[75]

Freud'un "kendini savunma zarureti" ve "korunmaya ihtiyaç" ifadeleriyle dikkat çektiği hususu; dinin (Allah inancının) "korkuların giderilmesi arzusu"nu tatmin etmesi olarak da okuyabilirsiniz. Sonuçta en temel korkulardan kurtulmanın Allah'ın varlığını gerektirmesi, teistlerin ve ateistlerin üzerinde rahatlıkla uzlaşabileceği bir olgudur; asıl mesele bu arzunun teizmi mi ateizmi mi desteklediğini belirlemektir ve burada bunu gerçekleştirmeye çalışmaktayım. Her insanın doğuştan sahip olduğu korkma duygusu ve "korkuların giderilmesi arzusu", yine doğuştan sahip olduğumuz, gelecek hakkında, evren hakkında ve kendimiz hakkında düşünme yeteneğimizle birleşince; doğuştan, bizi Allah'a muhtaç eden arzulara sahip olduğumuz olgusu karşımıza çıkar.

Gaye Arzusunun Değerlendirilmesi: Yakın dönemde yapılan psikoloji araştırmalarıyla, okulöncesi çocukların, doğadaki olguları gayesel anlama ve tarif etme yönünde eğilimleri olduğu gösterilerek, doğuştan –a priori– böylesi bir yeteneğe sahip olduğumuz anlaşıldı.[76] Nitekim çocuklardaki gayesel –teleolojik– açıklama getirmeyle ilgili bu

75. Sigmund Freud, **The Origins of Religion**, Penguin, Londra, 1991, s. 376.
76. Deborah Kelemen, "Are Children Intuitive Theists? Reasoning about Purpose and Design in Nature", **Phsychological Science**, No: 15/5, 2004; Deborah Kelemen, "The Scope of Teleological Thinking in Preschool Children", **Cognition**, No: 70, 1999, s. 241-272.

eğilimi çağımızın en ünlü ateisti Richard Dawkins, birçok kimsenin Allah inancına sahip olmasının sebebi olarak göstererek, ateist görüşleri yönünde kullanmaya çalışmıştır:

> "Her şeye bir gaye atfedilmesine teleoloji denir. Çocuklar doğal teleolojistlerdir ve birçok insan bu çocukluk durumundan hiçbir zaman çıkamaz... Açıkça görülmektedir ki, çocuksu teleoloji dinlerin oluşumuna sebep olmaktadır. Eğer her şeyin bir gayesi varsa, bu kimin gayesidir? Allah'ın elbette."[77]

Etrafındaki varlığı gayesel olarak yorumlayan insan, bütün olarak evrene ve daha da önemlisi kendi varlığına yöneldiğinde; evrenin ve kendisinin gayesini de öğrenmeyi arzu eder. Fakat evrenin ve insanın gayesi ile anlamı, ancak evrene aşkın olarak evreni ve insanı bir anlam ve gayeyle yaratmış olan bilinçli bir Varlık varsa olabilir. Materyalist-ateist yaklaşıma göre evren kendiliğinden vardır ve insan zorunluluk ve şansın birleşmesiyle tesadüfen oluşmuştur. Allah'ın olmadığı bu tabloda, evrenin ve insanın bir gayesi olamaz; insanın içindeki "gaye arzusu"nun karşılanması mümkün değildir ve bunun mantıki sonucu "kaçınılamaz ümitsizlik"tir. Bunu, geçtiğimiz yüzyılın ünlü ateist felsefecilerinden Bertrand Russell'ın şu ifadelerinden de anlayabiliriz:

> "Bilimin bize sunduğu dünya daha da gayesiz, daha da anlamsızdır... Buna göre insan, ne oluşturacağından habersiz nedenlerin bir ürünüdür; insanın kökeni, ge-

77. Richard Dawkins, **The God Delusion**, Black Swan, Londra, 2007, s. 210.

lişimi, ümitleri ve korkuları, aşkları ve inançları, atomların bir araya gelmesinden başka bir şey değildir... Ancak bu gerçeklerin üzerinde, ancak bu kaçınılamaz ümitsizliğin temelleri üzerinde, bundan böyle ruh güvenle ikamet edebilir."[78]

Bu kitapta ele alınan 12 delilin hepsi özet bir şekilde aktarıldığı için burada diğer üç arzuya girilmedi. "Teoloji antropolojidir" diyen Feuerbach gibi birçok ateist, insanların mutluluk arzusunun (ele almadığımız dördüncü arzu) ahireti, ahiretin ise Allah'ın varlığını gerektirdiğini tespit etmişler, fakat bu tespitlerini insanların, Allah'ın ve ahiretin varlığını uydurmalarının sebebi olarak görmüşlerdir.[79] Değerlendirilmeyen "şüpheden uzak bilgi edinme arzusu" bu kitaptaki 10. delil olan "akıl delili" ile, "başkaları tarafından iyi davranılma arzusu" ise 9. delil olan "ahlak delili" ile yakından ilişkilidir. Bu diğer üç arzuyla ilgili burada sunulan argümandaki iddia da, Allah'ın varlığı olmaksızın doğuştan bizde mevcut olan (İslami terminolojiyi kullanmak gerekirse fıtrattan sahip olduğumuz) bu arzuların mantıksal bir temel üzerinde karşılığını bulamayacağıdır.

Buraya kadar argümanımın ilk iki maddesini değerlendirdim. İleri sürdüğüm argümanın üçüncü maddesi ise herhalde en az itiraz edilecek maddedir; birçok ateist de teist de bu maddeyi rahatlıkla kabul edecektir. Gerek felsefe tarihine gerek günümüz felsefesine bakıldığında,

---

78. Bertrand Russell, **Mysticism and Logic and Other Essays**: **A Free Man's Worship**, Longmans, Londra, 1918, s. 40.

79. Ludwig Feuerbach, **Lectures on the Essence of Religion,** 1851, (http://www.marxists.org/reference/archive/feuerbach/works/lectures/lec30.htm

materyalist-ateist yaklaşımla teist yaklaşımın birbirlerine karşı konumlandıkları, bu görüşlerden birinin yanlışlanmasının diğerinin doğrulanması olarak kabul edildiği rahatlıkla söylenebilir. Agnostik yaklaşımlar, bunlar dışında üçüncü bir açıklama olmak yerine, daha çok bunlardan hangisinin doğru olduğunu bilemeyeceğimizin ileri sürülmesidir.

Ateist ve agnostiklerin ileri sürdüğüm argümanda en çok itiraz edecekleri madde ise kabul edilmesi halinde sonucun otomatikman kabul edileceği dördüncü maddedir. Bahsedilen arzuların, Allah'ın bilinçli bir planı neticesinde değil de materyalist-ateist yaklaşımın öngördüğü şekilde oluştuğunu söyleyenler; bu arzuların, doğal seleksiyonun neticesinde oluştuğunu veya evrimin yan ürünleri olduğunu iddia edeceklerdir. Öncelikle şunu tespit etmemiz gerekir ki, burada ele alınan arzular en temel arzularımızdır; bu listeye alternatif, burada çıkarsanan sonucun tersini gerektirecek bir doğal ve temel arzular listesi gösterilemez. Bu bahsedilen arzuların yanında yemek, içmek, cinsellik ve uyku gibi doğal arzularımız da vardır; dünyadaki varlığımızı devam ettirmemize yarayan bu arzular, burada savunulan sonucun tersine bir durum oluşturmadıkları gibi, bu doğal arzularımızın objelerinin mevcut olması (yemek arzusuna karşı yemeğin veya su arzusuna karşı suyun var olması) buradaki argümanı destekler niteliktedir. Çünkü bunlarla dünyaya yönelik doğal ve temel arzularımızın hepsinin objesi olduğunu görüyoruz. Bu ise dünyamıza aşkın olana gözlerimizi çeviren doğal ve temel arzularımızın objesi olan Allah'ın varlığına inanmayı destekler.

Burada evrim teorisi ile ilgili tartışmalara değinmeyeceğim; fakat bu teoriyi doğru kabul ettiğimizde de buradaki sonucun değişmeyeceğini belirtmek istiyorum. (Bundan bir önceki delil olan 7. delilde bu konu kısaca işlendi.)[80] Eğer evrim sürecinde bu arzuların oluştuğu kabul edilirse; evrimi, Allah'ın yaratma yolu ve doğal seleksiyonu "Allah'ın yaratma araçlarından biri" kabul eden anlayışlar desteklenmiş olmaz mı? Bizde doğuştan var olan bu doğal ve temel arzular, eğer bu evrene aşkın bir Allah'ın varlığını gerektiriyorsa, bu evrim ve doğal seleksiyonun Allah'a gözlerimizi çevirttiği anlamına gelmez mi? Bu durumda da Pierre Teilhard de Chardin'den Dobzhansky'ye, Muhammed İkbal'e kadar –aralarında önemli farklar olsa da– evrimi Allah'ın yaratma yöntemi olarak görenlerin yaklaşımları destek bulmuş olmaz mı? Birbirlerinden bağımsız tüm bu arzuların aynı ontolojiyi gerektirmesi, sırf bu dünyada yaşamaya ve üremeye göre seçimler yapan tesadüfi doğal seleksiyon mekanizmasıyla açıklanamaz. Arzularımızı incelediğimizde, bu dünyada yaşamak ve üremekten çok daha fazlasıyla ilgili olduklarını görmekteyiz. Bunu, önceden incelenen üç doğal ve temel arzu için kısaca göstermeye çalışacağım.

Yaşam Arzusu: Bu dünyada yaşamamızı ve ürememizi en çok destekleyen arzunun bu olduğu adından bellidir. Fakat insan zihninin, diğer türlerden farklı olarak çok uzun bir geçmiş ve çok uzun bir gelecekle ilişki kurması ve biyolojik organizmamızın imkân vereceğinden daha uzun

80. Evrim teorisini ayrıntılı bir şekilde ise **Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı** kitabımda irdeledim.

bir süreçte de yaşamayı sürdürmeyi arzu etmesinin bu dünyadaki yaşamımız ve ürememizle bir alakası yoktur.

Korkuların Giderilmesi Arzusu: Yırtıcı hayvanlardan veya yüksek bir yerden düşmekten korkma, elbette bu dünyada yaşamamıza ve ürememize bir katkıda bulunur. Fakat insan zihninin evrenin genişliğini ve kendi aczini kavraması sonucunda bu durumdan korku duyunca; tüm evrendeki oluşumlara gücüyle etki edebilen bir Varlık'a, korkuların giderilmesi arzusunun kendisini yöneltmesinin, bu dünyada yaşama ve üremeyle bir ilgisi yoktur. Nitekim birçok tür de kendilerini öldürebilecek canlılardan korkuya benzer bir his duyuyor gibidirler; fakat evrenin genişliğine karşı kendi âcizlikleri üzerine düşünmeleri üzerine çıkan korkulardan kurtulma arzularının, kendilerini bu evrene aşkın olana yönelttiğini gözlemlemiyoruz.

Gaye Arzusu: İnsanların gayesel –teleolojik– düşünmesi, diğer canlıları anlamaları gibi avantajlar sağlayarak, bu dünyada yaşamaya ve üremeye katkıda bulunabilir. Fakat insanların gaye-anlam arzusunun, kendilerinin ve evrenin bir gayesini aramaya yöneltecek şekilde insanda mevcut olmasının, bu dünyada yaşamak ve üremekle bir ilgisi bulunmamaktadır.

Daha önce görüldüğü gibi bahsedilen altı arzunun kimilerinin insanda olduğunu tespit eden ateistler, bu arzuların tatmin edilmesinin Allah'ın varlığını gerektirdiğini görmüşler, Allah'a ve dine inanmayı "arzuların tatmini" olarak değerlendirmişlerdir. Oysa bu yaklaşım ancak

materyalist-ateizmi baştan doğru bir felsefe olarak kabul edersek geçerli olabilir. Bu baştan kabul bir kenara bırakıldığında, "arzuların tatmini" yaklaşımında bulunan ateistlerin, en çok işlenen mantıksal hatalardan biri olan "kökensel hatayı (genetic fallacy)" işledikleri anlaşılacaktır. "Kökensel hata" işleyen kişi, bir şeyin kökenini göstermekle, o şeyin doğru veya yanlış olduğunu ispat ettiğini sanır. "Kökensel hata" işleyen kişinin çıkardığı sonuç doğru veya yanlış olabilir ama akıl yürütme şekli yine de mantıksal olarak hatalıdır. Örneğin "Ali dünyanın şeklini ailesinden öğrendi, demek ki bu konudaki bilgisi yanlıştır" diyen kişilerin mantık yürütme şekilleri, sonuçları ister doğru ister yanlış kabul edilsin, yine de bu kişiler "kökensel hata" işlemektedirler, yapılan çıkarımlarda gösterilen köken sonucu ispatlamaz. Aynı şekilde Freud gibi "arzuların tatmini" iddiasında bulunanların söylediği gibi insanların bazısının veya birçoğunun Allah'a ve dine inanmasının kökeninde arzuları olabilir. Fakat Allah'a veya dine inanmanın kökenini göstermek suretiyle, Allah'ın ve dinlerin insani uydurmalar olduğu iddia edildiğinde "kökensel hata" yapılmış olur. Oysa insanların içine bu arzuların konması yoluyla, Allah'ın, insanları kendisine inanmaya yönelttiği, Augustine'in kelimeleriyle söylemek gerekirse "Bizi, kendisi için yarattığı" söylenebilir.[81]

Burada sunulan delilde de kökensel hata yapılıp yapılmadığı şeklinde bir soru sorulabilir. Bu delilde, doğuştan var olan arzularımızın Allah'a yönelttiği ve bu yüzden Allah'ın varlığına inanmamız gerektiği söylenseydi, Freud

81. Steven Jon James Lovell, **Philosophical Themes from C. S. Lewis**, Department of Philosophy University of Sheffield, PhD Thesis, August 2003, p. 95, 154.

ve diğerleri gibi kökensel hatanın başka bir türü yapılmış olurdu. Oysa burada, önce bu kadar farklı arzunun hepsinin Allah'ın varlığını gerektirdiği ortaya konulmakta, sonra bu arzuların nasıl var olduğu sorgulanmaktadır. Bu sorgulanmanın neticesinde arzuların nasıl var olduğunun açıklamasını en iyi şekilde teizmin yaptığı iddia edilmektedir. Burada sunulan argüman, arzuları takip ettirip (kökensel hataya sevk edip) hedefine varan değil, arzuların nasıl var olduğunun en iyi açıklamasından hedefe varan bir argümandır. "Neden farklı arzularımız bizi Allah'ın varlığına inanmaya yöneltecek şekildedir?" şeklindeki çok önemli sorunun cevabı olarak "Çünkü hepsini Allah yaratmıştır" cevabı, farklı arzuların yönelttiği hedefteki bu birliği gayet iyi açıklarken, materyalist-ateizmin doğa yasaları çerçevesinde işleyen tesadüfe dayalı yaklaşımı tatmin edici bir açıklama sunamamaktadır. Teizmin paradigması içerisinde her şeyi ve dolayısıyla arzuları yaratan Allah olduğu için, farklı arzuların hepsinin aynı hedefe yöneltmesi arzuların yaratıcısının planının bir eseridir. Dolayısıyla farklı arzuların insanları Allah'a yöneltmesinde şaşırılacak bir şey yoktur. Fakat tesadüfen arzuların oluştuğunu düşünen biri için, maddi evrende tesadüfen oluşmuş bu arzuların maddeyi aşkın, üstün bir güce bizi yönlendiriyor olmasının mantıklı bir açıklaması gözükmemektedir.

Kısacası tarihin en ünlü ateistleri, insanların arzularının tatmininin Allah'ın varlığını gerektirmesini, insanların Allah'ın varlığını uydurma sebebi olarak göstermeye çalışmışlardır. Oysa burada, ateist filozofların boğulduğu yerde yaşam suyunun olduğunu göstermeye çalıştım. Birbirlerine indirgenmeyecek, farklı ve çok temel arzularımı-

zın aynı şekilde Allah'ın varlığını gerektirmesinin en iyi açıklaması; Allah tarafından bunların insanlara yerleştirilmiş olduğudur. Sırf bu dünyada yaşama ve üreme temelinde seçim yapan, materyalist-ateistlerin öngördüğü şekilde işleyen bir doğal seleksiyon mekanizmasıyla, bu dünyayı aşkın bir Allah'ın varlığını gerektirecek şekilde birçok arzunun oluşması açıklanamaz. "Neden farklı arzularımız bizi Allah'ın varlığına inanmaya yöneltecek şekildedir?" tarzındaki olağanüstü önemdeki sorunun yegâne rasyonel cevabını teizm sağlamaktadır. Bahsedilen farklı arzuların hepsinin aynı varlık anlayışını –ontolojiyi– gerektirmesini tesadüfle açıklayan materyalist-ateist görüşe karşı bunların Allah tarafından böyle oluşturulduğunu söyleyen teist görüş tercih edilmelidir.

9. DOĞUŞTAN AHLAK DELİLİ

Ahlak konusu felsefe ve dinlerin binlerce yıldır odağında olmasına rağmen 18. yüzyıldan önce ahlakın hareket noktası yapılmak suretiyle Allah'ın varlığı için bir argüman ileri sürüldüğüne tanıklık edilmez. Bunun bir sebebi, birçok teistin Allah'ın varlığını fideist bir şekilde (delile ihtiyaç duymayan imancı bir yaklaşımla) başlangıç noktası yaparak bir argümana ihtiyaç duymaması; diğer bir sebebi ise argümanlara atıf yapanların başta tasarımı temel alan deliller olmak üzere kozmolojik delil ve bilinç delili gibi delilleri yeterli görmeleri olmuştur. 18. yüzyıldan önce rastlanmayan, 20. yüzyılın başlarından sonra ise felsefenin adeta "metruk arazisi"ne[82] dönüşmüş olan ahlak delilleri hakkında hâlâ çok şey söylenebileceği düşünülerek burada bir argüman sunulacaktır.

Ahlakın artan bir şekilde interdisipliner bir çalışma alanı olduğu gözlenmektedir; felsefe ve dinler dışında psikoloji, bilişsel bilimler, nöroloji, antropoloji, evrimsel biyoloji, çocuk gelişimi gibi birçok başlık altında ahlak ko-

82. Robert Adams, "Moral Arguments for Theistic Belief," **Rationality and Religious Belief**, Ed: C. Delaney, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1979, s. 116.

nusu ele alınmaktadır.[83] Ahlaktan hareketle yeni bir şeyler söylenecekse, bu çalışmaların da göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyim. Ahlakın, doğuştan sahip olduğumuz özelliklerimizle ilişkisine –aralarında önemli görüş farkları olsa da– Gottfried Leibniz (1646-1716),[84] Lord Shaftesbury (1671-1713),[85] Francis Hutcheson (1694-1746),[86] Thomas Reid (1710-1796)[87] ve Adam Smith (1723-1790)[88] gibi ünlü filozoflar dikkat çekmiştir. Sonuçta buradaki hareket kaynağım olan insanların doğuştan ahlaki özelliklere sahip olması, tarihteki birçok felsefeci ve teolog ile ortak noktamdır. Yakın dönemde gerçekleştirilen modern bilim alanındaki çalışmalardan gelen verilerle bu tarihsel iddianın desteklenmeye çalışılacak olması ve doğuştan ahlaki özelliklerin Allah'ın varlığını temellendiren bir ahlak delili için hareket noktası yapılması ise buradaki yaklaşımı farklı kılan unsurlardır. Bu konudaki delili şu şekilde sunabilirim:

1. İnsanların doğuştan ahlaki özellikleri vardır.

2. Bu durumu açıklayacak iki tane alternatif açıklamaya sahibiz:

---

83. Christopher Suhler ve Patricia Churchland, "The Neurobiological Basis of Morality," **The Oxford Handbook of Neuroethics**, Ed: Judy Illes ve Barbara J. Sahakian, Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 33.
84. G. W. Leibniz, **New Essays on Human Understanding,** Ed: Peter Remnont ve Jonathan Bennett, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
85. Lord Shaftesbury, **Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times**, Ed: Lawrence Klein, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s. 163-230.
86. Francis Hutcheson, **A System of Moral Philosophy**, Continuum International Publishing Group, New York, 2005.
87. Thomas Reid, **Inquiry and Essays**, Ed: R. E. Beanblossom ve K. Lehrer, Hackett Publishing, Indianapolis, 1983.
88. Adam Smith, **The Theory of Moral Sentiments**, Liberty Classics, Indianapolis, 1976.

2.1 Doğuştan ahlaki özelliklerimiz materyalist-ateizmin öngördüğü şekilde tesadüf ve zorunluluk ile oluşmuştur.

2.2 Doğuştan ahlaki özelliklerimiz teizmin öngördüğü şekilde Allah tarafından oluşturulmuştur.

3. Doğuştan ahlaki özelliklerimizi teizm materyalist-ateizmden daha iyi açıklar:

3.1 Çünkü "ahlaki farkındalık" özelliğimizi daha iyi açıklar.

3.2 Çünkü doğuştan ahlaki özelliklerimizin ancak Allah varsa rasyonel temeli olmasını daha iyi açıklar.

4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Bu argümanın birinci maddesi düşünce tarihi boyunca çok tartışılmış bir hususla ilgilidir. Zihnin doğuştan boş bir levha olduğu görüşünü, hem birçok teist hem de birçok ateist savunmuştur. Boş levha *(tabula rasa)* kavramını popülerleştiren John Locke teistlere bir örnektir. Locke insan zihnine doğuştan işlenmiş gerçekler/idealar olduğu görüşüne karşı çıkan epistemolojik yaklaşımının gereği olarak ahlak ile ilgili doğuştan özellikler olduğu görüşüne de karşı çıktı.[89] Ahlak ile ilgili doğuştan özelliklerimizin olmadığı, ateistlerin yaygın olarak benimsemiş olduğu bir pozisyondur. Bu görüşü savunanların birçoğu, insanlarda gözlemlenen ahlaki yapıyı sosyokültürel belirlenimle açıklarlar; toplumsal ihtiyaçları, var olan ahlaki fenomen-

89. John Locke, **An Essay Concerning Human Understanding**, Prometheus Books, New York, 1995. 1. ve 3. bölümler.

lerin yegâne belirleyicisi olarak nitelerler. Durkheim bu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biridir. Durkheim insanların doğuştan özelliklerinin mevcut olmadığını, bireylerin doğasını sadece sosyal faktörlerin biçimlendirdiğini ifade etmiştir.[90] 20. yüzyıl felsefesinde önemli bir yer tutan postmodernist yaklaşımların birçoğunca da insanların ahlak ile ilgili doğuştan özelliklere sahip olduğu reddedilmiştir (bu özellikler herkes için evrensel-ortak ahlaki değerler olduğu iddiasına temel yapılabilir gibi endişelerle). Sonuçta ateist ve teist birçok kişi, insanların doğuştan ahlakla ilgili özelliklere sahip olmadıklarını, 20. yüzyılda olduğu gibi hâlâ benimsemektedirler.[91]

Her sağlıklı insanın, özünde çok kompleks olmalarına karşı, çok rahat bir şekilde "iyi-kötü, doğru-yanlış, adaletli-adaletsiz" gibi ahlakın temelini oluşturan kavramları, çok küçük yaştan itibaren rahatça kullanabilmesi, bunları kullanma yeteneğinin insana doğuştan verildiğini göstermektedir. Bana göre bu, bilimsel araştırmalara atıf bile yapılmadan savunulabilecek, fakat ahlakla ilgili temel kavramlara sahip olmadaki olağanüstülüğü iyi analiz etmeyi gerektiren bir husustur. Bunun yanında yakın dönemde psikoloji ve bilişsel bilimler alanında yapılan birçok çalışmanın gösterdiği gibi ahlak ile ilgili özelliklerin birçoğu bebeklik aşamasından itibaren belirir. Jonathan Haidt'in de gösterdiği gibi ahlaki yargılar birçok kere akıl yürütme

---

90. Donald Black, "On the Origins of Morality," **Evolutionary Origins of Morality: Cross-Disciplinary Perpectives**, Ed: Leonard Katz, Imprint Academic, Thorverton, 2000, s. 109.
91. Burada savunduğum "doğuştan ahlak delili"nde ahlakın doğuştan özelliklerimizle ilişkili olduğunu ifade ederken, dıştan gelen etkilerin insanların ahlaki yapısının oluşumundaki önemli etkisini reddetmediğimi belirtmeyi, bir yanlış anlama olmaması için gerekli görüyorum.

sürecine bağlı olmadan, spontane, otomatik olarak gerçekleşir ve bununla ilgili açıklama da birçok zaman eylem gerçekleştirildikten sonraki (post hoc) bir meşrulaştırma teşebbüsü şeklinde olmaktadır.[92]

Bahsedilen çalışmalara birkaç örnek vereyim. Yapılan birçok farklı deneyde yeni doğanlara diğer bebeklerin ağlamaları dinletilince ağlamaya başladıkları, stresli olduklarını gösteren yüz ifadeleri sergiledikleri ve emzirme oranlarının değiştiği saptanmıştır. Bu reaksiyonların gerçekten ağlamaya karşı mı, gelen sese karşı mı olduğunun anlaşılması için yeni doğanlara, aynı şiddette başka sesler, sentetik ağlama ve kendi ağlamalarının kaydı dinletilince ise diğer bebeklerin ağlamalarına gösterdikleri reaksiyonu göstermemişlerdir.[93] Kişilerin kızgınlık, korku, üzüntü, sevinç, acı, şehvet, suçluluk ve utanma gibi birçok temel duygusunu empati yoluyla anlarız. Yokluğu psikopatiye yol açan empati, kompleks ve çok katmanlı bir özelliktir.[94] Bu kadar önemli ve kompleks bir özellik olan empati ile ilgili özelliklere yeni doğan bebek aşamasından itibaren rastlanması, ahlaki bir sistemi benimsemek için gerekli unsurlardan biri olan empatiye doğuştan sahip olduğumuzu gösterir.

Diğer örnekleri benzer birçok versiyonu olan kukla deneylerinden verebilirim. Bir deneyde, bir kukla iki kuklayla top oynayacak ve diğer bir kukla topu alıp kaçacak şekilde

---

92. J. Haidth, "The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment", **Psychological Review**, No: 108, s. 814-834.
93. M.L. Simner, "Newborn's Response to the Cry of Another Infant," **Developmental Psychology**, No: 5, 1971, s. 136-150; M. Dimion, F. Simion ve G. Caltran, "Can Newborns Discriminate Between Their Own Cry and the Cry of Another Newborn Infant," **Developmental Psychology**, Vol: 35/2, 1999, s. 418-426.
94. Tania Singer, "The Neuronal Basis and Ontogeny of Empathy and Mind Reading: Review of Literature and Implications for Future Research," **Neuroscience and Biobehavioral Reviews**, No: 30, 2006, s. 857-858.

bir senaryo bebeklere seyrettirildi. Bu mızıkçı kukla bebeklerin önüne getirilince, bebeklerin "adaleti uygulama"ya kalkışıp mızıkçı kuklayı cezalandırdıkları, örneğin kuklanın kafasına elleriyle vurdukları durumlar gözlemlenmiştir. Başka bir deneyde, 21 aylık bebekler iyi ve kötü kuklaların olduğu bir deney ortamında gözlemlendi: Bu ortamda 21 aylık bebekler, kuklalara ödül olarak bir şeyler verebilecekleri veya ceza olarak onlardan bir şeyler alabilecekleri bir duruma sokuldu. Bebeklerden bir şey almaları istendiğinde kötü kukladan aldıkları, vermeleri istendiğinde ise iyi olana verdikleri gözlemlendi. Diğer bir deneyde ise sekiz aylık bebekler, iyi kuklaya ödül verenleri bu kuklayı cezalandıranlara tercih ettiler; daha da ilginci kötü kuklayı cezalandıranları kötü kuklayı ödüllendirenlere tercih ettiler.[95] İyinin ödüllendirilmesinin ve kötünün cezalandırılmasının "adalet" kavramı açısından önemli bir yeri vardır. Bahsedilen deneylerin yapıldığı ve konuşmayı bile öğrenmemiş çocukların böylesi değerlendirmeler yapabilmeleri, doğuştan ahlakla ilgili kavramları kullanmaya ve değerlendirmeler yapmaya hazır bir altyapı ile dünyaya geldiğimiz görüşünü desteklemektedir. John Rawls "adaletli" ve "adaletsiz" gibi olağanüstü derecede kompleks ve potansiyel olarak sınırsız çeşitlilikte yargıda kullanabileceğimiz temel kavramların ve bunlara dayalı ahlaki yargılarımızın, Chomsky'nin dil teorisine benzer (doğuştan sahip olduğumuz kapasiteyle ilişki kuran) bir yaklaşımla anlaşılabileceklerini ifade etmiştir.[96]

Görüldüğü gibi bir ahlaki sisteme sahip olmayı müm-

---

95. Paul Bloom, "The Moral Life of Babies", **The New York Times**, 5 Mayıs 2010.
96. John Rawls, **A Theory of Justice**, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, 1999, s. 41.

kün kılan temellere insanların doğuştan sahip olduğu, yani argümanın birinci maddesinin doğruluğu anlaşılmaktadır. (Burada, bütünüyle bir ahlaki sistemin değil, bir ahlaki sistemi öğrenmeyi mümkün kılan temellerin doğuştan olduğunun savunulduğuna dikkat edilmelidir.) Argümanın ikinci maddesine gelince; insan doğasında bu özelliğin nasıl var olduğunun açıklamasını ancak insanı doğasıyla beraber açıklama iddiasındaki kuşatıcı yaklaşımların yapması mümkündür. Daha önce de gördüğümüz ve bu argümanın ikinci maddesinde ifade edildiği gibi bu hususta da rakip iki görüş teizm ve materyalist-ateizmdir. Birçok materyalist-ateist de bunu kabul edecektir, fakat mevcut özelliği kendi paradigmalarının daha iyi açıkladığını iddia edeceklerdir.

Argümanın üçüncü maddesinde ifade edilen sebeplerle teizmin insanların doğuştan ahlaki temellere sahip olmasını daha iyi açıkladığı gösterilebilirse, bu delilin sonucu olan "teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiği" mantığın gereği olarak kabul edilecektir. Anlaşılacağı üzere bu argümanda kritik madde üçüncü maddedir ve aşağıda bu maddenin iki şıkkı değerlendirilecektir.

3.1'in Değerlendirilmesi: Öncelikle evrimsel mekanizmaların araçsal sebepler olarak kullanılarak doğuştan ahlaki özelliklerimizin oluşturulmuş olduğu görüşünün burada savunulan argümanla uyumlu olduğunu belirtmek istiyorum. (Bundan bir önceki doğal arzular ve daha detaylı şekilde iki bölüm önceki canlılarla ilgili bölümde bu hususa dikkat çekildiği için orada dikkat çekilenleri burada tekrarlamıyorum.) Genel tektanrıcı

inanç, insanların hayvan ve bitkilerden farklı bir şekilde ahlaki sorumluluğu olduğu yönündedir. İnsanların arı, karınca gibi bazı canlılarda da görülen özgeci (altruist, diğerkâm, fedakâr) davranışları sergilerken sahip olduğu "ahlaki farkındalık" (moral awareness) özelliği diğer tüm canlılardan farklıdır. Canlarını başkaları için feda etmek gibi özgeciliğin en üst örneklerini gösteren arılar gibi canlılarla benzer davranışları gösteren insanların bu davranışları aynı olsa da, bu davranışlara yol açan mekanizmalar oldukça farklı gözükmektedir. Davranışçı metodoloji, aynı davranışı gösteren bireylerin bu davranışlarının arkasında farklı kaynakların olduğuna nüfuz edemez. Hermenötik ve içebakışçı (introspective) yaklaşımlar kullanılarak insanların "ahlaki farkındalık"larına tanıklık edilip; bunun, arıların "ahlaki farkındalık" ile irtibatlı olmayan ama benzer davranışlara sebep olan mekanizmalarından ne kadar farklı olduğu anlaşılabilir. Kendi türünden birine yardım etmek gibi arı ve insan arasındaki tamamen aynı özgeci bir davranışı ele alırsak, bunun "ahlaki farkındalık" ile yapılıp yapılmamış olması çok önemli bir farktır. Hayatını feda edecek şekilde özgeci davranan arıların bu davranışları, bilinçli bir şekilde iyi-doğru ve kötü-yanlışın "farkındalığı" hissedilerek ve "ahlaki seçim" yapılarak değil de, genlerinde kodlu olan bir kodun "farkındalıksız" uygulanması olarak gerçekleşir (böcekbilimcilerin çoğunluğu bu hususta hemfikirdir).

John Hick'in dikkat çektiği gibi arı, "ahlaki farkındalık" ile ahlaki seçim yapabilse "kendisinin yaşamını feda etme-

meyi" de tercih etmesi pekâlâ mümkün olurdu.[97] İnsanların "doğuştan ahlaki özellikleri" sadece otomat gibi bir hedefe yönelmelerinden radikal şekilde farklı olarak "iyi-kötü, doğru-yanlış, adaletli-adaletsiz" gibi temel kavramların "farkındalığı" ile ahlaki seçim yapacak bir kapasiteyi de insan için mümkün kılmaktadır. "Ahlaki farkındalığa" özel vurgu yapan Richard Swinburne şöyle demektedir:

> "İnsanlar bir olay hakkında önemli kararlar verecekleri zaman ahlaki iyilik ve kötülük kavramlarına (bence genel manada iyilik ve kötülüğe) sahip olmalıdırlar... Allah bizi seçmemiz gereken önemli seçeneklerle karşılaştıracak ise zaten bu tip bir ahlaki farkındalığın gelişmesini sağlayacaktır. Fakat eğer Allah yoksa, zekâya sahip olan bedenli varlıkların bu seviyeye gelmelerinin olasılığı nedir? Bu varlıklar, birçok hayvan grubunda olduğu gibi, spontane ve doğal olarak birbirlerine yardım edebilirler. Fakat bu eylemleri ahlaki olarak iyi kapsamında değerlendirmek özgeci davranmanın ötesinde bir olgudur. Yani, Allah'ın bazı yarattıklarına, onların özgür bireyler olmaları için gerekli olan ahlaki değerleri vermesi beklenecek bir olguyken, başka herhangi süreçlerin neticesinde ahlaki değerlerin oluşmasını beklemek için bir sebep yoktur. Bunu şu olgu da göstermektedir: Kendi türünden olan diğer hayvanlara yardım etmeye doğal olarak eğilimli birçok hayvan için ahlaki bir değer yoktur, aslan ve kaplanların ahlaki değerleri olduğunu veya bu değerle-

97. John Hick, **Arguments for the Existence of God**, Herder and Herder, New York, 1971, s. 63.

ri geliştirebileceklerini kabul etmek için bir sebep bulunmamaktadır... Ahlaki seçimler ahlaki farkındalığın varlığını gerektirmektedir..."[98]

Materyalist-ateist yaklaşıma sahip olanların ileri sürdüğü gibi arkasında bilincin olmadığı tesadüfen gerçekleşen süreçlerin sonucunda "ahlaki farkındalık" gibi çok kompleks, maliyetli ve insana has bir özelliği insanların kazandıklarının iddia edilmesi; yani dünyadaki diğer tüm canlılardan farklı olarak insanın davranışlarında "ahlaki farkındalığın" rol oynaması gibi farklı bir çözümün tesadüfi süreçlerle ortaya çıktığı iddiası mantıklı gözükmemektedir. Fakat tesadüfü dışlayan ve insanın "ahlaki farkındalığı"na Allah'ın planı içinde özel anlamlar yükleyen teizm açısından, diğer canlılardan farklı böylesi bir özelliğin insana yerleştirildiğini düşünmek için iyi nedenler vardır.

Ayrıca maddi evrende, fiziğin tarif ettiği kadarıyla maddenin özellikleriyle alakasız gözüken ve ahlakı mümkün kılan "iyi-kötü" gibi kavramların nasıl olup da var olduğunu da teizm çok daha başarılı bir şekilde açıklar. İnsanların doğuştan sahip oldukları ahlaki temelleri sayesinde var olan "ahlaki farkındalık" özellikleri; Allah'ın insanları yarattığı görüşü doğruysa beklenecek bir özellikken, ateizm doğruysa beklenmeyecek bir özelliktir. "Neden ahlaktan yoksunluk değil de ahlaki farkındalık var?" sorusu, teist paradigma içinde ateist paradigmadan çok daha başarılı şekilde cevap bulmaktadır.

98. Richard Swinburne, **The Existence of God**, 2. Baskı, Clarendon Press, Oxford, 2004, s. 216-217.

3.2'nin Değerlendirilmesi: Ahlaki bir sistemin Allah inancı olmadan işlemesi pratikte elbette mümkündür (bu yüzden birçok ateist oldukça ahlaklıdır), fakat en önemli özelliklerinden birisi bağlayıcılık olan ve insanların şahsi çıkarlarından gerektiğinde fedakârlık yapmalarını gerektiren yasalardan oluşan ahlaki sistemlerin, Allah inancı olmadan rasyonel temeli olamaz. Nitekim birçok ünlü ateist felsefeci de bunu tespit etmiştir. Örneğin Allah olmadığında ahlaki değerlerin doğruluk değeri kalmayacağına, Nietzsche ve Sartre gibi ünlü ateist filozoflar dikkat çekmiştir. Nietzsche'nin şu sözleri böylesi bir tespiti ortaya koymaktadır:

"Ondan, temel bir kavramı, Allah'a inancı çekip aldığınızda, bütününü mahvedersiniz: Artık zorunlu hiçbir şey elinizde kalmaz... Onun ancak Allah'ın varlığı doğruysa bir doğruluk değeri olabilir; o, Allah ile ayakta durur, Allahsız çöker."[99]

Sartre'ın şu sözlerinde de bu yaklaşımı görmekteyiz:

"Tam tersine, varoluşçu için Allah'ın var olmadığı fikri oldukça huzursuzluk vericidir, çünkü O'nunla beraber rasyonel bir zeminde değerler için zemin bulma olasılığı da yok olmaktadır. Bu, bunu düşünecek sonsuz ve mükemmel bir bilinç olmadığı anlamına geldiğinden, baştan kabul edilebilecek bir iyilik de yok demektir. Sadece insanların olduğu bir zeminde olduğumuzdan; hiçbir yerde iyiliğin var olduğu, kişi-

99. Walter Kaufmann, **Portable Nietzche**, The Viking Press, New York, 1954, s. 515-516.

> nin dürüst olması veya yalan söylememesi gerektiği yazmaz. Dostoyevski 'Allah olmasaydı, her şey serbest olurdu' diye yazmıştır ve bu da varoluşçuluğun başlangıç noktasıdır. Gerçekten de Allah yoksa her şey serbesttir ve bunun sonucu olarak da insanın bir dayanak noktası yoktur."[100]

Ateist bir dünya görüşünün içerisinde sahip olduğumuz doğuştan ahlaki özelliklerin illüzyon olarak anlaşılması gerektiğini çağımızın ünlü materyalist-ateistleri Michael Ruse ve Edward Wilson'ın şu sözlerinden de anlayabiliriz:

> "Cambridge'li felsefeci G. E. Moore tarafından bu yüzyılda popülerleştirilen bir ifadeyi kullanmak gerekirse, evrimsel etikte var olandan olması gerekene geçiş yapıldığından 'natüralist yanılgı' (the naturalistic fallacy) suçu işlenmektedir. Ahlak bize ortak hareket etmemiz için genlerimiz tarafından yutturulan bir illüzyondur. Hiçbir dış temeli yoktur. Ahlak, evrim tarafından oluşturulmuştur, fakat onun tarafından temellenmemektedir... Ahlakın objektif bir temeli yoktur, fakat biyolojik yapımız bizi öyleymiş gibi düşünmeye sevk etmektedir."[101]

Ahlaki yargının temelini oluşturan ve doğuştan sahip olduğumuz "iyilik-kötülük" ile ilgili sezgilerimiz üzerine düşündüğümüzde, "iyilik-kötülüğün" şahsi çıkarlar ve

100. Jean-Paul Sartre, **Basic Writings**, Ed: Stephen Priest, Routledge, Londra, 2001, s. 32.
101. Michael Ruse ve Edward O. Wilson, "The Evolution of Ethics," **Philosophy of Biology**, Ed: Michael Ruse, Prentice Hall, New Jersey, 1989, s. 314-317.

tutkuların üstünde ontolojik bir statüye sahip olduğunu anlarız; bu ahlak ile ilgili en temel hususlardan birisidir. Ahlaki yasaların "Allah'ın buyruğu" olması bu hususta gerekli rasyonel temeli sağlar, çünkü teist ontolojiye göre Allah her şeyimizi muhtaç olduğumuz ve her şeye gücü yeten yaratıcımız olduğu için O'nun buyrukları (ahlak yasaları) her türlü toplumsal beklenti, şahsi çıkar ve tutkulardan daha önemlidir. Fakat materyalist-ateist paradigma içinde "iyilik-kötülük" ile ilgili sezgi, tesadüfi süreçlerle oluşmuş olan nükleotidler gibi biyokimyasal yapılardan, bunlar ise evreni oluşturan temel kuvvetler veya itme-çekme ve dalga-parçacık olmak gibi maddenin özelliklerinden ibarettir. Eğer materyalist-ateizmin öngördüğü gibi var olanlar sadece ve sadece maddeden ibaretse, maddi yapıda şahsi çıkarlar ve tutkular üzerinde bir değere sahip olması gereken "iyilik-kötülük" hakkındaki sezgimize rasyonel temel bulunamaz. Materyalist felsefenin paradigmasında ortaya çıkan bu durumu gören Ruse ve Wilson gibi ateistler bu sezgilerimizi (yani ahlakı) "illüzyon" olarak görmüşlerdir. Ateist ontolojide doğal süreçlerin ve tesadüfün birleşimiyle oluştuğu düşünülen insanların hayvanlardan farklı ahlaki özellikleri olan bir varlık olmasını temellendirebilecek rasyonel bir temel gözükmemektedir.

Örneğin birisinin yüklü miktarda parasını düşürdüğünü, bunu bizim bulduğumuzu, parayı iade etmezsek hayatımızın geri kalanını çok rahat geçireceğimizi ve bu parayı aldığımızı hiçbir kimsenin kesinlikle bilemeyeceğini düşünelim. Toplumsal bir yaptırımın kesinlikle mümkün olmadığı bu durumda ahlakla ilgili ilk teorik açıklama neyin "iyi-kötü" olduğunun belirlenmesi için

gerekir. Gerek a priori (önsel) akıl yürütmeye dayanan Kantçı deontolojik bir ahlaka[102] gerek tümevarımsal bir akıl yürütmeye dayanan Millci yararcı bir ahlaka[103] atıflar yaparak da parayı iade etmenin "iyi" etmemenin "kötü" olduğunu savunanlar olabilir. Fakat bahsedilen yaklaşımlar, deontolojik kuralların veya yararcı yaklaşımın neden "iyi" olduğunu açıklayamamakta, yani ahlaki sistemlerinin temellerini Allah'a atıf yapmaksızın rasyonel şekilde inşa edememektedirler.

"İyi" insanların çıkar hesaplarının üzerinde olan bir standarttır; ahlakı otonom gören Kantçı sistemde; insanların, tüm insanların akıllarını göz önünde bulundurarak ulaştıkları bir ahlaki standardı (koşulsuz buyruğu: categorical imperative), yine akıllarıyla yapacakları çıkar hesaplarının ve arzularının üzerine çıkarmalarının rasyonel temeli gözükmemektedir.[104] "Neden herkesin kendi çıkarını gerçekleştirmesi veya 'tutkuların kölesi' (slave of the passions) olması değil de, başka akılların da göz önünde bulundurulmasıyla çıkarsanan koşulsuz buyruğa uymak iyidir?" temel sorusunun mantıklı cevabı Kant'ın sisteminde yoktur. Doğuştan ahlaki özelliklerimizi tesadüfen oluşmuş doğal süreçlerin sonucu görenlerin, bunları "illüzyon" olarak gördükleri gibi rasyonalitemizi tesadüfi süreçlerin sonucu olarak görenlerin, insanların ortak rasyo-

102. Immanuel Kant, **Fundamental Principles of the Metaphysics of Morals**, Çev: Thomas Kingsmill Abbott, Chicago, William Benton, 1971, s. 253-287; Immanuel Kant, **The Critique of Practical Reason**, Çev: Thomas Kingsmill Abbott, Chicago, William Benton, 1971, s. 291-361.

103. John Stuart Mill**, Utilitarianism**, Hackett Publishing, Indianapolis, 2001.

104. Kant'ın "en yüksek iyi" (summum bonum) için "Allah, ahiret, özgür irade"nin var olduğunu postulat olarak koymayı zorunlu görmesiyle ahlakın otonom olduğuyla ilgili kendi iddiasının çeliştiği kanaatindeyim. Kant'ın reddettiği bu itirazı burada tartışmadan geçiyor, sadece bu hususa dikkat çekmekle yetiniyorum.

nalitesinden çıkartılacak değerlere uyulmasıyla ilgili "gereklilik, bağlayıcılık" hislerini de "illüzyon" olarak görmeleri gerekir. "Neden kendi en çok mutluluğumuzu değil de en çok kişinin en çok mutluluğunu (the greatest happiness of the greatest number) düşünmeyi iyi olarak nitelemeliyiz?" gibi yararcı ahlakın temelleri açısından çok temel bir soru da rasyonel bir cevaptan yoksundur.

Kısacası insanların doğuştan ahlaki özellikleri olduğunu, çok kompleks ahlaki temel kavramları çok küçük yaştan itibaren sağlıklı tüm insanların kullanabilmelerinden ve son dönemde yapılan modern psikoloji ve bilişsel bilimler alanındaki çalışmalardan anlıyoruz. Doğuştan sahip olduğumuz özellikler sayesinde insan türüne has bir özellik olan "ahlaki farkındalık" özelliğine sahip olmaktayız. Hiçbir canlıda gözükmeyen böylesi kompleks ve türe has bir özelliğin insanlarda oluşması; insanı ontolojik açıdan diğer canlılardan ayırmayan materyalist-ateistler açısından beklenilmemesi gereken bir durumken, insanların özel ahlaki sorumlulukları olduğunu iddia eden teistler açısından ise beklenecek bir durumdur. Ayrıca tesadüfi doğal süreçlerin ancak Allah varsa rasyonel temeli olacak özellikleri insanlarda oluşturduğu şeklindeki materyalist-ateizmin görüşünden, bunlar Allah tarafından insanlarda bilinçli bir şekilde oluşturulduğu için ancak Allah'ın varlığına atıfla bu özelliklerin rasyonel temel bulabildiği görüşü çok daha iyi bir açıklamadır. Doğal süreçlerle bahsedilen doğuştan kapasitemizin oluştuğunu söyleyenler, doğal süreçlerin gözlerimizi Allah'a çevirdiğini söylemiş olmaktadırlar. Bu ise materyalist-ateist görüşten ziyade Allah'ın doğal süreçleri araçsal sebepler olarak kullandı-

ğını söyleyen teistlerin beklentileriyle uyumludur. Burada savunulan görüşe göre doğuştan ahlaki özelliklerimizi yaratan, insanlara bahsedilen özellikleri doğuştan (fıtratlarına) vermek suretiyle, adeta kendi markasını insanların fıtratına vurmuştur. Sonuçta doğuştan ahlaki özelliklerimizin incelenmesinin neticesinde de teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiği gözükmektedir.

10. AKIL DELİLİ

Güncel hayatta en basit olay hakkında sohbet etme, bir hedefimiz üzerinde düşünme, laboratuvarda bilim yapma, sofistike felsefi argümanlar kurma gibi birçok faaliyetimiz "akleden" bir varlık olmamız sayesinde gerçekleşmektedir. En basitinden en kompleksine hayatımızın bu kadar geniş bir alanına içkin olan ve bizi biz yapan fıtratımızın en temel özelliklerinden olan "aklımızın" varlığını çoğu zaman hissetmeden bu faaliyetleri yaparız.

Burada sunulacak argüman bize içkin olanla; sağlıklı her insanın doğuştan (fıtrattan) sahip olduğu akıl özelliğiyle ilgilidir. Evrenin rasyonel yapısı olmasa zihin onu anlayamazdı (2. delil olan yasaların varlığı delili), diğer yandan evren hangi özelliklere sahip olursa olsun akılda belli özellikler olmasaydı da evren anlaşılır olamazdı (akıl delili). Dış evren ve akıl arasındaki uyum da özellikle dikkat edilmesi gerekli çok önemli bir fenomendir. "Akıl delili"nin önümüzdeki iki bölümde savunulacak "irade delili" ve "bilinç ve benlik delili" ile yakından ilişkili olduğunu hatırlatmakta fayda görüyorum. Zihnin akıl yürütme becerisi iradeyle de bilinçle de çok yakın ilişki içinde olduğundan, buradaki argüman "irade delili" ve

"bilinç ve benlik delili" ile beraber değerlendirilmelidir. Bu önemli hatırlatmayı yaptıktan sonra "akıl delili"nin sunumuna geçiyorum:

1. Akıl yürütme süreçlerinin gerçekleşmesi için –başka özelliklerle beraber– zihinde şu özelliklerin olması gerekmektedir:

1.1 İrade için gereken özellikler.

1.2 Bilinç ve benlik için gereken özellikler.

1.3 Doğru ve yanlış kavramlarına sahip olma ve bunları kullanabilme.

1.4 Mantık kurallarına sahip olma ve mantık yürütme.

2. Aklın bu özelliklerinin nasıl ortaya çıktığını açıklama hususunda temelde iki alternatif görüş olduğu gözükmektedir:

2.1 Eğer materyalist-ateistlerin savunduğu gibi var olan tek varlık tipi maddeyse, akılda var olan bu özellikler, doğa yasaları çerçevesinde tesadüfi süreçlerle oluşmuştur.

2.2 Eğer teistlerin savunduğu gibi Allah varsa, kendisi akıl sahibi bir varlık olan Allah'ın sayesinde aklın bu özellikleri oluşmuştur.

3. Akıl etmeyi mümkün kılan bu özellikleri teizm materyalist-ateizmden daha iyi açıklar:

3.1 Çünkü irade için gerekli özellikleri teizm materyalist-ateizmden daha iyi açıklar (11. bölümde gösterilecek).

3.2 Çünkü bilinç ve benlik için gerekli özellikleri

teizm materyalist-ateizmden daha iyi açıklar (12. bölümde gösterilecek).

3.3 Çünkü doğru ve yanlış kavramlarını kullanabilmeyi teizm materyalist-ateizmden daha iyi açıklar.

3.4 Çünkü mantık yürütebilmeyi teizm materyalist-ateizmden daha iyi açıklar.

4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Argümanın ilk maddesinde dikkat çekilen özelliklerin akıl yürütmek için olmazsa olmazlar kategorisinde olduğu herkesin rahatça kabul edeceği bir husustur. Eğer iradesi olan bir varlık olduğumuzu reddedersek, tüm düşüncelerimiz bizim isteğimizin dışında gerçekleşen rüzgârın esmesi gibi fiziksel olaylardan farklı olamayacağı için bir akıl yürütmeyi yapabildiğimizden de bahsedilemez; akıl yürütmemiz ancak irademiz varsa anlamlı olabilir, aynı zamanda akıl yürütemeyen birinin iradi eylem gerçekleştirebileceği de söylenemez (11. bölümde irade ele alınacaktır). Ayrıca bilinç sahibi bir kişi olmadan da bir akıl yürütme yapabildiğimizden bahsedilemez; akıl yürütme ancak bilinçli bir şekilde aklımızdan geçenlerin farkında isek ve her akıl yürütme bir kişiye ait ise anlamlıdır (12. bölümde bilinç ve benlik ele alınacaktır).

Önümüzdeki iki bölümde ele alınmayacak ve argümanda dikkat çekilen diğer iki hususu, kalemin yazı yazmaya yarayan bir araç olduğu gibi basit bir akıl yürütmeyi inceleyerek değerlendirelim. Kalemin yazı yazmaya yarayan araç olduğunun "doğru", yenebilecek bir şey olduğu-

nun "yanlış" olduğu gibi değerlendirmeleri yapamasaydık bahsedilen bilgi bir anlam ifade etmezdi; kelimeler zihnimizde "doğru" ve "yanlış" kavramları çerçevesinde yaptığımız değerlendirmelerimiz sayesinde bir anlama sahiptirler (doğru ve yanlış kavramlarıyla ilgili özellik). Temel mantık kurallarına (özdeşlik ve çelişmezlik gibi) göre kalemi ve yazı yazmayı değerlendiremeseydik ve daha önce kalemin yazı yazdığını defalarca görüp tümevarımlı mantık yürütmeyle kalemin yazı yazmaya yarayan bir araç olduğu sonucuna varamasaydık da bahsedilen bilgiye sahip olamazdık (mantıkla ilgili özellik). Sonuçta teistlerle materyalist-ateistler arasında bu özelliklerin aklın temel özellikleri arasında olduğu hususunda, yani argümanın birinci maddesi hakkında bir ihtilaf olmadığı rahatlıkla söylenebilir. (Hafızanın ve dil konuşma kapasitesinin gerekliliği gibi başka özellikler de akıl yürütebilmemiz için şarttır; fakat burada akıl yürütmek için gerekli bütün şartlar değil bazı şartlar ele alındı.)

Argümanın ikinci maddesinde akıl fenomeninin nasıl ortaya çıktığını açıklamak için "temel" iki yaklaşım olduğu ifade edildi: Bunların birincisi, maddenin varlığının ezeli olduğunu kabul eden ve maddeye içkin doğa yasalarının sunduğu potansiyel çerçevesinde gerçekleşen tesadüflerin birleşmesiyle aklın oluştuğunu savunan materyalist-ateist yaklaşımdır. İkincisi ise ezeli olarak var olan ve akıl, irade, bilinç, kudret sahibi olan Allah'ın kendisinde var olan akıl etme özelliğini –kendisindekinden çok daha alt düzeyde de olsa– yarattığı varlıklardan bir kısmına verdiğini savunan teizmdir. Argümanın ikinci maddesinde "temel" vurgusunu yapmamın sebebi, birisinin çıkıp da bu iki şık

dışında bir alternatif olduğunu iddia edebilecek olmasıdır. Örneğin maddenin her bir parçasında zihnin bilinç gibi özelliklerinin var olduğunu ifade eden panpsişizm'in (panpsyschism), bir alternatif olduğu gibi geniş kitleler ve bilim camiasında göz önünde bulundurulmayan bir alternatif gündeme getirilebilir.[105] Bu iddia bilincin, her tarafa yayılan bir şey değil, bir merkeze sahip özelliğimiz olduğu deneyimimizle terstir. Her birimizin akıl-irade-bilinç sahibi kişiler olarak gerçekleştirdiğimiz düşüncelerimiz ve eylemlerimiz vardır, falanca ve filancanın da vardır, her birimizin akıl-irade-bilinci kendisine aittir ve akılla yönlendirdiğimiz bedenimizle gerçekleştirdiğimiz eylemin sınırları vardır; yani bilincin her yana dağılmışlığını öngören panpsişizm'inkine benzer bir durum mevcut değildir. Ayrıca panpsişizm kabul edildiğinde, bu şekildeki maddeden; nasıl akıllı, iradeli, bilinçli eylemlerde bulunan bir kişinin ortaya çıktığının açıklanmasının gerekliliği kaybolmamaktadır. Yani bu şekilde madde anlayışı hakkındaki ciddi bir görüş değişikliği durumunda da burada savunulan argümanların ana yapısı korunabilir. Bazılarının teizm ve materyalist-ateizmden farklı bir görüşle bu anlayışı eklemlendirip akıl, irade ve bilinci anlama çabasına girişmesi mümkündür. Fakat maddenin tüm parçacıklarının bilinçli olduğu görüşünün ciddi bir rağbet görmemesi bir yana, birbirinden ayrı her madde zerresinde bilincin olduğunu söyleyen bir görüşün, ancak tüm maddenin arkasında teizmin öngördüğü şekilde akıllı, iradeli, bilinçli bir Güç'ün var olduğu ve bu özelliği katrilyonlarca

105. Panpsişizm'i savunanlara örnek olarak David Skrbina verilebilir. Bakınız: David Skrbina, **Panpsychism In The West**, MIT Press, Cambridge Mass., 2005.

birbirinden bağımsız maddenin parçacıklarına kazandırdığı ve birliği sağladığı iddiasıyla birleştirilirse savunulabileceği kanaatindeyim. Bu yüzden bu yaklaşım, teizmin karşıt safında değerlendirilebilecek bir yaklaşım değildir. Fakat materyalizmin madde anlayışıyla uyumsuz bu madde anlayışı, teizm tarafından daha rahat kabul edilir olsa da, temel alternatif bir görüş statüsünde değildir. Bu argümanda yer verilen iki alternatif dışında, maddenin özünün zannedilenden ciddi şekilde farklı olduğunun ifade edilmesi gibi böyle istisnai iddiaların gündeme getirilmesi mümkündür, ama gerek felsefe tarihindeki yaklaşımlar incelendiğinde gerek günümüzün etkili olmuş düşünürleri incelendiğinde, bunların argümanda sunulan iki şıktan birine dahil oldukları rahatlıkla söylenebilir.

Burada savunulan argümanda bir materyalist-ateistin itiraz edeceği şık üçüncüsüdür. Sonuç ise bu üç şıkkı kabul ettiğimizde otomatikman çıkmaktadır. Argümandaki öncüller doğru olunca bu sonucun otomatikman çıkması mantığın gereğidir, burada da birçok materyalist-ateistin bir itirazı olmayacaktır; onlar, eğer üçüncü maddedeki önerme doğru olsaydı sonucun doğru olacağını, fakat bu önerme yanlış olduğu için sonucun da yanlış olduğunu ifade edeceklerdir. Kısacası burada kritik olan ve asıl tartışmaya değer madde üçüncüsüdür; aşağıda bu madde incelenecektir. Bunun için akılla ilgili dikkat çekilen özellikler ele alınarak, bunların açıklamasını materyalist-ateist felsefenin mi teizmin mi daha iyi yaptığı irdelenecektir.

İrade için gerekli özellikleri teizmin materyalist-ateizmden daha iyi açıkladığı (3.1) önümüzdeki bölüm olan 11. delilde savunulacaktır. Bilinç ve benlik için gerekli

özellikleri teizmin materyalist-ateizmden daha iyi açıkladığı ise 12. delilde savunulacaktır. Hem irade sahibi olmak hem de bilinç ve benlik sahibi olmak akıl edebilmenin olmazsa olmaz şartlarından olduğu için, irade ile bilinç ve benliği teizmin materyalist-ateizmden daha iyi açıkladığını gösteren bundan sonraki iki bölüm buradaki delilin bir parçasıdır. Şimdi argümanda dikkat çekilen diğer iki özelliği incelemeye geçiyorum.

3.3'ün Değerlendirilmesi: Akıl yürütme süreçlerini gerçekleştirebilmemiz için olmazsa olmaz şartlardan diğer bir tanesi zihnimizde "doğru" ve "yanlış" kavramlarının bulunması ve bunları kullanabilmemizdir. Bu özellik de herkeste olmasının ve bu kadar rahat kullanılmasının etkisiyle çok az dikkat çekmekte ve birçok kişi hayatında bir kez bile sahip olduğu bu özellik üzerinde düşünmeden hayatını geçirmektedir. Adeta yaşamak için suya muhtaç olup suyun farkında olmayan balıklar gibi, bizi insan kılan en temel vasıflarımızdan biri olan aklımızı çalıştırabilmemiz için gerekli olan temel özelliklerden habersiz yaşamaktayız.

Akıl etmeyi dili kullanarak gerçekleştiririz, dili kullanmamız ise kelimelerin ve cümlelerin anlamını bilmemize bağlıdır. Anlamı bilmek ise kelime ve cümlelerin hangi koşullarda "doğru" ve hangi koşullarda "yanlış" olduğunu "anlamamıza" bağlıdır. Kısacası "doğru" ve "yanlış" kavramları olmadan "anlama", dolayısıyla akıl yürütme de mümkün değildir. "Sandalye" dediğimizde, sandalye kelimesinin anlamını bilmemiz, üzerinde oturulması için yapılmış belli bir biçimdeki cisme sandalye demenin

"doğru" fakat basketbol, futbol oynanan yuvarlak cisimlere sandalye demenin "yanlış" olduğunu anlamamıza bağlıdır; bu ayrımı yapamayan birinin sandalye kavramını anladığından bahsedilemez. Biz sandalye kavramı üzerinde konuşurken "doğru" ve "yanlış" ile ilgili bu ayrımları o anda yapmasak da, bunlar arka plan bilgisi olarak hep mevcuttur; bu farkındalık olmadan kullandığımız kavramlar bir anlam ifade etmez.

Doğayı incelediğimizde doğadaki hiçbir şeyin "doğru" veya "yanlış" kavramlarına karşılık gelmediğini, bu kavramların sadece zihne ait olduğunu anlarız. Bir botanik uzmanının bir ağacın yaşını tespit etmeye çalıştığını düşünelim; bunun için bu uzman ağacın gövdesindeki halkaları inceleyerek ağacın yaşını söyler. Eğer uzman ağacın yaşını doğru tahmin edemezse uzmanın "yanlış" olduğunu söyleyebiliriz. Bir an için bu ağaçta öyle bir bakteri türü olduğunu farz edelim ki bu bakteri türü ağaçların halkalarını bozarak ağaçların yaşının "yanlış" tahmin edilmesine sebep olsun; bu durumda bu ağacın "yanlış" olduğunu söyleyebilir miyiz? Hiç şüphesiz hayır; bu ağacın yapısının yanıltıcı olduğunu söyleyebiliriz ama "yanlış" olan ağaç değil uzmandır. Doğadaki zihne sahip olmayan hiçbir varlık için, insanların teknolojik hiçbir üretimi için, hatta birçok kişiyi yanıltabilecek bilgisayarlar için "doğru" ve "yanlış" ve "anlam" yoktur. Bilgisayarla yapılan işleme zihinle bakıldığında "doğruluğun" veya "yanlışlığın" anlamı olur, bilgisayarın kendisi bu kavramların farkında değildir. Bu durumu düşüncelerimizi bir defterin üzerine yazdığımızdaki duruma benzetebiliriz. Bir zihinle defterdekilere bakılmadığı müddetçe, fiziksel olarak defte-

rin üzerindeki yazılar sadece mürekkep dağılımlarından ibarettir. Ancak zihinle bu cümleler değerlendirildiğinde "doğru" ve "yanlış" kavramları kullanılarak değerlendirmeler yapılabilir.

Bu kadar temel olan ve doğuştan sahip olduğumuz bu kavramların ise fiziğin, kimyanın, biyolojinin anlattığı dünyaya indirgenmesi ve bunlara orada yer bulunması mümkün değildir.[106] C. S. Lewis'in söylediği gibi "bir parça maddenin diğer madde için doğru olması saçmalık olarak gözükmektedir".[107] Maddi evrende karşılığı gözükmeyen, zihinsel olan bu kavramları izah etmekte materyalist ontolojinin savunucuları için önemli zorluklar vardır. Materyalist-ateist felsefe açısından bu zorluğun farkına varan materyalist-ateist Patricia ve Paul Churchland çifti, beyinde "doğru" ve "yanlış" kavramlarının karşılığının olmamasına hazır olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Churchland çiftinin bu iddialarını alıntılayan Victor Reppert, doğruluk değerlerini elemenin entelektüel bedelinin çok ağır olduğuna, bu kavramları eleyen kimsenin bu kavramların yerini doldurmasının mümkün olmadığına dikkat çekmiştir.[108] Her ne kadar biri nörolog diğeri felsefeci olan ünlü Churchland çiftinin yaptığı gibi birçok materyalist-ateist, felsefelerinin gereğini tu-

106. Dallas Willard, "Knowledge and Naturalism", **Naturalism: A Critical Analysis**, Ed: William Lane Craig ve James Moreland, Routledge, Londra, 2000, s. 26-48.
107. C. S. Lewis, **Christian Reflections**, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, 1995.
108. Paul M. Churhland, "On the Ontological Status of Observals", **A Neuro-Computational Perspective: The Nature of Mind and the Structure of Science**, Bradford, Cambridge Mass., 1990, s. 150-151, Patricia Churchland, "Epistemology in the Age of Neuroscience", **Journal of Philosophy**, No: 84, Ekim 1987, s. 548; Bu iki kaynaktan aktaran Victor Reppert, **C.S. Lewis's Dangerous Idea**, IVP Academic, Downers Grove, s. 76-77.

tarlı bir şekilde kabullenmekte zorluk çekecek olsalar da, Churchland çiftinin doğru şekilde tespit ettiği gibi materyalist-ateist felsefenin tarif ettiği şekliyle maddi dünyada "doğru" ve "yanlış" kavramlarına yer bulmak mümkün değildir. Sonuçta beyindeki biyokimyasal bir yapının doğru veya yanlış olduğundan bahsedilemez (önceden değinilen ağaçtaki yapının doğru veya yanlış olduğundan bahsedilemeyeceği gibi), materyalist-ateistler için o zaman Churchland çifti gibi "doğru" ve "yanlış" kavramlarını bile inkâr etmeye gidecek sağduyuya en aykırı bir yolu tercih etmek felsefelerini terk etmemelerinin bedeli olarak gözükmektedir.

"Doğru" ve "yanlış" kavramları başka bir şey üzerinden anlaşılamayan temel, zihne ait kavramlardır ve maddeye indirgenip madde üzerinden anlaşılmaları mümkün değildir. "İnsanlar arabayla seyahat edebilirler" cümlesinin "doğru", "Her insanın bir arabası vardır" cümlesinin "yanlış" olduğunu anlıyorsanız ve burada kullanılan "doğru" ve "yanlış" kavramlarının anlamlı olduğunu düşünüyorsanız, materyalist dünya görüşünün açıklayamadığı kavramların gerçek bir karşılığı olduğunu kabul ediyorsunuz demektir. Evrenin ve içinde var olan akıl sahibi varlıkların kökenini akıl sahibi olan Allah'a bağlayan teizm açısından akıl yürütme için şart olan bu temel özelliğin nasıl ortaya çıktığını açıklamakta bir sorun yoktur. Teist paradigma içerisinde bu özellik, materyalist-ateist paradigmadan daha başarıyla açıklanmaktadır.

3.4'ün Değerlendirilmesi: Aklımızı kullanabilmemiz için olmazsa olmaz diğer bir şart mantık kurallarına sahip

olmak ve bu kurallar çerçevesinde mantık yürütebilmektir. Higgs parçacığının keşfini de, teknolojik icatların tümünü de, güncel hayattaki en sıradan akıl yürütmelerimizi de olanaklı kılan zihnimizin bu özelliğidir. Eğer zihin, mantığın özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine sahip olmasa "Bu bir sandalyedir" ifadesi bir anlam ifade etmezdi. Aynı şekilde defalarca sandalyeye oturulduğunu görmemizden hareketle tümevarımlı mantık yürütmeyle sandalyenin oturulan bir şey olduğu sonucuna varamasaydık "Sandalyede oturulur" diye bir akıl yürütmeyi gerçekleştiremez ve bir sandalye gördüğümüzde bu sefer tümdengelim yaparak o sandalyeye oturamazdık. Sonuçta önceden dikkat çekilenlerle beraber zihnimizin bu özelliğe de sahip olması sayesinde akıl yürütebilmemiz mümkündür.

Birbirlerinden izole kabilelerin aynı şekilde mantık yasalarına göre akıl yürütmelerinden, çok küçük yaşlarından beri her insanın mantık yasalarını rahatça kullanmasından, ayrıca çocukların dil konuşmaya hazır bir zihin yapısıyla dünyaya geldiği anlaşıldığından ve mantık yasalarına göre düşünme olmayınca anlamlı bir şekilde dili kullanmak mümkün olmadığından, mantık yasalarına sahip olmanın zihnimizin doğuştan bir özelliği olduğunu anlıyoruz. Thomas Nagel'in dediği gibi akla atıf yapan kişi kendinde, kendini ve toplumu aşan evrensel bir otorite kaynağı bulur. Nagel, bir akıl yürütme biçimi olan "modus tollendo tollens"i uygulamada birçok eğitimli kişinin bile zorluk çektiğini, fakat bu durumun bu yasanın bağlayıcı evrensel özelliğini bozmadığını söyler. Bu da mantık yasalarının toplumsal kabuller veya psikolojik duruma indir-

genemeyeceğini gösteren delillerden birisidir.[109] "3+2=5" dediğimizde de, matematiğin ve mantığın diğer birçok uygulamasında da zihnimizde mevcut olan evrensel otoriteyi hissederiz.

Mantık yasaları fiziki olmayan, zamanı ve mekânı aşkın yasalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı düşünürler, benzer niteliklere sahip sayılarla (soyut olduklarından ve soyut varlıklar nedensel ilişkiye girmediğinden) nedensel ilişki içinde olamayacak olmamızdan hareketle sayıların gerçek varlığını reddetmişlerdir. Tutarlı bir materyalistin, maddi süreçlere indirgeyemediği ve soyut oldukları için nedensel ilişkide olamayacak mantık yasaları için aynı iddiayı ileri sürmesi gerekmez mi? Gerekir ama inancının mantıksal sonucunun bu olduğunu anlamış materyalist-ateist pek azdır. Fakat mantık yasalarının gerçek varlığının reddi (mantık yasaları hakkında "non-realism") Aristoteles'in binlerce yıl önce dikkat çektiği gibi ciddi sorunları beraberinde getirecektir. Mantık yasalarını reddetmek için bile önceden bu yasaların doğruluğunu kabul etmek gerekmektedir![110] Materyalizmin tarif ettiği evrende mantık yasalarına bir temel bulmak mümkün gözükmemektedir, materyalist felsefenin tutarlı şekilde savunulması bu yasaları zihnin bir aldanması, bir illüzyon olarak görmeyi gerektirir. Bunu yapan materyalistin ise materyalizmin doğru olduğunu iddia edeceği bir zemin bile kalmaz!

Doğuştan zihnimizdeki bir özelliğimiz olan mantığın yasaları olmadan akıl yürütemeyiz. Fakat bu yasalar fizi-

109. Thomas Nagel, **The Last Words**, Oxford University Press, 2001, Oxford.
110. Victor Reppert, **C.S. Lewis's Dangerous Idea**, s. 81.

ki yasalardan farklıdır, bu evrendeki fiziki yasaların farklı olması mantıken mümkündür, örneğin yerçekimi diye bir fiziki yasanın olmadığı veya zayıf nükleer kuvvetin şiddetinin farklı olduğu bir evren mantıken mümkündür. Diğer yandan mantık yasalarının mümkün olan tüm evrenlerde doğru olduğunu; bu yasaların doğruluğunun fiziki evrenimizi aşkın olduğunu düşünürüz. Mümkün olan her evrende "3+2=5" olduğunu, büyüğün küçüğü kapsayabilecekken tersinin mümkün olmadığını düşünürüz. Özdeşlik ve çelişmezlik gibi mantıki ilkelerin, fiziki yasaların ve sabitlerin farklı olabileceği herhangi bir evrende de geçerli olacağı kanaatini taşırız. Fakat maddi evreni incelediğimizde fiziğin, kimyanın, biyolojinin anlattığı dünyadaki hiçbir şey mantığın evrensel yasalarına benzememektedir, hatta bu yasalardan köklü şekilde farklıdır. Fiziğin-kimyanın tarif ettiği atomların birleşmesiyle oluşmuş beyindeki biyolojik molekülleri ele alalım; beyinde bu moleküllerin oluşturduğu herhangi bir hal, evrensel bağlayıcılığı olan bir mantık ilkesini meşrulaştıramaz. Materyalist-ateizm açısından tüm zihin halleri sadece ve sadece biyokimyasal moleküllerin belli bir şeklinden ibaret olduğundan, yani başka türlüsü mümkün bir yapıya dayandığından, buradan evrensel nitelikli mantık yasalarına geçmek imkânsız gözükmektedir; söz konusu olan yine derece değil mahiyet farklılığıdır. Materyalist-ateizmin bakış açısıyla olaya bakıldığında, böylesi köklü bir farklılığı açıklamak, materyalizmin anladığı haliyle maddede olmayan böylesi bir özelliğin nasıl ortaya çıktığını açıklamak büyük sıkıntı oluşturmaktadır. Maddeyle hangi kombinasyonu yaparsanız yapın, hangi kompleks bileşimi oluşturursanız oluş-

turun, evrensel geçerliliği olan mantık yasaları bununla temellendirilemez. Oysa teizme göre her şeyin ilk başında var olan Allah akıl sahibi olduğu için, teizm aklın özelliklerinin nasıl ortaya çıktığını açıklamada avantaja sahiptir.

Kısacası bu bölümde, bizi biz yapan en önemli özelliklerimizden olan akıl etme üzerine odaklanıldı ve bu özelliğe nasıl sahip olduğumuzu materyalist-ateist felsefenin mi teizmin mi daha iyi açıkladığı incelendi. Burada değerlendirilen doğru-yanlış kavramlarını da mantık yasalarını da, ne maddenin temel yapısı ne de biyokimyasal moleküller açıklayabilir. Bu maddi yapılar akıl yürüten varlıklar olabilmemiz için zorunlu sebepler olsa da bu özelliklerin mahiyetini açıklayan unsurlar değildirler. Kavramsal incelemeyle ve akıl yürütmemiz için gerekli olanlar üzerine derinlemesine düşünmeyle, ele aldığımız özelliklerin materyalizmin tarif ettiği şekliyle maddi yapılar ve süreçlerden köklü şekilde farklı olduğunu anlıyoruz. Buradaki incelemede görüldü ki materyalist-ateist felsefe, akıl etmek için gerekli özelliklerin nasıl oluştuğunu açıklamakta başarısızdır, fakat evren olmadan önce akıl sahibi bir Yaratıcı'nın var olduğunu ifade eden teizm açısından bunda bir sorun mevcut değildir. Tüm sağlıklı insanların doğuştan sahip olduğu akıl etme özelliğinin incelenmesinin neticesinde de teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiği gözükmektedir.

11. İRADE DELİLİ

Doğuştan sahip olduğumuz ve bizi biz yapan diğer önemli bir özelliğimiz irade sahibi olmamızdır. İrade, felsefenin birçok dalının ve dinlerin yanı sıra nöroloji, psikoloji, bilişsel bilimler gibi alanlarda da önemli bir odak konusu olmuştur. Bu alanlarda (özgür) irade sahibi olup olmadığımız üzerinde yoğun şekilde durulmuştur. Kitabın bu bölümünde önce çok tartışılan bu hususla ilgili olarak iradenin varlığının reddedilemeyeceği savunulacaktır. Daha sonra ise bu özelliğimizi, doğadaki yasalar çerçevesinde gerçekleşen tesadüfi oluşumlarla açıklayan (veya varlığını reddeden) materyalist-ateist düşüncenin mi, yoksa kendisi ezeli olarak var ve irade sahibi olan Allah'ın yaratmasıyla açıklayan teizmin mi daha iyi açıkladığı incelenecektir.

Sabah kalktığımızda tişörtlerimizden kırmızı olanı mı mavi olanı mı giyeceğimize karar verirken, okula arabayla mı bisikletle mi gideceğimizi tercih ederken seçimlerimizi hep irademizle gerçekleştirdiğimiz kanaatine sahibiz. Mavi tişört ve bisiklet tercihlerini yaptığımızı düşünelim, buna göre istersek pekâlâ kırmızı tişört ve arabayı da tercih etmemizin mümkün olduğunu ama bu imkânlara rağmen tercihlerimizi belirtilen yönlerde kullandığımızı düşünürüz. Günlük hayattaki sıradan tercihlerimiz gibi

hangi mesleği seçeceğimiz, kiminle evleneceğimiz, nerede yaşayacağımız gibi hayatımızın akışında çok kritik olan tercihlerimizi de irademizle yaptığımızı düşünürüz. Bu yazıyı isterseniz okumamayı da tercih edebileceğinizi ve şu anda kendi seçiminizle okuduğunuzu düşünüyorsanız, o zaman şu anda iradenizin varlığına tanıklık ediyorsunuz demektir. Yani kendimizde başka türlüsünü seçme yeteneği olmasına rağmen belli tercihlerde bulunduğumuzu düşünürüz ki irade ile kastedilen budur.

İradenin varlığının illüzyon mu olduğu yoksa iradenin farklı alternatifler arasında tercih yapabilen gerçek bir özelliğimiz mi olduğu, iradenin varlığından hareketle bir argüman sunmadan önce aydınlatılmalıdır. Bu şıklardan ikincisinin birincisine tercih edilmesi gerektiğini savunuyorum. Evrende determinizmin veya indeterminizmin hâkim olduğunu söyleyen fiziksel ve felsefi teoriler de, bilimsel araştırmalar da iradenin var olmadığını göstermekten uzaktırlar.[111] İradenin reddedilmesinin mümkün olmadığını ifade eden argümanımı şu şekilde sunuyorum:

1. Bir varsayıma (veya ilkeye) dayanarak elde edilen sonuçtan hareketle o varsayım (veya ilke) reddedilemez.

2. Herhangi bir bilimsel faaliyette bulunmak veya felsefi argüman ileri sürmek irademiz olduğu varsayımına dayanır.

3. Hiçbir bilimsel faaliyet ve felsefi argümanla iradenin varlığı reddedilemez.

111. Bu konuyla ilgili olarak bakınız: Caner Taslaman, **Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 121-168.

Argümanın birinci maddesinin apaçık olduğu söylenebilir. Bir sonucu eğer bir varsayıma dayanarak elde ediyorsanız, o sonucun içinde o varsayım hep ana unsur olarak duruyor demektir ve bu varsayımı yok kabul ettiğinizde o sonuç ortada kalmayacaktır. Bu yüzden bu sonuç hiçbir zaman için bu varsayımı geçersiz kılmak için bir hareket noktası olamaz. Faraza sonuçla varsayımı geçersiz kıldığınızı düşünün, varsayım geçersiz olunca sonucun kendisi de yok olacaktır, o zaman bu sonucun varsayıma karşı kullanılması da mümkün olmayacaktır. Kısacası eğer bir sonuç bir varsayıma dayanıyorsa, varsayım o sonuçtan her zaman daha temeldir. (Bu söylenenle iç tutarsızlığı göstermeyi karıştırmamak gerekir; iç tutarsızlıkta varsayıma dayanarak elde edilmiş sonuç doğru kabul edilerek varsayımın yanlış olduğu iddia edilmez.) Geçmişe zaman yolculuğunun imkânsızlığını göstermek için ileri sürülen dede paradoksu (grandfather paradox) buna benzerdir. Biz bugünümüzü (sonucu) geçmişteki olayların belirlediği kanaatindeyiz; o zaman bugünün içinde geçmişteki olaylar da mevcut demektir ve biz bugünden hareketle bugünü meydana getirmiş geçmişteki olayları değiştiremeyiz. Mesela bir torun geçmişe gidip de dedesini öldüremez; dedesini öldürebileceğini hayalen kabul ettiğimizi düşünelim, o zaman bu torun olmayacaktır ve o zaman dedesini öldürmesi de imkânsız olacaktır.

Argümanın ikinci maddesinin de apaçık olduğu kanaatindeyim. Örneğin bu konuyla ilgili meşhur Libet deneylerini düşünün;[112] Libet ve asistanları ile katılımcılar,

112. Benjamin Libet ve diğerleri, "Time of Conscious Intention to Act in Relation to Onset of Cerebral Activity (Readiness-Potential)", **Brain**, No: 106-3, 1983, s. 623–642.

bu deneyleri gerçekleştirmek yerine başka tip bir deney yapmayı veya bilimle uğraşmak yerine futbol oynamayı tercih edebilirlerdi. Bir tip deneyi değil de diğerini, futbol oynamayı değil de bilimle uğraşmayı "tercih etmek" iradenin varlığını varsaymak demektir. Aynı durum felsefi argüman ileri sürülmesinde de geçerlidir. İrade hakkında felsefi argümanlarla uğraşanlar bu uğraşları yerine bir gurme olup dünya yemeklerini keşfetmeye vakitlerini ayırabilirlerdi veya halkın bir kısmı gibi güncel siyasetle ilgili meselelerden başka konuyla ilgilenmeyebilirlerdi. Gurmelik yerine felsefeyle uğraşmak veya güncel siyaset yerine iradeyle ilgili argümanlara kafa yormak bir "tercihte bulunmak" demektir ki iradeyle kastedilen budur. Eğer bilim insanları ve felsefeciler, yaptıkları faaliyetlerde iradenin varlığını varsaymasalar, kayaların yuvarlanmasıyla kendi yaptıkları faaliyet arasında bir fark olduğunu ileri süremezler. Daha önce akılla ilgili bölümde gösterildiği gibi bu tip doğayla ilgili olguların "doğru" veya "yanlış" olduğundan bile bahsedilemez; kayanın belli bir şekilde yuvarlanmasının "doğru" veya "yanlış" olduğu ileri sürülemez. Akıl yürütme kabiliyeti olmayan bir irade düşünülemez. "Doğru" veya "yanlış" kavramlarını kullanmanın mümkün olmadığını söylediğiniz an ise ne bilimsel faaliyet ne de felsefi akıl yürütme mümkün olur. Her bilimsel faaliyet ve felsefi argüman iradenin var olduğu varsayımını içinde barındırır.

Argümanın üçüncü maddesinde ifade edilen sonuç, ilk iki maddenin doğruluğu gösterildikten sonra zorunlu olarak bu öncüllerden çıkmaktadır. Önceden argümanın ilk iki maddesinin doğruluğu gösterildiğine göre hiçbir

bilimsel faaliyet ve felsefi argümanla iradenin varlığının reddedilemeyeceği sonucuna ulaşıyoruz.

Bu sonuç, bilimsel faaliyet yaptıklarını ve felsefi argümanlar ürettiklerini zanneden, aslında iradelerinin bile var olmadığı insanların olduğu (tüm bunların illüzyon olduğu) mümkün bir dünyanın var olamayacağını göstermez. Mantıken böyle bir dünyanın olması mümkündür ama böylesi bir mümkün dünyada bile bilimsel faaliyetlerle ve felsefi argümanlarla iradenin yok olduğu gösterilemez. Çünkü böylesi bir mümkün dünyada her şey sadece illüzyon olacağı için bir şeyi "göstermek" de mümkün olamaz, çünkü "göstermek" teşebbüsü, iradenin var olduğu varsayımını içinde barındırır. Kısacası iradenin varlığına karşı ileri sürülen itirazlara karşı iradenin varlığını savunanlar her zaman "en iyi açıklama" formunda daha başarılıdırlar; itiraz getirenler itiraz ettikleri anda "iradenin varlığını varsayarak iradeye itiraz ettikleri" için itirazları geçersiz olur, oysa iradenin varlığını savunanları geçersiz kılacak böylesi bir itiraz getirilemez.

Bunlar iradenin varlığına karşı bir argüman ileri sürülemeyeceğini göstermektedir. Diğer yandan iradenin var olduğunu iddia etmek için sağduyumuz dışında mantıki gerekçelere de sahibiz. Tüm insanlık tarihine ve insanların tüm eğitim geçmişlerine bir bakalım; insan iradesini yok saydığınızda bütün insanlık tarihindeki gelişmeler ve insanların tüm eğitim süreçleri de anlamsızlaşacaktır. İnsandan iradeyi kaldırdığınızda Napolyon'un açtığı bir savaşta verdiği kararlar da, okulda coğrafya dersinde öğrendikleriniz de anlamsızlaşır; savaş açmak ancak insan iradesine atıfla anlamlı olduğu gibi herhangi bir öğrenme süreci de an-

cak iradeye atıfla anlamlıdır. İradeyi yok saydığınızda tüm öğrenilenler anlamını yitirir; tüm öğrenilenler rüzgârların esmesi gibi fiziksel olgulardan ayırt edilemez. Eğer iradeyle evrende nedensel etki oluşturmuyorsak o zaman bütün eğitim sürecimiz anlamsızdır, çünkü eğitim sonucu oluşan zihin bir davranış farkı oluşturmamaktadır; bu durumda evrendeki bizim de içinde olduğumuz tüm etkileşimler bir taşın diğerine çarpmasından farksızdır, iradenin bir etkisi yoktur! İrademiz yoksa oturduğumuz sandalyeden televizyonlara, okuduğunuz bu kitaptan bilgisayarlara her şeyin evrendeki rasgeleliklerin (arkasında irade olmayan süreçlerin) bir ürünü olduğunu kabul etmek gerekir!

Ayrıca irademiz eğer illüzyon ise ve hiçbir şeye sebep olmuyorsa, olan olaylarla "illüzyon olan irade hissimizin" arasındaki uyumun gerekçesini de görmek mümkün değildir, çünkü olan olaylarla irade hissimiz arası uyumsuzluklar olsaydı (örneğin ileri adım atmak isterken bazen kolumuz kalksaydı, sandalyeye oturmayla ilgili irade hissimiz varken havaya zıplasaydık) da evrende irademiz hiçbir şeye sebebiyet vermiyorsa yaşantımızda bir sorun çıkmazdı. Yani hiç istemediğimiz davranışlar yapan bir bedeni sürekli gözlemememiz için hiçbir neden olmamasına rağmen irade hissimizle eylemlerimiz arasında sürekli bir uyum gözlemliyoruz. Sonuçta irade hissimizle gözlediğimiz olgular arası uyum, iridemizin gerçek varlığı olmadığını iddia etmenin, sağduyuya olduğu kadar mantığa da uzak bir iddia olduğunu göstermektedir. [113]

113. İradenin varlığının reddedilmesinin, materyalist-ateizmden beklenmesi gereken bir yaklaşım olduğunun bir örneği olarak okuyabilirsiniz: Sam Harris, **Free Will**, Free Press, New York, 2012.

İradenin gerçek varlığı olmadığını iddia eden materyalist-ateistlere (veya teistlere) buraya kadar söylenenlerle cevap verilebilir (ayrıca aşağıda epifenomenalizmin tutarsızlıklarıyla ilgili söylenenler de iradenin reddedilmesine karşı cevaptır). Şimdi ise iradenin gerçek varlığı olduğunu kabul eden materyalist-ateistlere cevap niteliğindeki irade delili olarak isimlendirdiğim argümanı sunmaya geçiyorum:

1. İnsanların iradesi, şu özellikleri kapsayarak vardır:

- **1.1** Akıl için gereken özellikler.
- **1.2** Bilinç ve benlik için gereken özellikler.
- **1.3** Gayesel yönelimin olması.
- **1.4** Nedensel etkide bulunabilme.

2. İradenin bu özelliklerinin nasıl ortaya çıktığını açıklama hususunda temelde iki alternatif görüş olduğu gözükmektedir:

- **2.1** Eğer materyalist-ateistlerin savunduğu gibi var olan tek varlık tipi maddeyse, iradede var olan bu özellikler, doğa yasaları çerçevesinde tesadüfi süreçlerle oluşmuştur.
- **2.2** Eğer teistlerin savunduğu gibi Allah varsa, kendisi irade sahibi bir varlık olan Allah'ın sayesinde iradenin bu özellikleri oluşmuştur.

3. İradeyi mümkün kılan bu özellikleri teizm materyalist-ateizmden daha iyi açıklar:

- **3.1** Çünkü akıl için gereken özellikleri daha iyi açıklar (10. bölümde gösterildi).

3.2 Çünkü bilinç ve benlik için gereken özellikleri daha iyi açıklar (12. bölümde gösterilecek).

3.3 Çünkü gayesel yönelimi daha iyi açıklar.

3.4 Çünkü nedensel etkide bulunmayı daha iyi açıklar.

4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

Şimdi irade delilini madde madde incelemeye geçelim. Sunulan argümandaki birinci maddenin doğruluğu, bu bölümün başında, iradenin varlığının tüm bilimsel faaliyet ve felsefi argümanlardan daha temel olduğu gösterilerek ve irademizin varlığına inanmak için diğer gerekçeler sıralanarak ortaya konuldu. İradenin varlığını mümkün kıldığına dikkat çekilen dört maddedeki unsurların her biri, iradenin varlığı için gerekli olmazsa olmaz şartlardandır; iradenin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya teşebbüs edenler bunların hepsini birden açıklamak durumundadır. "İrade" akıllı ve bilinçli bir kişinin seçim yapmasını ve seçimiyle nedensel etkide bulunmasını ifade eder. Zihin felsefesindeki tartışma konularından habersiz biri için bu sorunsuz bir tanım olarak gözükebilir, oysa bu tanım zihin felsefesindeki en temel tartışma konularını içerecek kadar geniştir. Bir önceki bölümde incelenmiş olan akıl (reason) ve bir sonraki bölümde ele alınacak bilinç (consciousness) ile benlik (self) özellikleri, elbette bu özelliklerin var olması için gerekli şartların hepsiyle beraber, bu tanımın içinde vardır. Bunlar iradenin varlığının şartlarıdır, irade var olmak için bunlara muhtaçtır ama sadece bunlardan ibaret değildir. Anlaşıldığı gibi ira-

de, zihin felsefesi açısından en çetin tartışma konularına sebep olmuş akıl, bilinç, benlik özelliklerimizi gerektiren ve daha da fazlasını ifade eden bir özelliğimizdir. Burada, o iki bölümde dikkat çekilmeyen, iradenin varlığı için gerekli iki özellik irdelenecektir. Bunlardan birincisi iradenin gayesellik (1.3 ve 3.3), ikincisi ise nedensel etkide bulunma (1.4 ve 3.4) özellikleridir.

İkinci maddede belirtilen hususun doğruluğuna düşünce tarihini inceleyen herkes kolaylıkla tanıklık edebilir. Tarih boyunca ön plana çıkan ünlü ateistlerin de, çağımızın ünlü ateistlerinin büyük çoğunluğu da materyalist-ateistlerdir. Bunlar, maddeye içkin yasalarla oluşan tesadüfi (arkasında bilinçli bir iradenin olmadığı) süreçler neticesinde bütün canlıların da bu canlılardaki görme, işitme, akıl, irade, bilinç gibi özelliklerin de oluştuğunu savunmuşlardır. İradenin varlığını reddeden materyalist-ateistler de vardır; onlara önceden cevap verildiği için burada iradenin varlığını kabul edenlere yönelik bir argüman sunulacaktır. Bu yaklaşımın karşısındaki temel rakip görüş ise teizm olmuştur; bu görüşe göre evrenin, canlıların, irade gibi özelliklerin tümü üstün bilgisi ve kudreti olan, iradeye sahip olan Allah sayesinde var olmuştur.

Bu argümanın en kritik maddesi üçüncü maddesidir; iradenin varlığını kabul eden ateistlerin reddetmeye çalışacakları madde budur. Akıl için gerekli özellikler (3.1) bir önceki bölümde ele alındı, bilinç ve benlik ile ilgili özellikler (3.2) bir sonraki bölümde ele alınacaktır; o bölümlerde teizmin materyalist-ateizmden bu özellikleri daha başarılı şekilde açıkladığının gösterilmesi de buradaki irade delilinin bir parçasıdır. (O bölümlerde açıklananlar burada

tekrar edilmeyecektir.) İradenin var olması için gerekli "gayesel yönelimin olması" ve "nedensel etkide bulunabilme" özellikleri ise aşağıda değerlendirilecektir. Üçüncü maddenin doğruluğu gösterilince dördüncü madde olan sonuçta belirtildiği gibi teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiği otomatikman çıkmaktadır. Şimdi bu argümanın kritik maddesinde belirtilen hususları teizmin materyalist-ateizmden daha iyi açıkladığını göstermeye geçiyorum.

3.3'ün Değerlendirilmesi: Zihin var olan şey hakkında düşünebildiği gibi var olmayan şey hakkında da düşünebilir.[114] Güncel davranışlarımızın çok büyük bir kısmı, en basit gibi görünen iradi davranışlarımızın çoğu zihnimizdeki "gayesellik" özelliği sayesinde gerçekleşir. Örneğin çayın hazırlanmasını ele alalım: Çay içmek "gayesi" ile mevcutta olmayan çay için su kaynatılır, çay bitkisiyle su karıştırılır, çay bardağa dökülür ve içecek kişilere servis edilir. Bütün bunlardan önce zihinde çay içme gayesi vardır, iradi süreç sonra gerçekleşir; yani sonuç önceden zihinde hedeflenmiştir, bu gaye için gereken nedenler sonradan buna göre gerçekleştirilir.

Doğabilimlerinin bize anlattığı evren ise mekanik yasalar çerçevesinde işler. Materyalist-ateist felsefeci ve bilim insanlarına göre evren ve yasaları ezelden beri vardır, evrendeki mekanik işleyişin kendilerine bağlı gerçekleştiği yasaların bu şekilde var olmasının bir gayesi yoktur.

114. Bilinç ve benlik delili bölümünde "hakkındalık" özelliği ele alınacaktır, burada ele alınan husus o başlıkla da ilgili olmakla beraber, burada odaklanılan zihnin "gayesel" yönelimidir. "Gayesel" yönelim olmadan da zihin bir şey "hakkında" düşünebilir. "Hakkındalık" özelliği gayesel yönelimi de kapsayan daha geniş bir özelliktir.

Bu yaklaşımda evren, ezelden beri var olan madde ve bu maddeye içkin ezelden beri işleyen mekanik (gayesel olmayan) yasalardan ibarettir. Teist felsefeci ve bilim insanlarına göre ise bu evrenin ve yasalarının varlığı Allah'ın zihnindeki (ilmindeki) bir gayeye bağlı olarak yaratılmışlardır ama onlara göre de bu yasaların kendisinin bir gayesi yoktur. Sonuçta yasaların kendisinin bir gayesinin olmadığı, günümüz bilim insanlarının hemen hepsinin ittifak ettiği bir husustur diyebiliriz. Çayın hazırlanmasıyla ilgili süreci, bir de zihne atıf yapmadan, doğabilimlerinin yasaları çerçevesinde açıklamaya çalıştığımızı düşünelim: Çayın hazırlanması yasaların mekanik işleyişi çerçevesinde olur ama bu yasaların kendisinin çayı hazırlama gayeleri yoktur. Su ısıtılırken metalin ısıyı geçirmesi ve ısının su moleküllerinin enerjisini artırması sayesinde su ısınır, kimya kanunları çerçevesinde su ve çay bitkisi karışır, yerçekimi ve hareket yasaları gibi yasaların çerçevesinde çay bardakta durur ve bir yerden bir yere taşınır. Böylesi bir bilimsel açıklamada nedenler önce olur, nedenlerin kendisi bir sonucu amaçlamadan mekanik olarak gerçekleşirler ve sonuç ortaya çıkar. Çay içme istek ve iradesinin oluşturduğu gaye ile çayın hazırlanması bu açıklamayla çelişik değildir ama bu gayesel açıklama mekanik fiziksel açıklamadan köklü şekilde farklıdır.

17. yüzyıldaki bilimsel devrimin en önemli isimleri Descartes, Galileo, Kepler, Newton gibi isimlerle (bu isimlerin hepsi, yasalarıyla beraber evreni Allah'ın bir gaye ile yarattığını savunuyorlardı) gerçekleşen bilimsel devrimden beri bir daha fizikte gayesel (teleolojik) sebeplere yer verilmemiş, mekanik sebepler çerçevesinde

evren anlaşılmaya çalışılmıştır.[115] Fakat fiziğin anlattığı bu mekanik işleyen evren tablosuna karşı hepimiz, mekanik işleyişten köklü şekilde farklı olarak sürekli gayesel eylemlerde bulunduğumuzun tanıklarıyız. Çayı içmek gayesi ile hazırladığınızdan veya bu kitabı bilgi edinmek gayesi ile okuduğunuzdan şüphe etmiyorsanız, gayesel eylemlerin irademizdeki önemine siz de tanıklık ediyorsunuz demektir.

Materyalist-ateist anlayışın pasif madde anlayışını incelediğimizde; ne maddeye içkin olan fizik yasalarında ne de maddeyi oluşturan kuark ile elektron gibi temel parçacıklarda mekanik süreci aşıp da gayeselliğe geçiş yapabilecek bir unsura rastlamaktayız. Maddi bir cisim fizik yasalar çerçevesinde gerçekleşen hareketler sonucunda diğer bir maddi cismin yanına yaklaşır veya ondan uzaklaşır ama diğer bir maddi cismin yanından uzaklaşma tercihi mümkünken onun yanında olma "gayesi" ile yanına yaklaşmaz. Oysa irade sahibi olmak, fiziğin tarif ettiği haliyle maddi dünyada olmayan ve kökten farklı bir özellik olan gayesel eylemlerde bulunmak demektir; bir insanın yanında olmak "gayesi" ile yanına gittiğimizde maddi doğadaki hareketlerden farklı iradi bir eylem gerçekleştirmiş oluruz.

İradenin gayesellik özelliğini materyalist-ateistlerin madde anlayışı çerçevesinde anlamak mümkün gözükmemektedir; maddedeki mekanik işleyişten kökten farklı olan gayesellik özelliği, derece olarak değil mahiyet olarak

115. Bu değişimde Newton'un "Principia" diye anılan kitabının önemli rolü vardır: Isaac Newton, **The Principia: Mathematical Principles of Natural Philosophy**, Çev: Bernard Cohen ve diğ., The University of California Press, Berkeley, 1999.

maddenin sahip olduğu özelliklerden farklıdır. Zihinle ilgili önceki bölümde dikkat çekilen ve sonraki bölümde dikkat çekilecek materyalist-ateist felsefe açısından mevcut sorunlar gibi bu sorunu da birçok materyalist-ateist fark edememiş veya görmezden gelmiştir. Bu tip sorunları fark eden materyalist-ateist bilim insanları ve felsefecilerin önemli bir kısmı ise iradenin varlığını reddetme yoluna gitmişlerdir. Bu da bir materyalist-ateistin irade konusunda tutarlı olmaya çalıştığında ödediği bedelin büyüklüğünü göstermektedir.

Teizme göre evren ve canlıların yaratılması belli bir mekanik sürecin sonucunda gerçekleşmiş olsalar da bu süreç ile Allah'ın "gayeleri" gerçekleşmiştir ve sürecin mekanik olarak işleyişi bu sürecin "gayesel" olmasıyla tezat teşkil etmemektedir. Teizme göre Allah'ın iradesinde "gayesellik" ezelden beri mevcut olan bir özelliktir, sonradan türemiş bir özellik değildir ve bu yüzden teist paradigma içerisinde iradi eylemler için gerekli bu özelliği açıklamak ile ilgili bir sorun olmamasına karşın, iradi eylemler gerçekleşirken nasıl mekanik işleyişten gayeselliğe geçiş olduğunu açıklamakta materyalist-ateizm aşılmaz sorunların içerisindedir.

3.4'ün Değerlendirilmesi: Bir yere gitme irademizle bisikleti alıp yola çıktığımızda, irademizle gerçekleşen etki bisikletin de maddi bedenimizin de yer değiştirmesine sebep olur; "iradi nedensel etki" evrende gözlemlenebilen değişikliklere sebebiyet vermektedir ve bu değişikliklere gündelik hayatta sürekli tanık olmaktayız. Aslında antropoloji, sosyoloji, siyasal bilimler, tarih gibi bilim

dalları hep "iradi nedensel etki"nin sonuçlarıyla ilgilidir. Materyalist bakış açısından nedensellik sadece fiziki yapının fiziki yapıya etki etmesi şeklinde işlemektedir; bu felsefi yaklaşımın içinde "kişinin iradesiyle nedensel etki oluşturması"na yer bulmak mümkün gözükmemektedir.[116] Materyalist yaklaşımı benimseyenlerin birçoğu "fiziksel kapalılık" ("physical closure" veya "completeness of the physical" diye de anılır) ilkesini, iradenin nedensel etkisini dışlayacak şekilde yorumlamaktadırlar. Bunu yapmalarının sebebi ise materyalist madde anlayışının bunu gerektirmesidir.[117] Ayrıca nedensel etkideki fiziksel durumların kişinin iradesiyle gerçekleştiği söylenirse, bazılarına göre birden fazla nedenin aynı anda gözlenen bir sonuca yol açtığını ifade eden üst belirlenim (overdetermination) görüşü savunulmuş olacaktır; birçokları böylesi üst belirlenim durumlarını kabul edilemez gördüklerinden iradenin gerçekliğini reddetmişlerdir. Bu bölümün başında iradenin varlığına neden inanmamız gerektiğiyle ilgili ifade edilen sebepler, materyalist yaklaşım içinde iradeye yer bulunamayacağını söyleyenlere cevaptır. İradenin varlığının gösterilmesi iradenin nedensel etkide bulunduğunu göstermek demektir ve bu, materyalist-ateist yaklaşımın madde anlayışının hatalı olduğu anlamını taşımaktadır.

Bir materyalist için zihnin maddeyi etkilemesinin yanında diğer büyük bir sorun zihnimizdeki bir irade durumunun (yani zihin durumunun) diğer bir zihin durumuna neden olduğunu düşündüğümüzde ortaya

---

116. John Bishop, **Natural Agency**, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 40.
117. Kim Jaegwon, **Mind in a Physical World**, CMIT Press, Massachusetts, 1998.

çıkmaktadır. Örneğimizdeki bisiklete binme iraademizin, bisikleti satın almamız yönündeki zihin durumuna neden olduğunu düşünelim. Burada zihindeki birinci durum diğerini belirlerken iradenin şartı olan akıl yürütme devreye girmektedir, akıl yürütme denildiğinde daha önceki bölümde gördüğümüz gibi mantık kuralları devreye girer. Fakat mantık yasaları yapı itibariyle fiziki yasalardan temelden farklıdır; mantıki belirleme fiziksel belirlemeye indirgenemez. Örneğin "Kediler dört ayaklıdır" ve "Samur bir kedidir" önermelerinden mantık yürüterek samuru görmeden "Samur dört ayaklıdır" sonucunu çıkarırız. Mümkün olan her evrende, eğer ilk iki önerme doğruysa üçüncüsünün doğruluğunu mantık gerektirir. Oysa fizik yasaları bu evrende geçerlidir, başka evrenlerde başka türlü fizik yasalarının olması mantıken mümkündür; mantık ile fizik yasaları arasında ciddi bir ontolojik farklılık vardır. Sonuçta iradenin nedensel etkisinin gerçekleşmesi için bir zihin durumu diğerini belirlerken akıl yürütülmelidir, fakat zihin durumlarını salt biyolojik yapıların oluşturduğu beyin durumlarına indirgediğimizde, mantığı biyolojik ve fiziksel olaylara indirgemek gibi bir saçmalıkla karşılaşırız. Hücre içindeki biyolojik yapılar ne kadar kompleks olurlarsa olsunlar materyalist açıdan özünde bilardo toplarının çarpışmasından farklı fiziki bir duruma karşılık gelmezler. Bir bilardo topunun diğer bir bilardo topuna çarpmasının tümdengelim gibi bir mantık yasasını veya bir cümlenin anlamı gibi bir yapıyı vermesi ise düşünülemez; bir akıl yürütmenin kabul edilmesinin, onun mantıksal içeriğinden ve cümlelerinin sahip olduğu anlamdan dolayı değil de zihindeki fiziksel yapısından

dolayı olduğunu söylemek fizik yasalarından kökten farklı olan mantık ve anlam açısından imkânsız gözükmektedir. (Akıl delilinde de dikkat çekilen bu güçlük, iradenin nedensel etkisi akıl yürütmeyi gerektirdiğinden irade konusunda da karşımıza çıkmaktadır.)

Görüldüğü gibi iradenin maddi dünyaya etkisini izah etmenin yanında, iradi eylem için gerekli bir şart olan zihin durumlarının başka zihin durumlarını belirlemesi de materyalist yaklaşım açısından ciddi problemler taşımaktadır. Bunu fark eden birçok materyalist-ateist bilinçle nedensel etkide bulunulduğunu (yani iradenin varlığını) reddetmişlerdir; bunlar epifenomenalistlerdir.[118] Epifenomenalizmde, bilinç, beyindeki maddi süreçlerin bir yan ürünü olarak görülerek, maddi olanın bilinç durumlarını ortaya çıkardığı ifade edilmektedir. Fakat eğer madde bilinci ortaya çıkaracak şekilde bir etki oluşturuyorsa; bilincin maddeyi etkileyemeyeceğini, yani iradi eylemin gerçekleşemeyeceğini –hem de buna bu kadar içsel tanıklığımız mevcutken– nasıl iddia edebiliriz?

İradenin gerçek bir varlığı olmadığını savunanlar, bilincin bir epifenomen, yani süreçte nedensel etkisi bulunmayan bir yan ürün olduğunu ifade etmek zorunda kalacaklardır. Bu görüşü ileri sürenler, bilincin tesadüfi bir evrim sürecinde ortaya çıktığını savunacaklardır. Fakat evrim teorisine göre doğal seleksiyon sürecinde canlıya yarar sağlayan özellikler seçilirken, yarar sağlamayanlar elenir. Eğer irade yoksa, bilinç sahibi kişi evrende hiçbir nedensel etki oluşturamıyor demektir, o zaman ise bilin-

---

118. Epifenomalizmin savunulmasına bir örnek: Daniel Wegner, **The Illusion of Conscious Will**, MIT Press, Cambridge, 2002.

cin doğal seleksiyonla seçildiği söylenemez, çünkü bu durumda hiçbir nedensel etki oluşturmayan bilincin var olmasının yarar sağlayıcı bir özelliği yoktur. Buna karşılık bilincin –doğal seleksiyonla seçilmemiş– evrimin bir yan ürünü olduğunu söyleyenler olabilir. Fakat insanın en basit yapısını bile doğal seleksiyona atıfla açıklamaya çalışan bir teori kullanılarak, insanın olabilecek en muhteşem özelliği olan bilincinin bir "yan ürün" olarak nitelenmesi saçmalığın oldukça üst bir seviyesi olarak gözükmektedir.

Epifenomenalizm (iradenin nedensel etkisinin reddi) birçok başka önemli sebepten dolayı da savunulamayacak bir pozisyondur: Bu pozisyonu kabul etmek Osmanlı'nın devlet yönetimini, Mozart'ın bestelerini, fabrikaların cep telefonu üretimlerini insan iradesinin hiçbir katkısı olmayan, dünyanın dönmesi gibi fiziki olaylar olarak görmek demektir; iradi nedensel etkiyi reddedenlerin ödemesi gereken yüksek bedel budur. Ayrıca iradeyi reddedenlerin seri katilleri de Srebrenica'daki gibi katliamları da kınamaları anlamsızdır. Eğer bir katliamı bilardo toplarının çarpışması nevinden fiziki olaylardan ayırt edemezsek neyi kınayacağız? (Kişisel tecrübeme dayanarak, iradenin nedensel etkisinin olmadığını savunanların büyük bir kısmının görüşlerinin mantıki sonuçlarını fark edemediklerini söyleyebilirim.) Materyalist-ateist anlayışı benimseyenler sağduyuya aykırı bu görüşleri çok isteyerek seçmiş değillerdir, fakat savundukları ontoloji kendilerini mecbur ettiği için, her gün yaptıklarına inandıkları en basit tercihlerini, hatta kişisel varlıklarını reddedecekleri bu görüşlerin sahillerinde kendilerini bulmuşlardır.

Teizme göre irade Allah'ın en önemli özelliklerindedir; Allah her zaman var olmuş bu özelliği sayesinde evreni, canlıları yaratmıştır ve –kendisinde olan bu özelliğin çok daha basit bir kopyası hükmünde de olsa– insana bu çok değerli özelliği vermiş olmasında beklenmeyecek bir durum yoktur. Materyalistler-ateistler açısından beklenti, maddenin çeşitli şekilde birleşimleriyle ortaya çıkan varlıkların, tasavvurlarındaki madde anlayışlarıyla benzer özellikler göstermesi olmalıdır. Buna karşı iradenin varlığı bu beklentiyle hiç de uyumlu değildir. Fakat bir teist açısından böyle bir sorun yoktur. Üstelik bir teist, Allah'ın iradesinin evreni yarattığını, yani iradenin maddede nedensel etkisini kabul ettiği için, iradenin maddeyi etkilediği bir modeli kabul etmesi daha kolaydır. Allah, bu kabiliyeti insanda, insana madde dışı bir özelliği vererek de (düalizm), maddeye içkin olarak bu özelliği oluşturarak da yaratmış olabilir, yani bir teist, düalizmi savunmadan da bunu rahatlıkla kabul edebilir. (Bu husus önümüzdeki "bilinç ve benlik delili" bölümünde ele alınacaktır.) Madde belli bir şekle gelince, maddeye içkin olan irade özelliği ortaya çıkacak şekilde sistemin oluşturulmuş olması mümkündür. Maddeyi Allah'ın isteklerine boyun eğen bir cevher olarak gören teizm, böylesi değerli sürprizler sunan bir madde anlayışını açıklamakta güçlük çekmez.

Kısacası irade, varlığına sürekli tanıklık ettiğimiz, insan olmayı anlamlı kılan en önemli özelliklerimizden birisidir. Kitabın bu bölümünde, önce iradenin varlığına neden inanmamız gerektiği ele alındı, sonra ise irade kökeni açısından incelendi ve felsefe tarihinde binlerce yıldır birbirine karşıt görüşler olan teizmin mi materyalist-

ateizmin mi onun kökenini daha iyi açıkladığı irdelendi. Buradaki incelemeyle iradenin var olması için gerekli (10. ve 12. bölümlerde ele alınan özelliklerin de iradenin var olabilmesinin şartlarından olduğu unutulmamalıdır) özellikler olan "gayesel yönelim" ve "nedensel etkide bulunma" özelliklerinin ortaya çıkışını materyalist-ateist felsefenin madde anlayışından çok daha başarılı şekilde teizmin paradigmasının açıkladığı ortaya konuldu. Burada savunulan argümanın böylece kritik maddesi olan üçüncü maddesinin doğruluğu anlaşılmış olmaktadır. Bu kritik maddenin doğruluğunun anlaşılması ise bizi argümanın sonucuna, yani "teizmin materyalist-ateizme tercih edilmesi gerektiği" çıkarımına ulaştırmaktadır.

12. BİLİNÇ VE BENLİK DELİLİ

"Bilinç ve benlik", hiçbir insanın sahip olmamasının düşünülemeyeceği bizi biz yapan en temel unsurlardır. Birçok düşünüre göre bu evrendeki en ilginç olgu bilinç (consciousness) ve benlik (self) sahibi olmaktır. Algı, duygu ve düşünce olarak zihnimizde her ne varsa, ister gerçek ister hayal olsun, onlarla ilgili farkındalık bilinci oluşturur. Uykudan kalkıp da uyuduğumuz ana kadar yaşadığımız her türlü farkındalık (görme, işitme, acı, soğuk algısı, hayal kurma, vb.) da, uykuda rüya görmek de bilinç durumlarıdır. Bir kişiye ait olmayan bilinç durumu ise düşünülemez. On sene önceki, on gün önceki, on dakika önceki, on saniye önceki ve şu andaki bilinç durumlarımız bunlara sahip bir "ben"e (yani değişen zamana ve değişen maddi bedene rağmen varlığı devam eden bir kişiye) ait olmaları durumunda anlam kazanırlar. Aslında "benliği" özellik olarak nitelemek de sadece bir metafor olarak anlaşılmalıdır, "benlik" özelliklerimizin tümüne sahip olan "ben"e karşılık gelmektedir. Bilinç ve benlik ayrı ayrı da değerlendirilebilir, fakat bilinçsiz benlik ve bir kişiye ait olmayan bilinç düşünmek imkânsızdır ve biri olmadan

diğerinin varlığı mümkün olmayan bu unsurlar, burada, tek bir argümanın hareket noktası olarak ele alınacaktır.

Varlığımızın temeli olan ve kendimiz dışındaki bütün varlığı da anlamamızı sağlayan bu unsurlar, başta felsefe ve dinler olmak üzere psikoloji, nöroloji, bilişsel bilimler gibi birçok alanın önemli tartışma konularıdır. Her türlü deneyimimizin mevcudiyetleri sayesinde mümkün olduğu bu kadar temel olan bu unsurların, bu kadar çok tartışma konusu olması gerçekten de enteresan bir fenomendir. Daha önceden incelediğimiz akıl ve irade gibi temel özelliklerimiz de ancak bilinçli bir varlık olmamız ve bir kişi olmamız durumunda sahip olabileceğimiz özelliklerdir. Örneğin sırf soğuk algımızın olduğu ve hiçbir akıl yürütme ile iradi eylemde bulunmadığımız bir durumu düşünelim; bu durumda akıl ve irade özelliklerimizi kullanmayız, fakat bu durumda bile soğuğun farkında olan "bilinç sahibi kişi" mevcuttur. Yani bilinç ve benlik, akıl ve iradesiz tasavvur edilebilir, ama her akıl yürütme ve irade kullanma durumu "bilinç sahibi kişi"yi gerektirir; bilincinde olunmayan ve bir kişiye ait olmayan, bir akıl yürütme de bir iradi eylem de mümkün değildir. Bu bölümde ele alınacak olan bilinç ve benlik, 10. delilde ele alınan akıl ve 11. delilde ele alınan irade özelliklerimizin olmasının ön şartlarıdır. Bu yüzden buradaki delil, o delillerin de bir parçası hükmündedir. Bilinç ve benlik buraya kadar sayılan tüm doğuştan (fıtrat) özelliklerimizden daha temeldir, bunlar olmadan bilinç ve benliğin varlığı düşünülebilse de, tersi mümkün değildir.

Bu kitabın fıtrat delilleri bölümünde sayılan diğer özellikler gibi, bilinç ve benlik de, bizim için bu kadar temel

olmalarına rağmen, birçoğumuz bunlar üzerinde düşünmeye hayatımızda çok kısa bir süre bile ayırmamışızdır. Doğuştan bunlara sahip olmamız ve her insanda bu özelliklerin olması bu özellikleri değersizleştirmez. Aksine, hiçbir emek sarf etmeden, bu evrendeki en muhteşem unsurlar olan bilinç ve benliğe sahip olmamız, tefekkürü en çok hak eden olgulardandır. Bunlar üzerinde düşünürken karşımıza çıkacak en temel soru ise bu özelliklere nasıl sahip olduğumuzdur. Burada, bu özelliklere nasıl sahip olduğumuzun açıklamasını en iyi teizmin yaptığını ifade eden bir argüman savunulacaktır. Şimdi bu argümanı sunmaya geçiyorum:

1. İnsanların bilinç ve benlik özellikleri, şu özellikleri kapsayarak vardır:

1.1 Hakkındalık, yönelmişlik

1.2 Öznellik ve qualia

1.3 Birlik

2. Bilinç ve benlik özelliklerini açıklayacak iki tane temel alternatif açıklamaya sahibiz:

2.1 Materyalist-ateistlere göre bilinç ve benlik, doğa yasaları çerçevesinde tesadüfi süreçlerle oluşmuştur.

2.2 Teistlere göre kendisi bilinç ve benlik sahibi bir varlık olan Allah'ın sayesinde bilinç ve benlik oluşmuştur.

3. Bilinç ve benliği teizm materyalist-ateizmden daha iyi açıklar:

3.1 Çünkü hakkındalık, yönelmişlik özelliğini daha iyi açıklar.

3.2 Çünkü öznelliği ve qualia'yı daha iyi açıklar.

3.3 Çünkü birlik özelliğini daha iyi açıklar.

4. Sonuçta teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

İlkönce argümanın ilk maddesini inceleyelim. Bilinçli bir kişi olmamız birçoğumuz için apaçık olmasına karşın, kimi materyalist-ateistler bilinç ve benliğin varlığını reddetmişlerdir. Bunlar, bu maddeyi kabul etmeyeceklerdir. Bu materyalist-ateistler, maddedeki özelliklerden tamamen farklı olan zihnin özelliklerine (akıl, irade, bilinç, benlik gibi) geçiş yapılmasının mümkün olmadığı kanaatine varmışlardır. (Birçok materyalist-ateist ise bu sorunu fark etmemiş veya görmezden gelmiştir.) Bu sorunun farkına varan bu materyalist-ateistler, maddeye içkin özelliklerle tarif edemedikleri zihnin bahsedilen özelliklerinin hepsini reddederek (eleyerek) karşılarındaki sorunu çözme yoluna gitmişlerdir; bunlar "eleyici-materyalistler" (eliminative materialists) olarak isimlendirilir.[119] Bu durum bir materyalist-ateistin tutarlı olmaya çabaladığında ödemesi gereken bedelin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Dikkat edin, burada bir insan için en açık olan deneyimin varlığı inkâr edilmektedir; bilinçli olmamız bizim için "2+2=4" ve "İnsanların kalbi vardır" gibi önermelerden bile daha açıktır, çünkü "bilinç" sahibi

---

119. "Eleyici materyalizm" hakkında bakınız: Ramsey, William, "Eliminative Materialism", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Summer 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/materialism-eliminative/>.

olmadan bu önermelerin doğru olduğu iddia edilemez. Eğer şu anda bu kitap "hakkında" düşündüğünüzden (bu bilinçli bir eylemdir) şüphe duymuyorsanız, eleyici materyalizmin yanlış bir felsefi görüş olduğundan da şüphe duymuyorsunuz demektir.

Materyalist-ateist paradigmaya bağlı olan Patricia ve Paul Churchland çifti gibi felsefeci ve bilim insanlarının, eleyici materyalizmi savunmaya çalışma nedenleri materyalist paradigmaya bağlılıklarını yitirmeden bir ontoloji oluşturma çabaları olmuştur.[120] Bu yaklaşıma göre ise evrende maddenin mekanik işleyişi çerçevesinde parçacıkların bir araya gelmesi ve dağılması ile oluşan varlıklar vardır ama bu ontolojide maddedeki özelliklere benzemeyen bilinç ve benliğe yer yoktur. Oysa zihinsel durumlarımıza içsel tanıklığımız her şeyden daha açıktır; kitap okuduğumuzu düşündüğümüzde illüzyon görmüş olduğumuzu bir an için kabul etsek bile, bu illüzyon bile bir bilinç durumudur ve varlığı reddedilemez (elenemez); ne yaparsak yapalım bilincin varlığını yok sayamayız. Bilinç durumlarımız evrendeki her şeyden daha temeldir, evrendeki geri kalan her şeyi bilinçli bir kişi olmamız sayesinde biliriz. Bilinçli olduğunu reddetmeye kalkanın bu iddiayı yapması bile ancak bilinçli bir kişiyse mümkündür. (Bu durum, önceki bölümde iradenin varlığıyla ilgili sunulan argümandaki gibidir. O argümandaki "irade" kelimesinin yerine "bilinç ve benlik" kelimelerini yazarak, burada o argümanın tekrar edildiğini farz edin.) Bir iddia ileri sürmeye kalkan her kişi, baştan bilinçli olduğunu ve karşısındaki

120. Örnek olarak şu çalışmaya bakılabilir: Paul Churchland, **Matter and Consciousness**, MIT Press, Cambridge, 1999.

kişilerin de bilinçli olduklarını kabul eder; yoksa ağzından çıkan sözü ve kaleminin yazdıklarını, misketlerin çarpışması gibi bilinçsiz mekanik hareketler olarak görmek durumundadır ki, bilinçsiz mekanik hareketleri ise bir iddia olarak tasavvur etmek mümkün değildir. Ayrıca herhangi bir iddiayı ileri süren, kendisini ve karşısındakini birer "kişi" olarak kabul etmezse; iddianın "birine" ait olup "biri(leri)ne" karşı yapıldığı düşünülemeyince de iddiada bulunmak olgusu saçmalaşır.

Bilinç ve benlik olmadan irade sahibi olmak mümkün değildir ama iradesi olmayan bilinç sahibi kişi düşünülebilir. Örneğin sadece mavi rengi hayal eden bilinçli bir kişi olup da iradi hiçbir eylemde bulunmayan biri düşünülebilir ama yoldaki dikenli dalı iradi bir eylemle kaldıran kişinin bilincinin olmadığı ve bir benliği olmadığı düşünülemez. Her iradenin varlığı mutlak olarak bilincin ve benliğin de varlığını gösterdiği için daha önceden (11. delilde) iradenin varlığının lehinde ileri sürülen argümanın yanında, o bölümde epifenomenalizmin yanlış bir felsefi görüş olduğuyla ilgili ifade edilenlerin hepsi de eleyici-materyalizmin yanlış olduğuna karşı delillerdir. İradenin (dolayısıyla bilinç ve benliğin de) varlığı reddedilince, insanın evrende bilinçli hiçbir nedensel etkisi kalmayacağı için eğitim süreçlerinin de, tarihteki insan eylemlerine dayalı anlatımların da, bilim insanlarının ürettiği teori ve teknolojik üretimlerin tamamının anlamsızlaşacağını hatırlayalım. Olabilecek en açık olan unsuru reddettiği ve bu reddetme beraberinde çok büyük bir çelişkiler bagajını getirdiği için eleyici materyalizmin felsefe tarihinde ortaya atılan en başarısız yaklaşımlardan biri olduğunu

rahatlıkla söyleyebilirim. Materyalist-ateizm adına tutarlı olma endişesinin götürdüğü bu nokta ibretlik bir durum olarak kaydedilmelidir.

Argümanın ikinci maddesine gelince, felsefe ve düşünce tarihi incelendiğinde, bilincin ve benliğin nasıl ortaya çıktığını açıklama hususunda iki temel alternatif açıklamaya sahip olduğumuzu anlamaktayız. Ancak kuşatıcı, maddenin ve canlıların varoluşunu açıklayabildiği iddiasındaki görüşler bilinç ve benlik gibi unsurları açıklayabilir. Bunların birincisi olan materyalist-ateizme göre, ezeli olan maddi evrendeki doğa yasaları çerçevesinde işleyen süreçteki tesadüfi oluşumların canlıları ortaya çıkarmasının ardından, bu canlıların bir kısmında doğa yasaları çerçevesinde işleyen tesadüfi süreçler sonucunda bilinç ve benlik oluşmuştur. Teizme göre ise evreni ve canlıları yaratan Allah, ezelden beridir bilinç ve benlik sahibidir, kendisinde zaten bulunan bu özellikleri insana (ve diğer bazı varlıklara) da vermiştir, bu özellikleri ortaya çıkaran bir süreç olsa bile bu tesadüfi değil Allah tarafından bilinçle planlanmış bir süreçtir.[121] Agnostik (bilinemezci) yaklaşım sergileyenler –genelde– bu iki şıkkın dışında bir alternatif sunmak yerine bu şıklardan hangisinin doğru olduğunun bilinemeyeceğini ifade ederler. Materyalist-ateist felsefenin yanlış olduğunun gösterilmesi, bu felsefenin yanında bu felsefeyle teizm arasında tercih yapılamayacağını söyleyen agnostik yaklaşıma da cevap niteliğindedir.

121. Kuran'da geçen Allah'ın sıfatlarından "Hayy" Allah'ın "bilinçli" olduğunun (Bakınız: 2-Bakara Suresi 255), "Allah'ın nefsi" ifadesi ise Allah'ın "kişi" olduğunun Kurani ifadeleridir (Bakınız: 6-Enam Suresi 54).

Argümanın üçüncü maddesi en kritik maddesidir. Birinci maddeye eleyici materyalistler gibi kimi materyalist-ateistler itiraz edecek olsalar da, materyalist-ateistlerin itirazlarının en çok yoğunlaşacağı madde bu olacaktır. Bu yüzden bu maddenin üç şıkkı aşağıda teker teker değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken bilinç ve benliği açıklamak için ileri sürülen önemli yaklaşımlara da değinilecektir.

3.1'in Değerlendirilmesi: Bilinç sahibi kişi olmanın en önemli şartlarından biri bir şey "hakkında" düşünebilme (aboutness), o şeye zihnen yönelme (intentionality) yeteneğine sahip olmaktır. En bilgilisinden en cahiline kadar bütün insanlar bu yeteneğe sahiptir. Bu kitaptaki cümleler "hakkında" düşünmeseydik, zihnen bu kitaba "yönelmeseydik" kitabı okuma sürecini nasıl gerçekleştirebilirdik? Bir şeyler "hakkında", onlara "yönelerek" düşünebilmek adeta bilinçle gerçekleştirdiklerimizin (akıl yürütmelerimizin, iradi eylemlerimizin, hayallerimizin) betonu, demiri, kiremidi, fayansı gibidir; bina yapmak için elbette bunların varlığı yetmez, ama bu tip hammaddeler olmadan da bina olmaz.

Bir çim makinesini kullanan insan çimler hakkında düşünse de çim makinesi çimler hakkında düşünmez; satranç ustalarını yenecek şekilde yapılmış bilgisayarın kirlendiğinde tozunu alan kişi, bu bilgisayar hakkında düşünür ama bu bilgisayar programı (Deep Blue) Kasparov'u yense de satranç hakkında düşünmez. Çim makinesindeki mekanik sistemin çimleri nasıl kestiği gösterilebilir, aynı şekilde bundan çok daha karmaşık olsa da bilgisayardaki

mekanik işleyişin nasıl gerçekleştiği (bilgisayarın satranç hakkında düşünmeden Kasparov'u nasıl yendiği) de gösterilebilir. Zihin dışında başka hiçbir yerde zihnin bir şey hakkında düşünme özelliğine, yani objesini düşünerek ona yönelebilme özelliğine rastlamayız.

Bilgisayardan bahsedilmişken zihin felsefesinde ön plana çıkan görüşlerden biri olan "fonksiyonalizm" (işlevselcilik: functionalism) hatıra gelmektedir. Fonksiyonalizm, zihni, onu oluşturan yapının iç özellikleriyle değil, fonksiyonları açısından, yani içinde olduğu sistemde oynadığı rol ve nedensel ilişkileri açısından ele alır. Fonksiyonalist yaklaşımların bir kısmıyla, zihin bilgisayara benzetilip, yapay zekâ çalışmalarında üretilen bilgisayarların bilincin özelliklerini gerçekleştirebileceği iddia edilmiştir. Bilgisayarların birçok insan davranışını taklit edebileceği, hatta birçok konuda insanlardan çok daha becerikli oldukları çok açıktır ama bu durum bilgisayarların bilinç ve benlik sahibi olduğunu göstermez.

Bunu göstermede John Searle'ün "Çin odası" düşünce deneyi meşhurdur. Searle, Çince bilmeyen ve bir odaya kapatılan birisini varsayarak örneğine başlar. Bu odada, bu kişinin, mektupla gelen Çince yazıları, talimatlar doğrultusunda, odadaki bir kitapta bulunan Çince yazılarla eşleştirmesi, kitapta eşleştirilen Çince yazıları da mektupla geri göndermesi istenir. Odaya gelen Çince yazılar bazı sorulardır, kitapta muhtemel soruların cevapları vardır ve bunlarla ilgili eşleşmede cevapları bulunulup geri gönderilir ama bunu yapan kişi Çince bilmiyordur. Dışarıdan izleyen ve verilen komutlarla hareket edildiğinden habersiz olanlar, bu kişinin Çince bilip soruları cevapla-

dığını zannedeceklerdir. Yani dışarıdan bakan kişi, içerideki kişinin Çince bilen bir kişiyle aynı "fonksiyonları" gerçekleştirdiğini, yani aynı şekilde soruları cevapladıklarını görür. Fakat aynı cevaplar verilse de Çinceyi bilip bilmemek önemli bir farktır (bilinçli olup olmamanın önemli bir fark olduğu gibi), fonksiyonalizm bu dev farkı görememektedir. Bilgisayarların işlemesi de buna benzetilebilir, bilgisayarlar bilincinde olmadan sembolleri kendilerine verilen programa göre kullanır.[122] Bilgisayarlar insanla tamamen aynı bir davranışı yaptıklarında bile bu davranışa sebep olan mekanizma arasında mahiyet farklılığı vardır. Örneğin bilgisayarlar bir şey "hakkında" düşünmez, ona "yönelmez"; bu tip sebeplerden dolayı yapay zekânın insan bilincini ve benliğini gerçekleştirmesi mümkün değildir. William Hasker'in dediği gibi bilgisayarlar, onun üreticisi ve kullanıcısının akıl yürütmesinin genişlemesinden ibarettir; nasıl televizyonlar, haberlerin ve eğlencenin bilinçli bir kaynağı olarak düşünülemeyecekse, bilgisayarlar da bilinçli şekilde akıl yürüten bir kaynak olarak düşünülemez.[123]

Zihin felsefesindeki görüşler incelenirken, günümüzün ünlü materyalist-ateistlerinin çoğunun bilinç ve benliği tarif etmede rağbet etmedikleri fakat bir dönem oldukça etkili olmuş bir yaklaşım olan "davranışçılık" (behaviorism) hakkında da birkaç şey söylemek gerekir.[124] Davranışçı ekolün metodolojisi, öznel olanı gör-

122. John R. Searle, **Minds, Brains and Science**, Harvard University Press, Massachusetts, 1985; John R. Searle, Zihnin Yeniden Keşfi, Çev: Muhittin Macit, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.
123. William Hasker, **Metaphysics**, Inter Varsity Press, Downer's Grove, 1983, s. 49.
124. "Davranışçılık" hakkında bilgi almak için bu yaklaşımın önemli isimlerinden

mezden gelir ve sadece "bilincin dışa vuran tezahürlerini" değerlendirir. Örneğin gülen ve kitap okuyan insan gibi dıştan gözükenler dışında zihnin içinde öznel olarak hissedilen mutluluk, istek gibi hisler ve zihnin kitap "hakkında" düşünüp ona "yönelmesi" gibi içsel tanıklığımızla tanık olduğumuz olgular, bu yaklaşım tarafından dikkate alınmamaktadır. Burada bilincin bir indirgenmesi söz konusudur, fakat buradaki indirgeme beyindeki nöron faaliyetlerine değil bedenin dışa vuran davranışlarınadır. Oysa acı çekmeden acı çekiyormuş gibi bağırabiliriz veya bir şeyi beğenmeden beğendiğimizi ifade edebiliriz.[125] Davranışçı metodoloji acı çekenle acı çekme taklidi yapan arasındaki ayrımın yapılmasını bile olanaksız kılar. Sırf bu bile bu yaklaşımla zihnin özelliklerinin değerlendirilmesinin mümkün olmadığını anlamaya yeterlidir. Davranışçılık, bilincin "hakkındalık, yönelmişlik" ve "öznellik" gibi özelliklerini göz önünde bulundurmadığı için bilinç durumlarını verdiğimiz örneklerdeki gibi yanlış tespit etmekle kalmaz, daha da kötüsü bilinçli olan ile bilinçsiz olanın ayırt edilememesine sebep olur. İnsan şeklindeki bir robota değişik sesler yüklediğimizi; bu robotun ayak tabanı yavaşça ellenince gıdıklanan insan gibi ses çıkardığını ve daha şiddetli el temaslarına karşı acı çeken insan gibi ses çıkardığını düşünelim. Davranışçı ekole mensup birisi, böylesi hareket eden bir robot ile insanın bilincinde gıdıklanma ve acı "hakkında" hislere sahip olmasıyla verilen reaksiyonları ayırt edemeyecektir. Bu örnek, bir

---

Skinner'ın şu kitabına bakabilirsiniz: B. F. Skinner, **About Behaviorism**, Vintage Books Edition, New York, 1976.

125. Ian Barbour, **Issues In Science And Religion**, Harper And Row Publishers, New York, 1971, s. 353-354.

robot ile bir insanın tamamen özdeş davranışlarda bulunabileceklerini, fakat bu özdeş davranışların biri bilinçli diğeri ise bilinçsiz iki farklı kökeni olabileceğini ve davranışçı ekolün bu önemli farkı ayırt edemeyeceğini gösterir. Tüm bunlar zihni anlamada davranışçı yaklaşımın başarısız olduğunu göstermektedir.

Modern fiziğin bize sunduğu madde anlayışı üzerine konsantre olup düşünelim: Temel parçacıklar olarak atomu oluşturan kuarklar, elektronlar gibi parçacıklar vardır, kuarkların birleşmesiyle protonlar ve nötronlar oluşur, protonların elektrik yüklerinden dolayı birbirlerini itme gibi özellikleri vardır, buna karşın güçlü nükleer kuvvet bunları bir arada tutar, bunların değişik oranlarda birleşmesiyle kimyadaki elementler tablosu karşımıza çıkar, bunların belli şekilde birleşmesiyle denizler, sandalyeler ve bilgisayar gibi yapılar, organik madde olarak birleşmeleriyle DNA ve protein gibi yapılar oluşur... Sonuçta temel parçacıklar ve temel kuvvetler çerçevesinde evrendeki oluşumlar gerçekleşir. Bunların hepsi mekanik yasalar çerçevesinde gerçekleşirken anlatılan bu tablo içinde "hakkındalık" özelliğine benzer en ufak bir unsur olmadığı gibi, bunlar ne kadar kompleks bileşikler yaparlarsa yapsınlar "hakkındalığı" nasıl çıkarabileceklerini görmek mümkün değildir.

Materyalist-ateist anlayışın maddesinin akılsız, iradesiz, bilinçsiz olmasına karşı teizmin evrenin yaratıcısı olarak gördüğü Allah akıl sahibi, iradeli, bilinçli bir güçtür ve kendi yarattıkları "hakkında" düşünür, amaçları doğrultusunda dileklerini gerçekleştirir. Teizmin paradigmasında zaten bahse konu özellikler evrenden önce var olduğu ve

evrenin varlığı bunlarla mümkün olduğu için bu özellik-lere sahip olan Allah'ın bu özellikleri –kendisindekinden derece olarak çok düşük bir şekilde olsa da– yarattıkla-rına vermesini anlamakta bir güçlük yoktur. Sonuçta bi-linci (ayrıca aklı ve iradeyi) mümkün kılan "hakkındalık, yönelmişlik" özelliğinin nasıl var olduğunu materyalist-ateizm açıklayamamasına karşın teizm bu özelliğin nasıl oluştuğunun anlaşılmasına imkân tanıyan bir varlık anla-yışı (ontoloji) sunar.

3.2'nin Değerlendirilmesi: "Öznellik" (sübjektiflik) bilinç durumlarının diğer önemli bir özelliğidir; "öznel-lik" bilinçlilik halinin bir "kişi"ye aidiyeti ve "kişi"nin bilinç durumlarına kendine özel ulaşımı olmasıdır. "Qu-alia" (tecrübi nitelikler) ise kişinin tecrübe ettiği öznel bilinç deneyimleridir. Bilinçli kişiler (insan veya başka varlıklar da olabilir) dışında evrendeki hiçbir maddi var-lıkta "öznellik" ve "qualia" tecrübe etme özelliği mevcut değildir. Kitabı okuyan bilinçli kişi, onu "öznel" dünya-sında algılar ve kitabın algılanan görüntüsünden uyan-dırdığı heyecan duygusuna kadar bu algılar-duygular "qualia"dır. Bilinci olmayan maddi dünyadaki varlıklar-dan (atomlar, yıldızlar, bilgisayarlar, çekiçler, kitaplar-dan) bilinci ayıran en önemli özelliklerden biri, bilinçte "öznellik" özelliğinin olması, yani birinci şahıs olan "ben" (kişi) olarak bilinç durumlarımıza içebakışla (introspec-tion) özel tanıklığımızın olması, bilinç durumlarımızda qualia'yı algılamamızdır. Oysa atomların, yıldızların, bil-gisayarların, kitapların içinde kendi öznelliklerine tanık-lık eden bir "ben" olduğunu düşündürecek hiçbir neden

yoktur. Bu yüzden bir atomu parçalayanın veya bir bilgisayarı hurdalığa atanın "ben" tecrübesi olan bir "kişi"yi yok ettiğini düşünmeyiz.

Acaba materyalist-ateistler, mevcut bulguları ve değerlendirmeleri bilmeselerdi, bilinci ve benliği açıklamakta, var olan felsefi yaklaşımlardan hangisinin kendi yaklaşımlarına en uygun olduğunu düşünürlerdi? Bunun "indirgemeci materyalizm" (reductive materialism) olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim.[126] Bu görüş "özdeşlik teorisi" (identity theory) olarak da bilinir. Buna göre öznel bilinç durumları beyindeki belli durumlara, o durumlar da nihayette atom altı parçacıklara indirgenebilir; bilinç ve benlik de bunlardan başka bir şey değildir. Böyle olunca, eğer bir materyalist-ateist, maddeyi ve maddenin bileşimleriyle ortaya çıkan bilinçsiz varlıkların nasıl var olduğunu açıklayabiliyor olsaydı (evrenle ilgili ilk 7 delilde ileri sürülenleri reddedebilseydi), maddedeki özelliklerden çok farklı gözüken akıl, irade, bilinç ve benlik özelliklerinin açıklanması kendisine ilave bir sorun oluşturmayacaktı. Fakat bilinç ve benlikle ilgili diğer özelliklerle beraber ne "öznelliğimiz" ne de "qualia", herhangi bir beyin durumuna ve sonra atom altı parçacıklara indirgenip tarif edilebilir.

Modern bilimin ışığında beynin anatomi ve fizyolojisi incelendiğinde; konuşunca sol lobun, karar alırken ön-frontal lobun kullanıldığı, nöron hücrelerinin neye benzediği, bu hücrelerin içindeki kimyasal yapıların neler olduğu gibi birçok önemli bilgiyi öğreniyoruz. Fakat

126. Bu konuda bakınız: Jaegwon Kim, **Mind in a Physical World: An Essay on the Mind-Body Problem and Mental Causation**, MIT Press, Cambridge MA, 1998.

bunların hepsi "öznellik ve qualia"dan temelden farklıdır. Zevk alarak yüzdüğümüzü düşünelim. Beynin içindeki bir yapıyı gösterip, salgılanan bir hormonu da tespit ederek yüzülürken zevk alındığını belki tespit edebiliriz, fakat bununla ilgili nöronlara veya hormonlara bakmak "birinci şahıs olarak benim yüzmeden aldığım zevkten" tamamen farklıdır; zevk almanın bu nöronlar ve bu hormonlar ile gerçekleşmiş olması da bunu değiştirmez.

Adını "Enis'in gözlükleri" koyduğum bir düşünce deneyiyle bu durumu anlamaya çalışalım. Doğduğundan beri Enis'in ve etrafında tanıdığı herkesin çıkartılamayacak şekilde tasarımlanmış gözlükler taktığını düşünelim. Bu deneyde Enis'in gözlükleri çıkmadan gözlüklerinin camları değişiyor olsun. Ayrıca Enis, gözlerinin ve beyninin varlığını da bilmiyor olsun ama gözlüğün yapısını ve üzerindeki değişimleri bütün detaylarıyla çok iyi biliyor olsun. Taktığı gözlüğün cam numarası ve camlarının rengi sürekli değiştirilirken dünyadaki objelerin şeklini de rengini de algılaması bire bir, yani bu değişikliklere özdeş bir şekilde değişir. Gözlüğe konulan bir camın değişikliğiyle objeler büyür, bir camın değişikliğiyle objeler bulanıklaşır, bir camın değişikliğiyle objeler pembemsi olur, bir camın değişikliğiyle objeler yeşilimsi olur, camın kapanmasıyla objeler görünmez olur... Enis'in, görmesinin gözlükteki değişimlere göre bire bir değişmesi, görmeyi gerçekleştirenin bu gözlük olduğunu, görmenin gözlükteki yapıya ve değişimlere indirgenebileceğini sanmasına sebep olmalı mıdır? Bence Enis, bu durumdaki mevcut bilgileri değerlendirip; gözlüğün yapısını inceleyip ve sonra kendi "öznel" görme deneyimleri (qualia) üzerine dikkatlice

düşünerek, cam değişimleriyle algımız arasında bire bir özdeşlik olsa da (özdeşlik teorisinin talebine benzer şekilde) gözlüğün gördüğünün (görmenin gözlüğe indirgenebileceğini) iddia edilemeyeceğini anlayabilir. Çünkü camın yapısını ve üstündeki değişiklikleri inceledikten sonra, içebakışla birinci şahıs olarak tanıklık ettiği öznel görme algısını inceleyip, bunları karşılaştırırsa, aradaki derin farkı anlar. Şu anda "öznellik ve qualia"nın, beyindeki kimyasallara ve nöronların faaliyetlerine indirgenip anlaşılacağını düşünenler, sunulan düşünce deneyinde Enis'in yerinde olsaydılar, görmelerinin gözlüğe indirgenmesi gerektiğini ve görenin gözlük olduğunu savunurlardı. Beyindeki kimyasallar ve nöronlar, "öznelliğimiz ve qualia"ya değil gözlüğe benzer; gözlük gibi öznelliğimizle zihin durumlarımıza özel ulaşımımız olmasına benzer bir özellik göstermezler, gözlük gibi mekanik süreçlerin parçasıdırlar, gözlük gibi atomların itme çekme gibi hareketlerinden müteşekkil olup bu tip hareketleri daha karmaşık bir şekilde gerçekleştirirler.

Qualia'nın fiziğin tarif ettiği maddeye indirgenemeyeceğini göstermek için ise adını "Meliha ve incir" koyduğum bir düşünce deneyi sunabilirim. Meliha gıdalar konusunda ve gıdalar vücuda ağızdan girdikten sonra gerçekleşen –beyindekiler dahil– süreçler konusunda dünyanın en önemli uzmanı olsun. Buna göre Meliha, incirin atom-altı seviyeden moleküllerine kadar yapısıyla ilgili tüm detayları ve incir yendikten sonra beyinde ve tüm bedende gerçekleşen bütün süreçleri çok iyi biliyordur. Bir gün Meliha'nın, fiziki-kimyasal-biyolojik yapısını çok iyi bildiği inciri, hayatında ilk defa yediğini düşünelim. Aca-

ba Meliha inciri yediğinde yeni bir şey öğrenmiş olur mu? Meliha, incirin kendisi ve vücutta geçirdiği tüm aşamalar hakkında her şeyi bilse de inciri yediğinde, incirin "öznel" deneyiminde bıraktığı tadı, yani bir "quale" (qualia'nın tekili) öğrenmiş olacaktır. Eğer maddi süreçlerle ilgili her şey bilindiğinde geriye bilinecek bir şey kalmasaydı, yani öznel deneyimimizde algıladıklarımız maddi süreçlere indirgenip tamamen anlaşılabilseydi, Meliha'nın yeni bir şey öğrenmemesi gerekirdi. Ama Meliha burada incirin tadını öğrenerek yeni bir bilgi edindiğine göre "öznelliğimizi ve qualia"yı açıklamakta indirgemeci teorilerin başarısız olduğu anlaşılmaktadır.[127] Fiziki süreçlerle ilgili objektif açıklamalar, doğaları gereği bilincin öznelliğini (sübjektifliğini) ihata edemez, dışında bırakır. Yani bilincin öznelliğindeki tecrübelerin (qualia) maddi süreçlere indirgenmesi mümkün değildir; indirgemeci materyalizm ve indirgemeci fizikalizm ve özdeşlik teorisi olarak anılan felsefi görüşler yanlıştır.

Görüldüğü gibi maddenin yapısındaki hiçbir şey "öznelliğe ve qualia"ya benzer değildir. Materyalist-ateist ontoloji açısından madde var olan tek cevher olduğu için maddede olmayan böylesi bir özelliğin nasıl ortaya çıktığını açıklamakta büyük sorun vardır. Fakat teizme göre Allah bilinçlidir ve kendi noktasından tüm olaylara bir bakış açısı vardır, hiçbir varlığın olmadığı durumda bile Allah kendi varlığını öznel olarak bilir, yani Allah'ın bilinci de "öznellik" özelliğine sahiptir. Teizmde "öznellik" ezeli

127. Bu düşünce deneyinin zihin felsefesi literatüründeki bir benzeri olan "Mary'nin odası" hakkındaki makale: Frank Jackson, "Epiphenomenal Qualia", **Philosophical Quarterly**, No: 32, 1982, s. 127–136.

bir unsurdur ve bu ontolojide ezelden beridir var olan bu özelliğin Sahip'inin, yarattıklarından dilediğine bu özelliği vermesi, bu özelliğin nasıl ortaya çıktığının anlaşılmasını sağlar. Öznelliğe sahip olan Allah, materyalist-ateist anlayışın öznelliği ve ona benzer herhangi bir özelliği olmayan maddesinin veremeyeceği öznelliği rahatlıkla verebilir.

3.3'ün Değerlendirilmesi: Bilinçli bir kişinin diğer önemli özelliklerinden biri tüm farklı algılarının, duygularının, düşüncelerinin birlik içinde farkında olmasıdır. Kitabın kelimelerini gören, kitabın kâğıdının sertliğini hisseden, kitap okurken fondaki müziği duyan, kitaptan heyecan hisseden, kitap hakkında düşünen "birlik içinde tek bir kişi"dir. Önce kitabın sertliğinin, sonra müziğin, sonra heyecan duygusunun farkındalığı hissedilmez; bunların hepsinin beraberce "birlik" içinde farkında olunur. Vücudun değişik bölgelerinden algılar gelse ve beynin değişik bölgeleri değişik algılarla ve duygularla ilgili olsa da tüm bunların hepsi, bütüncül şekilde, tek bir kişinin öznelliğinde birlik içinde algılanır. Bu birliğin, belli bir zaman anındaki (eşzamanlı: synchronic) birlik olmasıyla beraber, zamanın akışı içerisinde (artzamanlı: diachronic) muhafaza edilen bir birlik olması da önemlidir. Zihin felsefesinde bu konu "bilincin birliği" (the unity of consciousness) ve "bağlanma problemi" (the binding problem) gibi başlıklarla ele alınır. Descartes'tan Locke'a, Leibniz'den Kant'a kadar modern dönemin birçok ünlü filozofu "bilincin birliği" ile ilgilenmişlerdir.[128]

128. Immanuel Kant, **The Critique of Practical Reason**, Çev: Thomas Kingsmill Abbott, Chicago, William Benton, 1971.

Dokunma, görme, işitme gibi algıların nasıl bilincinde olduğumuzla ilgili süreç üzerinde düşünelim. Kitabın kapağını ellediğimizde ellerimizdeki sinirler aracılığıyla beyne iletilen sinyallerle sertlik algısına sahip oluruz, kitabın görüntüsü ışık aracılığıyla gözümüzde oluştuktan sonra buradan beynimize giden sinirlerin yolladıkları sinyallerle kitabı görürüz, fondaki müziği de kulaklarımızdan beynimize giden sinirlerin yolladıkları sinyaller aracılığıyla duyarız. Bunların birlik içinde bilincinde olmadan önce bu süreçler gerçekleşir. Bu algılarımızın hepsinde beyindeki nöronlar çok önemli rol oynar ve beynimizde yüz milyar civarında nöron bulunmaktadır. Tek başına hiçbir nöron bilincin öznellik, birlik gibi özelliklerine karşılık gelmese de, birçok kişiye göre nöronların ortak hareketinden bilincin öznellik, birlik gibi özellikleri doğmaktadır. Beyne baktığımızda bir sistemin içinde fonksiyonlarını yerine getiren nöronlar yer alsalar da, bunların ortak hareketinden "öznelliğinde birlik içinde algılayan bilincin" nasıl ortaya çıktığını tarif etmek mümkün gözükmemektedir.

Birçok nöronun ortak çalışmasından "öznel ve birlik içindeki kişinin bilinci"nin çıkmasıyla ilgili sorunu anlamak için zihin felsefesindeki ünlü düşünce deneylerinden biri olan Çin milleti argümanından faydalanabiliriz. Çin'de yaşayan her bir kişinin, beyindeki bir nöronun vazifesini taklit edecek şekilde telefon kablolarıyla birbirlerine bağlandıklarını, sonra kendilerine verilen vazife çerçevesinde nöronları temsil eden diğer kişileri arayarak birbirleriyle iletişim içine girdiklerini varsaya-

lım.[129] Mesela kurulan bu düzenle Çin milletinin fertleri, heyecan duygusunu taklit etmeye kalksın. Bunun için beyinde heyecan duyulduğunda hangi nöronlar arası irtibat nasıl oluyorsa, o nöronları taklit eden her bir kişi, heyecan duyulduğunda oluşan etkileşime benzer şekilde birbirleriyle kablolarla irtibat kursunlar. Aynı şekilde kitap okunurken beyinde oluştuğunu düşündüğümüz tüm süreçleri de taklit ettiklerini varsayalım. Bu durumda Çin milletindeki her bir insandan ayrı olarak "Çin'in bilinci" diye bir yapının oluşup, Çin milletinin hiçbir ferdinin hissetmedikleri heyecan duygusu ve kitap ile ilgili diğer algıları, "Çin'in bilincinin kendi öznelliğinde birlik içinde" hissettiğini düşünebilir miyiz? Böylesi bir iddia hepimize çok saçma gelecektir ama beyindeki nöronların ortak faaliyetiyle, "öznel ve birlik içinde farkında olan bir bilincin" çıktığı iddiası, bu düşünce deneyinde "Çin'in bilinci"nin ortaya çıktığı iddiasına benzemektedir. Birlik içinde öznel dünyada algılama, nöronların bir sistemin parçaları olarak beraber çalışmalarından köklü şekilde farklıdır.

Fiziğin ele aldığı dünyada maddenin özünü oluşturan elektron ve protonlar gibi parçacıklar atomun içinde itme-çekme gibi davranışlarıyla özyapılarının gereği olan hareketleri yaparlar. Kimyanın ele aldığı dünyada atomların diğer atomlarla bileşikler oluşturmaları gibi davranışları da bir hareket türüdür. Biyolojinin ele aldığı dünyada kimi proteinlerin enzim vazifesi görüp molekülleri birleştirmesi veya DNA'nın replikasyonu gibi davranışların

129. Ned Block, "Troubles with Functionalism", **Minnesota Studies in The Philosophy of Science**, No: 9, 1978, s. 261–325.

hepsi de, karmaşıklık dereceleri artsa ve bu yapılar kendi alt sistemlerinin (atomlar gibi) hareketlerini kapsasa da özünde hareketten başka bir şey değildir. Sinirbilimin ele aldığı nöronların, sinapsların elektrik sinyalleri ve kimyasallarla haberleşme gibi davranışlarının hepsi de özünde biyolojinin diğer alanındaki hareketler gibi hareket türüdürler. Fakat "kişinin bilinçle algılaması" diğer özü hareket olan davranış türlerinden mahiyet olarak farklıdır. Kuantum teorisinin ilginç fenomenlerinden biri olan dolanıklık, atom seviyesinde hiç umulmadık bir birliği ortaya çıkarmış olsa da, DNA'nın nükleotidleri içinde oldukları DNA'nın bir parçası olarak bir yapının üyesi olsalar da, "bilinçteki birlik özelliği" bu tip bir arada oluş ve beraber hareket etmelerden köklü şekilde farklıdır. Diğerlerinde özü hareket etmek olan ve pasif, birbirinden ayrı parçaların bir arada olmasıyla oluşan bir birlik vardır. Bilincin özünde ise hakkındalık özelliği, öznel olarak algılama ve hiçbir parçaya bölünemeyen bir birlik vardır. Bilincin ve benliğin, önceki özellikleri gibi birlik özelliğinin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya, materyalist-ateizmin madde anlayışı olanak vermemektedir. Fakat bilinci ve benliği, Allah'ın ezeli özelliklerinden gören teizm açısından bu özelliğin nasıl ortaya çıktığını açıklamakta da bir sorun mevcut değildir.

Maddenin bilinen özellikleriyle zihnin akıl, irade, bilinç, benlik gibi özelliklerinin açıklanamayacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda, mümkün olan alternatiflerden birincisine göre aklın, iradenin, bilincin bahsedilen özelliklerinin maddeye indirgenememesinden hareketle bunların maddeden tamamen farklı bir cevherle ilişki-

li olduğu söylenebilir. Materyalist-ateist felsefe, madde dışı bir cevherin varlığını kabul etmediği için bu görüş materyalist-ateist felsefenin yanlış olduğunu gösterir. Mümkün olan alternatiflerden ikincisine göre ise aklın bahsedilen özellikleri maddeye indirgenemese de, bu özelliklerin maddi yapı belli bir forma geldiğinde "zuhur ettiği" (emergence) söylenebilir. "Zuhur olmaya" göre bütün, parçalarının toplamından daha fazlasıdır; maddenin belli bir form kazanmasıyla ortaya çıkan özellikler, o formu oluşturan parçalara bakarak anlaşılamaz:[130] Bu yaklaşımda madde-dışı bir cevher yoktur ama maddenin öyle bir yapısı vardır ki, madde belli bir forma gelince, maddenin parçacıklarına ve bu parçacıkların etkileşimlerine bakarak oluşması izah edilemeyen bu özellikler ortaya çıkar.[131] Tutarlı bir materyalist-ateist bakış açısından (bu görüşte olan kimi düşünürlerin itiraf ettiği gibi) "cevher düalizmi" (madde ve bahsedilen unsurlarıyla zihnin/ruhun iki ayrı cevher olduğu görüşü) kabul edilemez olduğu gibi "özellik düalizmi" (madde ve bahsedilen unsurlarıyla zihnin/ruhun farklı iki özellik türü olduğu görüşü) de aynı şekilde kabul edilemezdir. Zuhur olma görüşü ise "özellik düalizmi"ni (property dualism) kabul etmek anlamını taşımaktadır.[132]

Şu hususu vurgulamakta fayda görüyorum: Teizm açısından akıl, irade, bilinç, benlik özelliklerinin ortaya çıkı-

130. Ian Barbour, **Issues in Science and Religion**, s. 326.
131. Zihnin özelliklerini zuhur etmeyle açıklayanlara örnek olarak bakınız: Philip Clayton, "Neuroscience, The Person And God: An Emergentist Account", Ed: Robert John Russell ve diğerleri, **Neuroscience And The Person**, Vatican Observatory Publications, Vatikan, 2002, s. 181-214.
132. Frank Jackson, **From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis**, Clarendon Press, Oxford, 1998.

şının, maddeden ayrı bir cevher olan "zihin/ruh" yaratılarak oluştuğunu savunmak zorunluluğu yoktur. Madde dışı bir cevhere başvurmadan, yani sadece maddeyle bu özellikleri açıklamakta "zuhur olma" da kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Maddenin belli şekilde bir form kazandığında bu özelliklerin zuhur edeceği şekilde yaratıldığı ve madde gerekli formu kazandığında maddenin "zihinlendirildiği/ruhlandırıldığı" da savunulabilir. Düalizme göre maddenin başka bir varlık türüyle buluşturulmasıyla zihnin bu özellikleri oluşturulmuşken, zuhur olmaya göre maddenin içine koyulan özellikler sayesinde zihnin bu özellikleri ortaya çıkmıştır. Nitekim hem Yahudi, hem Hıristiyan, hem Müslüman teolog ve felsefeciler içerisinde her iki "zihin/ruh" anlayışını da savunanlar ve insan benliği ile ahirette yeniden yaratılmayla ilgili tek tanrılı dinlerin görüşleriyle her iki "zihin/ruh" anlayışının da uyumlu olduğunu ifade edenler olmuştur.[133]

Düalizm zaten materyalist-ateizm açısından hiç kabul edilmeye yanaşılmayan bir görüştür. Diğer yandan zuhur olma da materyalist-ateizm açısından beklenmeyecek bir durumken, Howard von Till'in dikkat çektiği gibi zuhur olma anlayışı teizmle gayet başarılı bir şekilde açıklanabilir.[134] Böylesi zuhur eden bir özelliğin ortaya çıkışı, teizmin öngördüğü şekilde belli amaçlar doğrultusunda

---

133. İslam açısından her iki görüşü de savunmakta bir sorun olmadığını şu kitabımda savundum: Caner Taslaman, **Modern Bilim, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 107-148. Eski ve Yeni Ahit'teki ifadelerin her iki şekilde anlaşılmasına bir engel olmadığını açıklayan bir makale olarak bakınız: Joel B. Green, "Restoring The Human Person: New Testament Voices For A Wholistic And Social Antropology", Ed: Robert John Russell ve diğerleri, **Neuroscience And The Person**, Vatican Observatory Publications, Vatikan, 2002, s. 4-5.
134. Howard von Till, "Basil and Augustine Revised: The Survival of Functional Integrity", **Origins and Design**, No: 19, Yaz 1998, s. 1-12.

yaratılmış madde anlayışı açısından beklenirdir; çünkü maddeye özelliklerini veren akıllı, iradeli, bilinçli, kudreti yüksek bir Yaratıcı vardır, bu Yaratıcı maddenin içine böylesi sürprizler yerleştirmiş olabilir. Ama sürekli dikkat çektiğim "materyalist-ateist felsefenin madde anlayışına" göre madde; mekanik yasalara göre işleyen, akılsız, iradesiz, bilinçsiz, tasarım ürünü olmayan (bu yüzden sürprizlere kapalı) bir cevherdir. Bu madde anlayışında böyle sürprizleri beklemek için hiçbir rasyonel sebep yoktur. Maddenin belli şekilde bileşikler yapmasıyla ortaya çıkabilecek varlıkların hep maddeyle aynı özellikleri taşıyan varlıklar olması beklenmelidir; bu yüzden cevher düalizmiyle beraber özellik düalizminin her türünü reddetmek de gereklidir. Bundan anlaşıldığı gibi son üç bölümde ele alınan akıl, irade, bilinç ve benlik özelliklerinin ortaya çıkışını materyalist-ateist paradigma içerisinde beklemek için hiçbir sebep yoktur, hatta maddeden radikal şekilde farklı bu tip özelliklerin ortaya çıkmamasını beklemek gerekir. Teizmin savunduğu şekilde akıllı, iradeli, bilinçli, kudretli bir Güç tarafından yaratılmış madde anlayışında ise bu özelliklerin ortaya çıkmasını beklenmez kılacak bir sebep yoktur.

Kısacası bilinç ve benlik, insanı insan yapan en temel unsurlardır. Bu kadar önemli bu unsurlara nasıl sahip olduğumuz gibi dev önemdeki bir soruyu birçok kimse görmezden gelmiş olsa da, bunun, kim olduğumuz, nasıl burada olduğumuz gibi çok önemli meselelerin anlaşılması açısından önemi ortadadır. Bu bölümde materyalist-ateizm adına ortaya konulan eleyici materyalizm, indirgemeci materyalizm (özdeşlik teorisi), fonksiyona-

lizm, davranışçılık gibi yaklaşımların başarılı olamadığı görüldü. Bilinç ve benliği açıklamada geriye kalan alternatiflerden düalizmin ve zuhur olmanın ise teizmle daha uyumlu olduğu sonucuna varıldı. Materyalist-ateizmin madde anlayışı çerçevesinde bilinç ve benliğin hakkındalık, yönelmişlik (3.1), öznellik, qualia (3.2) ve birlik (3-3) özelliklerini açıklamak mümkün olamamaktadır. Fakat teizme göre ezeli olan Allah'ın en önemli vasıflarından biri bilinçli bir kişi olmasıdır, yani bilinç ve benlik ezelden beridir vardır ve Allah'ın bunları yarattığı varlıkların bir kısmına vermesi mümkündür. Bilinç ve benlik unsurlarının nasıl oluştuğunu teizm materyalist-ateizmden daha başarıyla açıkladığı için teizm materyalist-ateizme tercih edilmelidir.

SON SÖZLER

Allah'ın var olup olmadığı hususunda varacağımız karar kendimize, yakınlarımıza, dünyamıza ve tüm varlığa bakışımızı altüst edecek önemdedir. "Nereden geliyorum, neden buradayım, ben kimim, ben ve yakınlarıma ölünce ne olacak?" şeklindeki gerçekten de önemli varoluşsal soruların hepsinin cevabı bu meseleyle alakalıdır. Allah'ın var olması; tüm varlığın ve insanın bilinçli bir şekilde yaratıldıkları, hayattaki varoluşumuzun bir anlam ve gayesi bulunabileceği, Allah isterse ölümden sonra da yaşamın olabileceği anlamını taşımaktadır. Bu kitabın konusu Allah'ın din gönderip göndermediği, ahireti yaratıp yaratmayacağı olmamakla beraber, dinler ve ölümden sonrasıyla ilgili konuların anlaşılmasıyla ilgili meselelerde Allah'ın var olup olmadığı sorusuna verilecek cevabın hayati öneme sahip olduğu unutulmamalıdır.[135]

Allah'ın varlığına inanmayan birisi için dinler, sadece

135. Fıtrat delilleri bölümünde savunduğum argümanların, başka çalışmalarımda yazdığım uzun versiyonlarında, fıtratımızın bu özelliklerinin, Allah'ın varlığıyla beraber Allah'ın din(ler) göndermesiyle ilgili deliller de sunduğunu ifade ettim. Ayrıca fıtratımızın bu özelliklerinden hareketle bu din(ler)in hangi vasıfları taşımasını beklememiz gerektiğine de dikkat çektim; mevcut dünya dinleri içerisinden nasıl bir seçim yapacağımız konusunda fıtratımızın özellikleri bize yardımcı olmaktadır. Fıtrat delillerinin uzun versiyonları için internet siteme bakabilirsiniz: www.canertaslaman.com

insanların ürettikleri yapılardır ve ölümle beraber hayatımızdan ve sevdiklerimizden mutlak olarak ayrılır ve yok oluruz; başka türlüsü mümkün değildir. Allah'ın varlığına inanan birisi için ise Allah'ın dinler göndererek nereden geldiğimiz, neden burada olduğumuz, kim olduğumuz ve ölünce bize ve yakınlarımıza ne olacağının cevabını vermesi mümkündür. Ayrıca Allah'ın varlığına inanan birisi için bu evreni, dünyamızı, tüm diğer canlıları ve bizi yaratanın öldükten sonra bizi de tüm diğer insanları da yeniden yaratması çok kolaydır. Burada sunulan argümanlar bunun neden kolay olduğunu da göstermektedir. Bu evrenin, canlıların ve tüm detaylarıyla insanın bilinçli bir şekilde yaratıldığını anlayan birisi için bunları yaratanın benzer bir yaratma gerçekleştirmesi çok kolaydır. Allah'ın yaptıkları yapabileceklerinin teminatıdır. Nitekim şu Kuran ayetlerinde de bu hususa dikkat çekilmektedir:

> **78. Kendi yaratılışını unutarak bize bir misal vererek dedi ki: "Çürümüş dağılmış bu kemikleri kim diriltecek?"**
> **79. De ki: "Onları ilk defasında yaratan diriltecektir. O her türlü yaratmayı bilendir.**
> **81. Evreni ve yeryüzünü yaratanın, onların bir benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Elbette yeter, O yaratandır, bilendir.**[136]

Bu kitapta sunulan argümanlardan anlıyoruz ki Allah evreni ilk başlangıçta yaratarak bırakmamış, sonraki tüm süreci de düzenlemiş, canlıları ve insan fıtratının arzu-

---

136. 36-Yasin Suresi 78, 79, 81.

lar, ahlak, akıl, irade ve bilinç gibi özelliklerini de yaratmıştır. Yani burada sunulan argümanlar, "aktif olmayan, evrenden habersiz bir tanrı anlayışını" ifade etmek için kullanılan "deizm"in de hatalı olduğunun kanıtlarıdır.[137] Allah evreni tüm detaylarıyla bildiği gibi insanın içdünyasından yükselen sesleri ve fıtratının özelliklerini de çok iyi bilmektedir. Bunun varoluşsal açıdan ortaya çıkarttığı sonuçlara ve insanın her şeye bakışını zenginleştirecek önemine dikkat edilmelidir. Bunun anlamı, bizi, bizim kendimizi bildiğimizden daha iyi bilen, kendimiz dahil herkes bizi yanlış anlayacak olsa da bizi en ufacık bir yanlış yapmadan anlayacak, kudreti yüksek bir Yaratıcı'mızın olması demektir. Üstelik bu Yaratıcı, ölüm karanlığında kaybolmaya doğru giden veya kaybolmuş olan yakınlarımızın ve bizim, bu en büyük sorunumuza da isterse çare sunacak güç ve kudrete sahiptir. İnsanın gönlünden kopan feryatlarının ve duasının farkında olan bir Yaratıcı'sının var olduğunu idrak etmesinin varoluşsal öneminden daha değerli ne olabilir? Burada sunulan argümanların mantıki sonuçlarının böylesi yüksek önemde varoluşsal konularla ilgili olduğu bu kitabın içeriği değerlendirilirken hiç unutulmaması gereken hususlardır.

İşte bu kitapta, varoluşsal açıdan bu kadar önemli, evrene, hayatımıza ve ölüme bakışımızda her şeyi kökünden değiştirecek sorular cevaplanmaya çalışıldı: Allah var mı? Allah'ın varlığına inanmamız için ciddi, güçlü deliller var mı? Bu inancın temeli ne? Bunun için 12 delil sunuldu.

---

137. "Deizm" hem bu anlamda, hem de din göndermeyen bir tanrı inancı anlamında kullanılmaktadır. Tarih içerisinde bu kavramın farklı anlamlarda kullanıldığına dikkat çekmek istiyorum: Bu konuyla ilgili olarak bakınız: Emre Dorman, **Deizm ve Eleştirisi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, İstanbul, 2009.

Bunların 7 tanesi dış dünyadan, 5 tanesi doğuştan sahip olduğumuz bize içkin olan fıtratımızdan hareketle savunuldu. Sunulan 12 delilde de temel yaklaşım, evrende veya fıtratımızda mevcut olan olguları ele alıp, bunları teizmin mi yoksa teizmin düşünce tarihindeki ciddi tek alternatifi diyebileceğimiz materyalist-ateizmin mi daha iyi açıkladığını belirlemek oldu. İki temel alternatifi karşılaştırarak her bir meseleyi değerlendirmek ve "en iyi açıklamayı belirlemek" bu kitabın 12 delilinde de kullanılmış olan metottur.

Evrenle ilgili sunulan 7 delilde; evrenin bir başlangıcı olmasını (1), evrendeki yasaların varlığını (2), bilimlerin olmasını mümkün kılan evrenin keşfedilebilir olma özelliğini (3), evrenin sahip olduğu müthiş potansiyeli (4), evrendeki yasalar ve sabitlerin hassas ayarını (5), evrendeki süreçlerin hassas ayarını (6) ve tüm çeşitliliğiyle canlılar âlemini (7) teizmin çok daha iyi açıkladığı sonucuna ulaşıldı. Canlılarla ilgili 7. bölümde, evrim teorisinin teizm açısından bir tehdit olmadığının gösterildiğine özellikle dikkatlerinizi çekmek istiyorum.

Fıtratımızla ilgili 5 delilde; doğuştan her sağlıklı insanın sahip olduğu ve bizi biz yapan temel özelliklerimiz olan doğal arzuların (8), doğuştan ahlakiliğin (9), aklın (10), iradenin (11), bilinç ve benliğin (12) de teizmin tercih edilmesi için deliller sundukları gösterildi. 30-Rum Suresi 30. ayetten ilham alarak "fıtrat delilleri" olarak isimlendirdiğim bu delillere özel bir önem atfediyorum. İslam düşüncesinde "İslam'ın fıtrat dini olduğu", "fıtratımızın doğru-yanlışı ayırt etmede önemli olduğu", "inancın fıtri olduğu" gibi ifadeler çok kullanılmış olmasına karşın fıtratımızın İslam'la ilgili temel hakikatleri nasıl destekledi-

ğini detaylıca gösteren bir çalışma yok gibidir. (Bu konudaki araştırmama rağmen böylesi bir çalışmaya rastlayamadım.) Bu çalışmayla, bu konudaki açığın kapanmasına katkıda bulunabilmek dileklerimden bir tanesidir. Benim için burada sunulan ve daha geniş versiyonlarını da yazdığım "fıtrat delilleri"; fıtrata dikkat çeken 30-Rum Suresi 30. ayetinin, ayrıca benliklerimizde (içdünyamızda) deliller olduğunu söyleyen 41-Fussilet Suresi 53. ve 51-Zariyat Suresi 21. ayetlerin tefsiri hükmündedir. Hatırlanacağı üzere bu ayette; bütün insanlarda ortak olan ve ondaki yapının dinlerin hakikatlerini destekleyen nitelikte olduğu ifade edilen fıtrata dikkat çekilmiş ve buna karşın çoğu insanın ondaki delillerden habersiz olduğu da belirtilmiştir. Burada sunulan fıtrat özellikleri de aynen 30-Rum Suresi 30'da dikkat çekildiği gibi her insanda (sadece inananlarda değil) doğuştan itibaren olan özelliklerdir, bunlardan hareketle sunulan argümanlardaki sonuçları ise insanların çoğu bilmemektedir, ayrıca buradaki argümanlarda gösterildiği gibi İslam'ın en temel inançlarından (fıtrat özelliklerinin İslam'ın diğer temel inançlarını nasıl desteklediği başka çalışmaların konusudur) biri olan Allah'ın varlığı gibi hususlarda bu fıtrat özellikleri delil hükmündedirler. İlgili ayet şöyledir:

> **O halde Allah'ı birleyen olarak dine, Allah'ın o fıtratına yönel ki insanları o fıtratla oluşturmuştur. Allah'ın yaratışında değişiklik yoktur. İşte hep geçerli olan din budur, fakat insanların çoğu bilmezler.**[138]

138. 30-Rum Suresi 30.

Hume'dan, Kant'tan, Marksist felsefeden, pozitivizmden, postmodern yaklaşımlardan ateist veya fideist varoluşçulardan hareketle Allah'ın varlığı için sunulan delillerin tarihin tozlu raflarındaki yerini aldığı ve bunların modasının geçtiği şeklindeki söylemlerin safça, hatta daha da kötüsü bilgisizce yapılmış yaklaşımlar olduğunu ve ciddi delile dayanmadığını savunuyorum. Burada sunulan 12 delille ise niye böyle düşündüğümü argümanlar formatında sizlerin görüşlerine sunuyorum. Bu 12 delilin birçoğunun daha uzun versiyonlarını başka çalışmalarımda bulabileceğinizi de hatırlatmak istiyorum. Bazılarımıza bir delilin diğerinden daha ikna edici gelmesi, kimi delilin zihin ve gönül dünyamıza diğerlerinden daha fazla hitap etmesi normaldir. Burada sunulan 12 tane delilin her birinin ayrı ayrı aynı sonuca ulaştırarak birbirlerini aynı yönde desteklemesi ile oluşan toplu durumun ikna edici gücü göz önünde bulundurulması gereken çok önemli bir husustur.

KAYNAKÇA

Adams, Robert, “Moral Arguments for Theistic Belief”, **Rationality and Religious Belief**, Ed: C. Delaney, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1979.

Aydın, Mehmet S., **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 1999.

Barbour, Ian, **When Science Meets Religion**, Harper Collins Publishers, New York, 2000.

Barbour, Ian, **Issues in Science and Religion**, Harper And Row Publishers, New York, 1971.

Barrow, John ve Tipler, Frank, **The Anthropic Cosmological Principle**, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Beversluis, John, **C. S. Lewis and the Search for Rational Religion**, Prometheus Books, New York, 2007.

Bishop, John, **Natural Agency**, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Black, Donald, “On the Origins of Morality”, **Evolutionary Origins of Morality: Cross-Disciplinary Perpectives**, Ed: Leonard Katz, Imprint Academic, Thorverton, 2000.

Block, Ned, "Troubles with Functionalism", **Minnesota Studies in The Philosophy of Science**, No: 9, 1978.

Bloom, Paul, "The Moral Life of Babies", *The New York Times*, 5 Mayıs 2010.

Butts, Robert E., "William Whewell", **The Cambridge Dictionary of Philosophy**, Ed: Robert Audi, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Carter, Brandon, "Large Number Coincidences and the Anthropic Principle in Cosmology", Ed: John Leslie, **Physical Cosmology and Philosophy**, Macmillan Publishing, New York, 1990.

Churchland, Paul, **Matter and Consciousness**, MIT Press, Cambridge, 1999.

Clayton, Philip, "Neuroscience, The Person and God: An Emergentist Account", Ed: Robert John Russell ve diğerleri, **Neuroscience and The Person**, Vatican Observatory Publications, Vatikan, 2002.

Collins, Robin, "Tanrı, Tasarım ve İnce Ayar", **Allah, Felsefe ve Bilim**, Ed: Caner Taslaman ve Enis Doko, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2014.

Craig, William Lane, "Kelam Kozmolojik Kanıtı", **Allah, Felsefe ve Bilim**, Ed: Caner Taslaman ve Enis Doko, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015.

Craig, William Lane, **The Kalam Cosmological Argument**, Wipf and Stock Publishers, Eugene, 2000.

Darwin, Charles, **The Origin of Species**, Penguin Classics, Londra, 1985.

Davies, Paul, **God and The New Physics**, Simon and Schuster, New York, 1984.

Davies, Paul, **The Accidental Universe**, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.

Davies, Paul, **The Last Three Minutes**, Basic Books, New York, 1994.

Dawkins, Richard, **Climbing Mount Improbable**, W. W. Norton, New York, 1997.

Dawkins, Richard, **Kör Saatçi**, Çev: Feryal Halatçı, TÜBİTAK, Ankara, 2002.

Dawkins, Richard, **The God Delusion**, Black Swan, Londra, 2007.

Dembski, William A., **No Free Lunch**, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2002.

Denton, Michael J., **Nature's Destiny**, The Free Press, New York, 1998.

Dimion, M., Simion F. ve Caltran G., "Can Newborns Discriminate Between Their Own Cry and the Cry of Another Newborn Infant", **Developmental Psychology**, Vol: 35/2, 1999.

Dorman, Emre, **Deizm ve Eleştirisi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, İstanbul, 2009.

Eddington, Arthur, **The Nature of the Physical World**, Macmillan, New York, 1929.

Feuerbach, Ludwig, **Lectures on the Essence of Religion**, 1851, http://www.marxists.org/reference/archive/feuerbach/works/lectures/lec30.htm

Flew, Antony, **There Is A God: How The World's Most Notorious Atheist Changed His Mind**, Harper Collins, New York, 2007.

Freud, Sigmund, **The Origins of Religion**, Penguin, Londra, 1991.

Freud, Sigmund, **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol: XXI (1927-1931): The Future of an Illusion, Civilization and its Discontents, and Other Works**, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis, Londra, 1961.

Gasking, Elizabeth, **Investigations into Generations**, Hutchinson and Co Publishers, Londra, 1967.

Gazzali, **Filozofların Tutarsızlığı**, Çev: Mahmut Kaya ve Hüseyin Sarıoğlu, Klasik, İstanbul, 2005.

Glass, John I. ve diğerleri, "Essential Genes of a Minimal Bacterium", **Proceedings of the National Academy of Sciences**, 103/2, 2006. Gould, Stephen Jay, Wonderful Life, W. W. Norton and Company, New York, 2007

Green, Joel B., "Restoring The Human Person: New Testament Voices For A Wholistic and Social Antropology", **Neuroscience And The Person**, Ed: Robert John Russell ve diğerleri, Vatican Observatory Publications, Vatikan, 2002.

Guillen, Michael, **Dünyayı Değiştiren Beş Denklem**, Çev: Gürsel Tanrıöver, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2001.

Haidth, J., "The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment", **Psychological Review**, No: 108, 2001.

Harris, Sam, **Free Will**, Free Press, New York, 2012.

Hasker, William, **Metaphysics**, Inter Varsity Press, Downer's Grove, 1983.

Hick, John, **Arguments for the Existence of God**, Herder and Herder, New York, 1971.

Hume, David, **Dialogues and Natural History of Religion**, Ed: J.A.C.

Gaskin, Oxford University Press, Oxford, 1993.

Hutcheson, Francis, **A System of Moral Philosophy**, Continuum International Publishing Group, New York, 2005.

Jackson, Frank, "Epiphenomenal Qualia", **Philosophical Quarterly**, No: 32, 1982.

Jackson, Frank, **From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis**, Clarendon Press, Oxford, 1998.

Kant, Immanuel, **Fundamental Principles of the Metaphysics of Morals**, Çev: Thomas Kingsmill Abbott, William Benton, Chicago, 1971.

Kant, Immanuel, **The Critique of Practical Reason**, Çev: Thomas Kingsmill Abbott, William Benton, Chicago, 1971.

Kant, Immanuel, **The Critique of Pure Reason**, Çev: J. M. D. Meiklejohn, William Benton, Chicago, 1971.

Kaufmann, Walter, **Portable Nietzche**, The Viking Press, New York, 1954.

Kelemen, Deborah, "Are Children Intuitive Theists? Reasoning about Purpose and Design in Nature", **Phsychological Science**, No: 15/5, 2004.

Kelemen, Deborah, "The Scope of Teleological Thinking in Preschool Children", **Cognition**, No: 70, 1999.

Kim, Jaegwon, **Mind in A Physical World: An Essay on The Mind-Body Problem and Mental Causation**, MIT Press, Cambridge MA, 1998.

Kindi, "İlk Felsefe Üzerine", **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, Ed: Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul, 2005.

Kreeft, Peter J. ve Tacelli, Ronald K., **Pocket Handbook of Christian Apolegetics**, InterVarsity Press, Downers Grove, 2003.

Leibniz, G. W., **New Essays on Human Understanding**, Ed: Peter Remnont ve Jonathan Bennett, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Leslie, John, "Anthropic Principle, World Ensemble, Design", **American Philosophical Quarterly**, No: 19, 1982.

Leslie, John, **Universes**, Routledge, New York, 1989.

Lewis, C. S., **Christian Reflections**, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, 1995.

Libet, Benjamin ve diğerleri, "Time of Conscious Intention to Act in Relation to Onset of Cerebral Activity (Readiness-Potential)", **Brain**, No: 106-3, 1983.

Lipton, Peter, **Inference to the Best Explanation**, Routledge, Londra, 2001.

Locke, John, **An Essay Concerning Human Understanding**, Prometheus Books, New York, 1995.

Lovell, Steven Jon James, **Philosophical Themes from**

C. S. Lewis, Department of Philosophy University of Sheffield, PhD Thesis, August 2003.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, **Felsefe İncelemeleri**, Çev: Sevim Belli, Sol Yayınları, İstanbul 1997.

Mayr, Ernst, **The Growth of Biological Thought**, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1982.

Mill, John Stuart, **Utilitarianism**, Hackett Publishing, Indianapolis, 2001.

Monod, Jacques, **Chance and Necessity**, Çev: Austryn Wainhouse, Vintage Books, New York, 1972.

Morris, Simon Conway, **Life's Solution: Inevitable Humans in A Lonely Universe**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Morris, Simon Conway, **The Deep Structure of Biology**, Templeton Foundation Press, Pennsylvania, 2008.

Nagel, Thomas, **The Last Words**, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Newton, Isaac, **The Principia: Mathematical Principles of Natural Philosophy**, Çev: Bernard Cohen ve diğ., The University of California Press, Berkeley, 1999.

Nordenskiöld, Erik, **The History of Biology**, Çev: L. Bucknall Eyre, Tudor Publishing, New York, 1920.

Nowacki, Mark, **The Kalam Cosmological Argument for God**, Prometheus Books, Amherst NY., 2007.

Orgel, Leslie, "Evolution of the Genetic Apparatus", **J Mol. Biol**, 38/3, 1968.

Pascal, Blaise, **Pensees**, Çev: A. J. Krailsheimer, Penguin Classics, Londra, 1966.

Penrose, Roger, **Kralın Yeni Usu 3: Us Nerede**, Çev: Tekin Dereli, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2003.

Penrose, Roger, **The Road to Reality**, Jonathan Cope, Londra, 2004.

Politzer, Georges, **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, Çev: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997.

Ramsey, William, "Eliminative Materialism", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Summer 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/materia- lism-eliminative

Rawls, John, **A Theory of Justice**, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, 1999.

Reid, Thomas, **Inquiry and Essays**, Ed: R. E. Beanblossom ve K. Lehrer, Hackett Publishing, Indianapolis, 1983.

Reppert, Victor, **C.S. Lewis's Dangerous Idea**, IVP Academic, Downers Grove, 2003.

Rose, Steven, **Lifelines**, Oxford University Press, Oxford, 1998.

Ruse, Michael ve Wilson, Edward O., "The Evolution of Ethics", **Philosophy of Biology**, Ed: Michael Ruse, Prentice Hall, New Jersey, 1989.

Russell, Bertrand, **Mysticism and Logic and Other Essays: A Free Man's Worship**, Longmans, Londra, 1918.

Sartre, Jean-Paul, **Basic Writings**, Ed: Stephen Priest, Routledge, Londra, 2001.

Schopenhauer, Arthur, **The World as Will and Representation**, Vol: 2, Çev: E. F. J. Payne, Harper and Row, New York, 1966.

Searle, John R., Minds, **Brains and Science**, Harvard University Press, Massachusetts, 1985.

Searle, John R., **Zihnin Yeniden Keşfi**, Çev: Muhittin Macit, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Shaftesbury, Lord, **Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times**, Ed: Lawrence Klein, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Simner, M. L., "Newborn's Response to the Cry of Another Infant", **Developmental Psychology**, No: 5, 1971.

Singer, Tania, "The Neuronal Basis and Ontogeny of Empathy and Mind Reading: Review of Literature and Implications for Future Research", **Neuroscience and Biobehavioral Reviews**, No: 30, 2006.

Skinner, B. F., **About Behaviorism**, Vintage Books Edition, New York, 1976.

Skrbina, David, **Panpsychism in The West**, MIT Press, Cambridge Mass., 2005.

Smith, Adam, **The Theory of Moral Sentiments**, Liberty Classics, Indianapolis, 1976.

Suhler, Christopher ve Churchland, Patricia, "The Neurobiological Basis of Morality", **The Oxford Handbook of Neuroethics**, Ed: Judy Illes ve Barbara J. Sahakian, Oxford University Press, Oxford, 2011.

Swinburne, Richard, **Tanrı Var Mı?**, Çev: Muhsin Akbaş, Arasta Yayınları, Bursa, 2001.

Swinburne, Richard, **The Existence of God**, 2. Baskı, Clarendon Press, Oxford, 2004.

Taslaman, Caner ve Doko, Enis, **Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015.

Taslaman, Caner, "Din Felsefesi Açısından Entropi Yasası", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 30, İstanbul, 2006.

Taslaman, Caner, "Tanrı Parçacığı: Felsefi Bir Değerlendirme", **Felsefe Dünyası**, No: 56, 2012.

Taslaman, Caner, **Arzulardan Allah'a Ulaşmak**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014.

Taslaman, Caner, **Big Bang ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2014.

Taslaman, Caner, **Evrenden Allah'a**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.

Taslaman, Caner, **Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2014.

Taslaman, Caner, **Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015.

Taslaman, Caner, **Modern Bilim, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2008.

Till, Howard von, "Basil and Augustine Revised: The Survival of Functional Integrity", **Origins and Design**, No: 19, Yaz 1998.

Wegner, Daniel, **The Illusion of Conscious Will**, MIT Press, Cambridge, 2002.

Wigner, Eugene, "The Unreasonable Effectiveness of Mathematics in the Natural Sciences", **Communications in Pure and Applied Mathematics**, Vol: 13, No: 1, Şubat 1960.

Willard, Dallas, "Knowledge and Naturalism", **Naturalism: A Critical Analysis**, Ed: William Lane Craig ve James Moreland, Routledge, Londra, 2000.

Wilson, Catherine, **The Invisible World Early Modern Philosophy and the Invention of the Microscope**, Princeton University Press, Princeton, 1995.